

1.3. НООСФЕРНО-КРЕАТИВНА ПРИРОДА ЛЮДИНИ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ

О. В. Вознюк

УДК 370.182

ORCID ID: 0000-0002-4458-2386

Тут перед нами постала нова загадка. Думка не є формою енергії. Як може вона змінювати матеріальні процеси? Питання це досі науково не є вирішеним.

В. І. Вернадський
*«Філософські думки натураліста»,
глава «Декілька слів про ноосферу»*

Анотація. Мета дослідження – вивчення феномену творчості як цілісності та аналіз окремих суттєвих проявів творчості, що постає наріжною характеристикою ноосферного соціального устрою. Якщо ноосфера виявляється цілісною сутністю (вона інтегрує всі аспекти антропоморфної реальності, а іншої реальності не існує, оскільки всі аспекти буття транслюються через призму цієї антропоморфної реальності), то творчість також виявляє пізнання, освоєння та перетворення реальності людиною цілісним чином, оскільки, у певному розумінні, є опозицією руйнуванню як процесу порушення цілісності: творчість (генерація цілісності) $\Leftrightarrow$ руйнування (розщеплення цілісності). Оскільки ноосфера – проєктна сутність, яка багато в чому залишається гіпотетичною, а творчість – феномен, достатньо вивчений спільнотою мислителів / дослідників, то збагнути сутність ноосфери можна за допомогою розгляду сутності творчості. Вивчення ноосфери через призму творчої діяльності постає междисциплінарним дослідженням, оскільки охоплює такі предметні сфери пізнання та конструкти, як загальна теорія систем, нейропсихологічний, духовний, здоров'язберігаючий аспекти творчості, освіта та педагогіка, феномен фрактальності як системотвірний чинник будови світу, екстрапольований на організацію людської цивілізації, система філософського знання, релятивна фізику, синергетика, біологія тощо.

Побудовано інтегральну модель психоментальних феноменів людини, а також циклічну модель соціальної ієрархії / стратифікації відповідно до циклів функцій управління, видів правління, системи естетичних категорій. Репрезентовані головні моделі універсальної парадигми розвитку. Розроблена практика гармонізації людини через

досягнення нейтрально-нульового стану – «універсальний алгоритм гармонізації людини», який окреслює методи досягнення зазначеного стану у контексті різних психофізіологічних та духовно-ментальних аспектів людини. Подано логічний аналіз мотивації Бога щодо творіння людини. Розкрито компенсаторний феномен пізнання як фундаментальний гносеологічний постулат.

Ключові слова: дипластія, постнекласична педагогіка, цілісність, ноосфера, творчість, обдарованість, загальнолюдські цінності, хвильова парадигма сучасної науки, психофрактальна будова світу, Абсолют, понятійне мислення, когнітивні операції, фізичний вакуум, універсальна парадигма розвитку, біфуркація, фазові граничні стани, когнітивний дисонанс, синхронічність.

Вступ

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації в нашій країні та світі засвідчує про те, що людська цивілізація зазнає істотних змін у багатьох сферах свого існування. Більш того, сучасне людство входить до якісно нового соціально-економічного, духовно-культурного, науково-пізнавального етапу свого розвитку, коли наукові відкриття здебільшого робляться на стиках наукових напрямів на основі широкого впровадження міждисциплінарних досліджень у царину науки як форми суспільної свідомості. За таких умов, долаються межі між буттям і небуттям, можливим і неможливим, сутністю і явищем, актуальним і потенційним, дійсним і розумним, абсолютним і відносним, між етичним та естетичним ідеалами...

Відтак, виявляється одне з найбільш вагомих одкровень сучасної епохи – це цілісність, яка в сучасній науці набуває рис *парадигми цілісності*.

У контексті міждисциплінарних основ сучасної науки як форми суспільної свідомості, а також і інших форм суспільної свідомості (таких, як філософія, релігія, мистецтво, мораль, право, політика) цілісність постає у вигляді ноосфери – одного з фундаментальних концептів сучасної цивілізації. Ноосфера виявляється цілісним феноменом в силу її емерджентного характеру, що реалізується у контексті *єдності психоментальних станів всіх людей на планеті Земля*.

У соціально-політичній сфері цілісність реалізується у вигляді процесів глобалізації: інтеграція → інтернаціоналізація → глобалізація.

У природничо-науковій сфері цілісність проявляє себе у вигляді синергетичного феномену емерджентності (або принципу «ціле більше суми своїх частин»), згідно з яким властивості цілісності (цілого, цілісної

системи) перевищують властивості частин / елементів цієї цілісності, коли властивості цілого виникають немов би з «ніщо» емерджентним чином. Тут також можна говорити про принцип математичної гармонії – про закон «золотого перетину», а також про інші достатньо універсальні принципи (закони, постулати), до яких можна зарахувати і аксіоми логіки.

У психофізіологічній площині людини цілісність реалізується у контексті функціональної єдності півкуль головного мозку, які можна вважати певним психофізичним фокусом вищої нервової системи людини. У психоемоційній структурі активності людини – це дипластія як фундаментальна здатність людини поєднувати протилежності – несумісні поняття, психічні стани, ціннісні орієнтації, мотиваційні вектори поведінки тощо.

У науці про людину це принцип цілісності людської істоти, яка у релігії розуміється як цілісність тіла людини, її душі та духа, а у філософії – це принцип єдності світу.

У гуманітарних науках ціле проявляється різноманітним чином, зокрема, у педагогіці ціле реалізується як фундаменталізація освіти, універсалізація знань, також як інклюзивна парадигма освіти.

У філософії постмодернізму (Ж. Батай, М. Бланшо, Ж. Бодріяр, Ж. Дельоз, Р. Жирар, М. Фуко та ін.) феномен цілісності як важливий конструкт *постнекласичної педагогіки й освіти* отримав певне концептуальне поглиблення, зокрема у контексті *процедури подолання асиметрій категоріальних опозицій мови філософії та науки в цілому*, таких як «внутрішнє-зовнішнє», «матеріальне-ідеальне», «суб'єктивно-об'єктивне», «світло-темрява», «добро-зло» тощо. Така постнекласична парадигма передбачає реконструкцію / відновлення витокового інтегрального пра-мовного докласичного рівня пізнання та освоєння світу людиною. Наведена когнітивна парадигма передбачає таку пізнавальну ситуацію, коли гармонійним чином взаємодіють різні філософські дискурси (герменевтичний, екзистенціалістичний, феноменологічний, психоаналітичний, граматологічний, семасіологічний, деконструктивістський тощо), а сам постмодерн фокусується на вивченні «амбівалентностей», «дуальностей», на з'ясуванні рамок контрольованої точності, на дослідженні конфліктів та критичних / граничних (синергетичних, біфуркаційних) явищ, на розробці теорії катастроф у контексті спонтанних порушень симетрії тощо. За таких умов, як зазначав Ж. Ліотар, реконструюється / змінюється статус самого знання та архітектоніки мислення, яке трансформується у парадоксальне, багатозначне, «сутінкове», інтегральне, синергетичне. Це, у свою чергу, передбачає анігіляцію бінарних опозицій / дихотомій мови, коли протиріччя між їх елементами знімається в дещо третє, що відповідає

головному завданню постмодернізму – деконструкції як процедурі подолання асиметрії категоріальних опозицій людської комунікації (Ж. Дерріда). Таке мислення, ініціаторами якого постають Ж. Дерріда, Ж-Ф. Ліотар, Ж. Бодрійяр, Р. Рорті, П. Фейєрабенд, Р. Гаше, О. Марквард та ін., називають постмодерністським [17].

У теорії пізнання ціле виявляється у вигляді істини як парадоксальної «єдності протилежностей» (С. Церетелі). Ця єдність на рівні епістемології «санкціонує» фундаментальний спосіб існування людини і світу – цілісність. Релігійний зміст цього феномену втілений у словах Ісуса Христа: «Де двоє чи троє зібрані в моє ім'я, там Я серед них» (Матв. 18: 20).

Цілісність постає наріжним принципом існування природи. Спостереження етологів, які вивчають поведінку тварин, фіксують феномен «єдиного розуму», «єдиної волі» живих істот, які збираються у великі групи, де виявляється певний «розум», що починає ними керувати. Наведемо спостереження французького вченого Луї Тома, який займався вивченням термітів. Він виявив, що окремо взятий терміт є істотою, задіяною в хаотичному русі. Але якщо ми збільшимо число термітів до певної «критичної маси», то відбудеться певне диво: терміти почнуть створювати робочі бригади і, діючи найвищою мірою узгоджено, зводити грандіозну будову, виявляючи «велике знання» про споруду (термітник). Це ж можна говорити і про всіх «суспільних тварин», коли окремо взята особина сарани не знає напрямку та цілі свого руху під час міграції, а зграя – знає. Ефект «критичної маси» існує і у птахів, риб. Як з'ясувалося, «велике знання», або «велика воля» керує багатьма аспектами існування суспільств живих істот. Всі вони, узяті в цілому, утворюють «живу речовину» В. Вернадського, яка формує «цілісний планетарний організм» (Тейяр де Шарден), інтегрований в єдиний моноліт життя за допомогою, так званих, «слабких екологічних зв'язків» (В. Казначеев).

Будь-яка цілісність як єдність протилежностей є дивом, що зустрічається всюди, де фіксується поєднання (синтез, злиття) щонайменше двох несумісних речей. Так, диво булатної сталі виявляється у поєднанні двох загалом несумісних для металу властивостей – надзвичайної гнучкості та твердості.

Слід сказати, що будь-яка творча діяльність (як і творче мислення) прагне досягти стану цілісності / недуальності у вигляді зіткнення полярних речей і приведення їх до спільного функціонального «знаменника» як нейтрально-невизначеної парадоксальної сутності. За таких умов творча людина відкрита невизначеності, парадоксу, абсурду.

Творчість входить до структури вищих / загальнолюдських цінностей людини та суспільства.

Ноосфера – проектна сутність, яка багато в чому залишається гіпотетичною. Творчість – феномен, достатньо вивчений спільнотою мислителів / дослідників. Отож, збагнути сутність ноосфери можна за допомогою розгляду сутності творчості.

Якщо ноосфера виявляється цілісною сутністю (вона інтегрує всі аспекти антропоморфної реальності, а іншої реальності не існує, оскільки всі аспекти буття транслюються через призму антропоморфної реальності), то творчість також виявляє пізнання, освоєння та перетворення реальності цілісним чином, оскільки, у певному розумінні, є опозицією руйнуванню як процесу порушення цілісності: *творчість (генерація цілісності) <=> руйнування (розщеплення цілісності).*

Таким чином, **мета** нашого дослідження – вивчення феномену творчості як цілісності та аналіз окремих суттєвих проявів творчості у контексті ноосферної парадигми сучасної науки. Для її досягнення в роботі необхідно реалізувати такі **завдання дослідження**:

- 1) провести аналіз наріжних вищих (позитивних, загальнолюдських) цінностей;
- 2) репрезентувати реальність відповідно до загальної теорії систем;
- 3) розглянути нейропсихологічний та духовний аспекти творчості;
- 4) схарактеризувати творчість як наріжну умову людського здоров'я;
- 5) обґрунтувати обдарованість та творчість як парадигму сучасної освіти;
- 6) виявити непрагматичний характер творчості та її ноосферно-колективістський характер;
- 7) розкрити цілісно-психофрактальну природу соціумів на планеті Земля;
- 8) узагальнити ноосферний феномен синхронічності як єдності психічного та фізичного.

1.3.1. Аналіз наріжних вищих (позитивних, загальнолюдських) цінностей

Людство взагалі та людина зокрема керуються декількома наріжними вищими (позитивними, загальнолюдськими) цінностями. Ранжування цих цінностей, які ми розробили, за ступенем важливості дозволяє подати їх таким чином: (1) Абсолют / совість, (2) життя, (3) самосвідомість, (4) свобода, (5) щастя, (6) здоров'я, (7) правда, (8) справедливість, (9) гармонійна будова людини / суспільства (ноосферний світоустрій), (10) творчість.

Ранжування цих цінностей проводилось на основі *хвильової парадигми сучасної науки*. Хвиля як образ реальності та, за думкою деяких

дослідників, інструмент універсальної мови, виражає *фундаментальний пояснювальний принцип реальності*, відповідно до якого будь-який процес / феномен можна змодельовати завдяки моделі хвилі (синусоїди), базові елементи якої виражають як універсальну структурно-динамічну модель будь-якого феномену, так і принцип десяткової системи числення [11].

За таких умов, можуть бути змодельовані параметри розгортання будь-якого процесу, оскільки синусоподібна структура хвилі виявляє десять зон, що характеризуються певними параметрами: нулі функції, мінімум та максимум хвилі, де процеси «зупиняються» (врівноважені стани, що виявляють різні модальності), гілки хвилі, де процеси перебігають з позитивним чи негативним прискоренням (рис. 1).

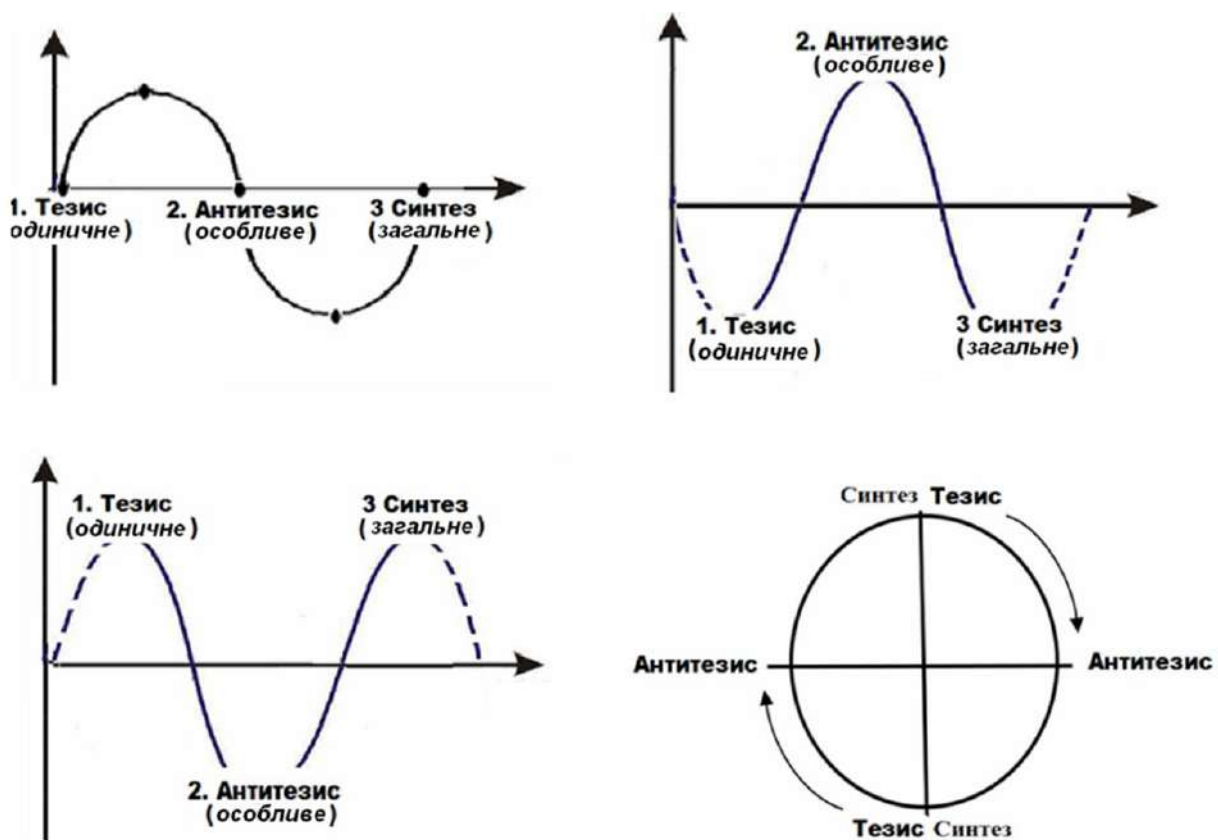

Рис. 1. Хвильові та циклічна моделі реальності у контексті універсальної парадигми розвитку та трьох методологічних рівнів аналізу цієї дійсності (розроблено автором)

Відповідно, моделювання розгортання вищих цінностей набуває такого вигляду (рис. 2).

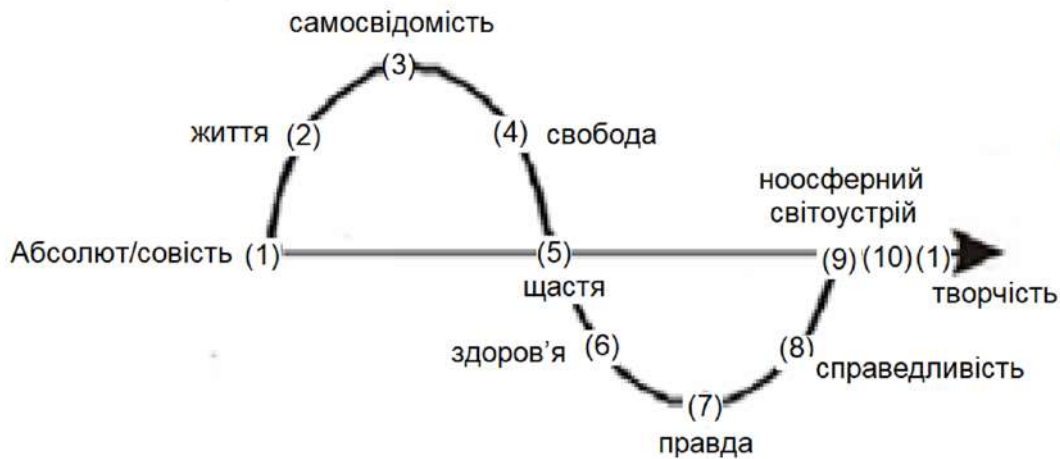

Рис. 2. Хвильова модель розгортання вищих цінностей людини та людства (розроблено автором)

На рис. 2 дев'ятий заключний десятый етап одного циклу одночасно постає першим (початковим) етапом іншого циклу, коли кінець є початком.

При цьому кожна вища цінність відповідає певній антицінності, що можна змодельовати таким чином (рис. 3), коли зірка Давида моделює універсальну системну модель реальності, яку ми розробили на основі загальної теорії систем [7].

Рис. 3. Поєднання спіралей розгортання вищих цінностей та антицінностей (дві спіралі), семантика розгортання будь-якого процесу та форм правління (Зірка Давида) (модифіковано автором)

Якщо перші цінності (Абсолют / совість, життя) та останні цінності (ноосфера, творчість) виявляють цілісну природу, яка охоплює всі аспекти людини, то середні цінності виявляються більш спеціалізованими. У наявності діалектичне розгортання цінностей у контексті універсальної парадигми розвитку: теза (цілісність) → антитеза (дискретність) → синтез (цілісність).

1.3.2. Репрезентація реальності відповідно до загальної теорії систем

Зірка Давида, по суті, реалізує гексаграмну модель, що відображає системну організацію світу, відповідно до давньокитайської «Книги змін». Зазначений рисунок пояснює вібраційну природу ДАО як єдності протилежностей – сил *Інь* та *Ян*, котрі являють собою діалектичну абстрактну узагальненість у вираженні будь-яких протилежностей (рис. 4). Принцип *Ян-Інь* відображає подібні дуальні принципи, числові закономірності яких описуються модульором Корбуз'є-Шмельова. Експериментально, як і логіко-математичним чином доведено, що у будь-якій системі повинно існувати два різнорідних центри: один «жорсткий», силовий (енергетичний), сумісний з геометричним центром системи, та другий, – «пливаючий», рухомий, більш «оречевлений» центр системи, який інтерпретується як «ядро» системи. Таким чином, тут маємо принцип відображення світу діалектичним чином за допомогою парних категорій, що вперше найбільш чітко був використаний піфагорійцями.

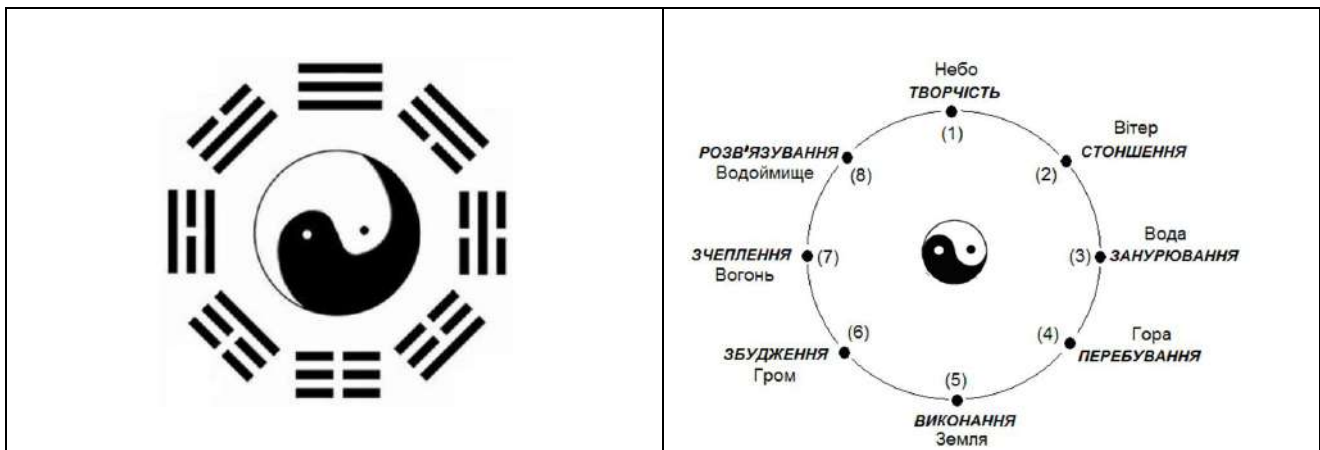

Рис. 4. Системна організацію, світу відповідно як елементарна схема правильного порядку розвитку космосу до «Книги перемін» (отримано з Інтернету)

Зірка Давида втілює також і варіант моделі загальної теорії систем, розробленої Ю.Урманцевим. У силу єдності Всесвіту, його існування регулюється єдиними законами, що на рівні загальної теорії систем реалізується у «законі системних перебудов», який постає, як вважає Ю. Урманцев, системною універсалією, що виявляє сім можливих фундаментальних типів систем, коли будь-яка системна сутність перебудовується / перетворюється сімома способами: шляхом зміни кількості, якості, відносин.

Якщо ці ознаки позначити як: А (відношення), В (кількість), С (якість), тоді отримаємо чотири додаткові поєднання: АВ, АС, ВС, АВС (рис. 5) [53].

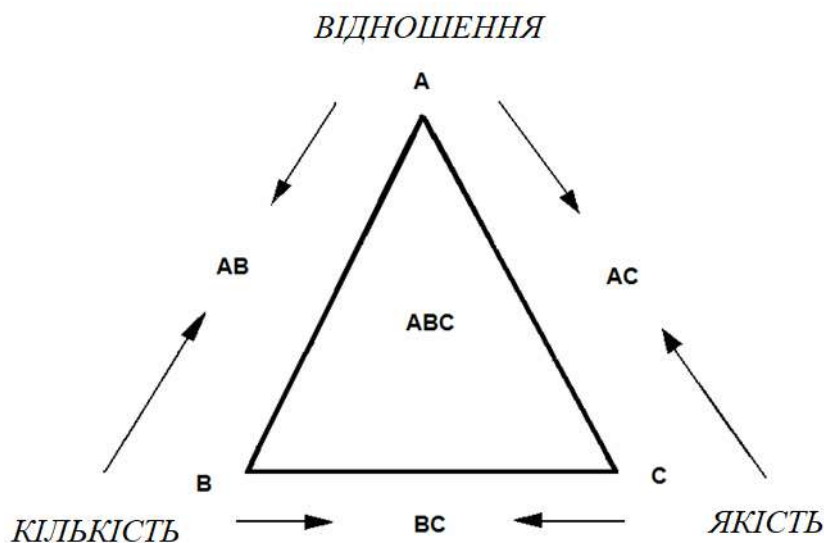

Рис. 5. Принцип репрезентації реальності, відповідно до загальної теорії систем (за Ю. Урманцевим)

Якщо *відношення*, *кількість* і *якість* постають фундаментальними категоріями людського розуму, то в структурі системного трикутника ці категорії визначають три додаткові фундаментальні категорії – *міру*, *знак* та *взаємодію*, які разом із відношенням, кількістю та якістю складають основні логіко-онтологічні категорії (універсалії) реальності (рис. 6).

Рис. 6. Абстрактна модель реальності, що демонструє координацію основних логіко-онтологічних категорій / універсалій реальності (розроблена автором)

Як відомо, *міра* – це філософська категорія, що виражає органічну єдність якісної та кількісної визначеності предмету чи явища; відповідно, у системному трикутнику категорія міри актуалізується у фокусі кореляції кількості та якості. У контексті форм і видів матерії міра як індиферентна до конкретних фізичних характеристик сутність корелює з *простором*, що також постає «індиферентною сутністю», – це протяжність, вмістилище, в якому розташовані предмети і відбуваються події.

Кореляція *кількості* та *відношення* дають нам поняття *знака*. Тобто поняття знака фіксує формальні взаємовідношення абстрактних кількісних величин, що дає уявлення про кількісні градації величин (наприклад, більше – менше), а також виявляє процес зміни параметрів цієї градації. Це, водночас, формує в людини як уявлення про знак, так і про кількісні зміни, що, у свою чергу, формують у людини уявлення про *час* як формальну шкалу кількісних змін, що мають місце в тих чи інших предметах та явищах реальності (мить, секунда, хвилина, година, доба, тиждень, місяць, рік, сторіччя, тисячоліття, вічність).

Кореляція *якості* та *відношення* реалізує категорію *взаємодії*, що актуалізується в результаті якісної неоднорідності реальності. У даному випадку ми маємо взаємовідношення якісних величин, що формує в людини уявлення про якісну градацію величин (краще – гірше, великий – маленький, сильний – слабкий тощо), а також ідею зміни параметрів на шкалі цієї градації, що формує поняття про *рух / взаємодію*, що приводить до якісних змін.

При цьому *відношення* у трикутнику корелює з *фізичним вакуумом*, який за своєю природою постає відношенням у чистому вигляді, оскільки розуміється як середовище взаємовідношень віртуальних часток, що постають матеріальною основою Всесвіту і реалізуються принципово у сфері цих взаємовідношень.

Кількість у трикутнику корелює з *речовиною* (як формою матерії), яка у силу структурного складу виявляє дискретні (числові) характеристики.

Якість у трикутнику корелює з *полем* (як формою матерії), яке реалізується як якісна сутність у процесі взаємодії речовинних утворень.

Розглянемо принципи і закони діалектики, що виявляються основними засобами поняттєвого мислення у ракурсі всезагальних характеристик світу.

Ці закони і принципи відомі: *чотири принципи* (1) загального зв'язку предметів та явищ; 2) єдності, цілісності світу; 3) загальності руху; 4) структурна організація світу), *три закони діалектики* (1) єдність та боротьба протилежностей; 2) заперечення заперечення; 3) перехід кількості у якість).

Перейдемо до основних інструментів понятійного мислення: дипластія (здатність поєднувати протилежності), аналіз (вивчення та пізнання складових частин або ознак предметів та явищ), синтез (здатність об'єднувати частини в ціле), порівняння (порівняння явищ або подій між собою), абстрагування (виокремлення основних ознак та здатність оперувати ними поза конкретною ситуацією та безвідносно даного предмета у майбутньому), узагальнення (зведення різних понять у єдину категорію), систематизація (зведення категорій у логічну систему).

Основні властивості понятійного мислення: розуміння сутності процесів, явищ, уміння розрізняти основні та другорядні ознаки, розуміння родової та видової ієрархії понять, розуміння причинно-наслідкових зв'язків процесів та явищ, розуміння єдності протилежностей та здатність оперувати ними.

У цьому зв'язку розглянемо *основні аспекти розвитку психіки людини та структур її інтелекту у контексті теорії Ж. Піаже*. Відповідно до цієї теорії розвиток психіки (когнітивний розвиток) відбувається у процесі соціалізації. Досвід, що при цьому накопичується, зберігається у вигляді схем дій дитини, які, водночас, перетворюються на операції [41].

У своїй теорії Ж. Піаже окреслює інтелект як систему операцій, які є інтеріоризованими розумовими діями, скоординованими в систему з іншими діями та володіють властивостями оборотності, що забезпечують збереження основних властивостей об'єктів. При цьому Ж. Піаже визначає інтелектуальний розвиток у вигляді різних угруповань, аналогічних математичним групам. Угруповання – замкнута і зворотна система, в якій всі операції, об'єднані в ціле, підпорядковуються критеріям, чи формальним законам. У формальному вираженні угруповання – логічна, аксіоматична модель, котру дослідник може використовувати для інтерпретації своїх фактів. В угрупованні всі операції підпорядковуються певним критеріям:

1. Комбінативність (транзитивність): $A + B = C$.

Можливість об'єднання в одну групу 2 різних елементів, причому це об'єднання потім дає ширший клас (хлопчик і дівчинка = діти).

2. Оборотність: $C - B = A$.

Кожна логічна операція має протилежну операцію, здатну анулювати первинну. Іншими словами, кожній розумовій дії відповідає симетрична дія, яка дозволяє повернутися до відправного пункту (наприклад, для операції додавання – це буде операція

віднімання: $3 + 2 = 5$, але $5 - 2 = 3$).

3. *Асоціативність*: $(A + B) + C = A + (B + C)$.

Полягає у тому, що немає значення черговість об'єднання дій, головне – це ідентичний результат в інших випадках. Можна навести приклад із математики: $(1+2)+(3+4)=(3+1)+(4+2)$.

4. *Ідентичність*: $A - A = 0$.

Виявляє можливість анулювання операції, при поєднанні її з протилежною операцією: $3 - 3 = 0$. Тобто ми здійснили дії, але результат дорівнює 0.

5. *Тавтологія*: $A + A = A$.

При повторенні твердження воно залишається без зміни, інформативність висловлювання ніяк не змінюється. Наприклад, $A > B$, $A > B = A > B$.

6. Відзначимо також і шостий критерій, який постає основним у системі критеріїв, оскільки без цього критерію інші не можуть бути реалізовані. Це критерій *рефлексивності*, що виражає здатність людини внаслідок виконання інтелектуальних дій узгоджувати ці дії із собою; тобто це є здатність людини дивитися на себе з боку – рефлексувати, бути незалежною від ситуації істотою. Позначимо цей критерій як $[\downarrow A]$.

7. До сьомого критерію можна зарахувати *всезагальність* мислення, що проявляється у тенденції орієнтуватися на потенційно можливе (гіпотетичне), до вичерпного охоплення всіх розумових випадків, виходячи з емпірично зафіксованих даних.

Подамо складену автором системну кореляцію аспектів поняттєвого мислення (таблиця 1).

Таблиця 1

Системна кореляція інструментів понятійного мислення, критеріїв когнітивних операцій, за Ж. Піаже, та фундаментальних категорій філософії і природознавства (розроблено автором)

Форми и види матерії	Логіко-онтологічні універсалії	Принципи і закони діалектики	Критерії когнітивних операцій	Інструменти поняттєвого мислення
Фізичний вакуум	Відношення	Єдність та боротьба протилежностей	Ідентичність (інверсія)	Дипластія
Речовина	Кількість	Структурна організація світу	Оборотність	Аналіз
Поле	Якість	Всезагальність руху	Тавтологія	Синтез
Рух	Взаємодія	Перехід кількості у якість	Асоціативність	Порівняння
Час	Знак	Заперечення заперечення	Рефлексивність	Абстрагування
Простір	Міра	Єдність, цілісність світу	Комбінативність (транзитивність, композиція)	Систематизація
Матерія	Цілісність	Всезагальний зв'язок предметів та явищ	Всезагальність	Узагальнення

Особливої важливості набувають базові аспекти таблиці 1, розміщені у першому рядку, що містять *фізичний вакуум* як головний вид матерії, а також філософську категорію «*відношення*» (складає метафізичну основу нашої реальності, коли, як зазначив один системний аналітик «речі нашого світу складаються з відношень»), *узагальнення* як логічна операція, у процесі якої в результаті винятку видових ознак здійснюється перехід від понять з меншим поняттєвим обсягом до понять з ширшим поняттєвим обсягом.

При цьому особливої уваги набуває *закон єдності та боротьби протилежностей*, який постає парадоксальною категорією, оскільки одночасно диференціює (розділює) і синтезує протилежності. Цей процес виражає наріжну властивість творчого мислення, що виявляє полівалентний, багатозначний, парадоксальний характер, а також демонструє відкритість творчого мислення невизначеності, амбівалентності, багатозначності нашого світу. При цьому таке мислення реалізує системотвірну властивість мисленнєвих процесів – *дипластію* як притаманний лише людській свідомості феномен ототожнення двох елементів, які одночасно заперечують (виключають) один одного, що реалізує істину як «єдність протилежностей» (С. Церетелі). Дипластія як здатність людини інтегрувати суперечливі (протилежні) когнітивно-емоційні стани виявляється в такій фігурі мови, як оксиморон («сильна

слабкість», «живий небіжчик», «геніальна тупість», «жорстока доброта», «розумний дурень», «безшумний звук», «приємний біль», «вогняний лід» тощо).

У сфері дипластії генеруються творчі акти, що дають можливість людині бути відкритою для хаосу, невизначеності, парадоксу, актуалізувати процес *сенсоутворення* через інтеграцію та взаємну трансформацію абстрактного знаку та конкретного предмету, слова та образу, синтезуючи одиничне та загальне, конкретне та абстрактне, що на рівні вищих психічних функцій передбачає функціональний синтез право- та лівопівкульових функцій мозку людини.

За таких умов особливої уваги набуває *формування здатності до дипластії в учнівської молоді*, що у сфері когнітивних процесів моделюється за допомогою орієнтальної (тобто буддистської та індійської) логіки чотирьох альтернатив [10], де у ракурсі відношень логічних термінів – твердження та заперечення – мають місце логічно рівнозначні альтернативи: 1) чи твердження (перше); 2) чи заперечення (друге); 3) і те, й інше одночасно (перше і друге одночасно); 4) ні те, ані інше (ні перше, ані друге).

Продемонструємо мислення у контексті чотирьох альтернатив: відповідь на основне питання філософії (що є первинним, матерія чи свідомість, матеріальне чи ідеальне?) містить чотири логічно рівнозначні відповіді: 1) матерія первинна; 2) свідомість первинна; 3) і матерія, і свідомість первинні одночасно; 4) ні матерія, ані свідомість не є первинними. Четверта альтернатива ілюструється висловом Д. Бома, який писав, що «матерія і свідомість є вкладеними одна в одну проекціями більш вищої – фундаментальної – сутності, що не є ні матерією, ані свідомістю в чистому вигляді».

Загалом, аналіз логічного змісту механізму дипластії дозволяє говорити про два її рівні, коли на першому рівні мислення людина здатна приводити до єдності протилежності («і матерія, і свідомість є первинними одночасно»), а на другому («ні матерія, ані свідомість не є первинними») – не тільки кожна з протилежностей розуміється як окрема сутність, але й кожна з них, висловлюючись мовою філософії, знімається в дещо третє (вище), що у контексті синергетики можна розуміти як емерджентна (системна) властивість цілого [10], що ми вище демонстрували за допомогою вислову Д. Бома.

За таких умов мислення на другому рівні дипластії дозволяє людській істоті мислити не тільки абстрактно-логічним однозначним чином, але й парадоксально-багатозначним чином, що допомагає проводити логічні операції щодо диференціації / відмінності та фіксувати причинно-наслідкові залежності / зв'язки. Загалом, всі когнітивні операції,

а також інструменти творчого мислення реалізуються за допомогою мислення на другому рівні дипластії, яке постає системнотвірним чинником щодо цих операцій та інструментів.

1.3.3. Нейропсихологічний та духовний аспекти творчості

Творчість – це створення нових смислів, це синтез речей, явищ, понять, категорій, положень, приведення їх у єдність. Тому творчість передбачає інтеграцію активного та пасивного, «відкритого» та «закритого» підходів до освоєння світу. З одного боку творчість є правопівкульовою діяльністю, характерною рисою якої є синтетичне, цілісне сприйняття дійсності. З іншого боку, – для творчості як процесу побудови нових смислів, необхідне множинно-аналітичне, лівопівкульове середовище, що характеризується безліччю понять і концептуальних схем.

Творчість якраз і передбачає єдність «правого» і «лівого» принципів життєдіяльності людини, коли єдність і множинність інтегруються, коли сповнена правопівкульовим прагненням до єдності людина здатна оперувати лівопівкульовими атомарними категоріями, поєднуючи їх воедино і творячи нові сенси. Тобто творчість передбачає генерацію синергії (що характеризується властивістю антиентропійності, тобто здатністю породжувати енергії) як у плані гносеології, так і онтології, що передбачає актуалізацію двох полярних аспектів культури – духовної і матеріальної.

Слід зазначити, що *творчість як процес побудови цілісностей*, як функціональна єдність правопівкульового та лівопівкульового аспектів психічної активності індивіда [27; 48], все ж є переважно інтуїтивно-правопівкульовим образно-емоційним процесом, який, проте, немислимий без наповнення лівопівкульовим змістом.

Однак слід знати, що розвиток переважно лівопівкульових раціонально-однозначних схем сприйняття та освоєння дійсності перешкоджає актуалізації творчих актів. При цьому діти як істоти переважно правопівкульові виявляються більш здатними до творчості, ніж дорослі, що підтверджується прагненням дітей до побудови нових смислів як потреби знаходження сенсу явищ навколишнього світу, а не простої їхньої констатації, що властиво дорослому населенню, яке хоч і захоплюється дитячою безпосередністю та «геніальністю», здатністю ставити питання та дивуватися світом, проте сприймає ці якості багато в чому як реалізацію наївно-примітивного, а тому недосконалого підходу до освоєння світу.

Тобто людині дорослій, обтяженій фактологічною ерудицією, і яка виявляє тенденцію до втрати правопівкульової здатності до генерації смислів, важко творити. Про це засвідчують експериментальні дані: школярі, які брали участь у відповідних експериментах, краще справляються з вирішенням наукових завдань, ніж аспіранти. У цьому плані цікавими є результати дослідження Дж. Гілфорда та Е. Торенса: діти віком до п'яти років дають при тестуванні до 90 % оригінальних відповідей, семирічні – до 20 %, а дорослі – лише 2 % [35; 36; 49]. Це підтверджує японське прислів'я: «У п'ять років дитина – геніальна, у дванадцять – талановита, а у 30 – звичайна людина».

За таких умов суть проблеми обдарованості фокусується у факті: не кожна обдарована дитина перетворюється на обдаровану дорослу людину, і не кожен обдарований дорослий був у дитинстві обдарованою дитиною. Е. Торренс, вивчаючи особливості креативного мислення у різних верств населення, показав, що креативність має пік у віці від 3,5 до 4,5 років, а також зростає у перші три роки навчання у школі, зменшується у наступні кілька років і потім може отримувати поштовх до розвитку [30].

Творчість реалізується у площині парадоксального синтезу функцій правої та лівої півкуль, коли творчі особи мають бути парадоксальними істотами. Розглянемо цю тезу докладніше.

В. Деглін, вивчаючи півкульові особливості відображення навколишнього світу і, зокрема, його просторові характеристики, виявив, що кожна півкуля віддзеркалює навколишній простір помилковим чином, проте помилки півкуль мають протилежний характер, коли для лівої півкулі властиве розширення простору, а для правої – наближення окремих елементів до спостерігача.

Тобто ліва півкуля прагне візуально дистанціювати людину від елементів навколишнього середовища, а права – інтегрувати людину до нього. Однак функціональна узгодженість півкуль, компроміс між ними приводить до вирівнювання просторової деформації, тобто досягається адекватність сприйняття об'ємного простору на площині сітківки очей, коли об'ємне та площинне, будучи геометричними антагоністами (що демонструється дихотомією геометрій Евкліда та Лобачевського), приводяться до загального сенсорного «знаменника».

На цій основі ми розробили постулат про компенсаторний феномен пізнання / свідомості, розкритий нами у монографії «Компенсаторний феномен пізнання як фундаментальний гносеологічний постулат», де показано, що пізнання постає процесом, що має амбівалентно-компенсаторний характер, оскільки пізнання виявляє дві стратегії: раціональну та ірраціональну, які компенсують / анігілюють / поглинають одна одну. Кожна з представлених стратегій як окремо взятий процес

виявляється нездатною до адекватного відображення світу, що передбачає взаємну компенсацію цих двох полярних способів відображення, розуміння і освоєння людиною самої себе та навколишнього світу: як писав Н. Бор, «так звані глибокі істини є такими твердженнями, коли протилежні ним твердження також містять глибоку істину».

Сформульований гносеологічний постулат можна розуміти як **метод пізнання**, так і як **критерій Істини**.

Так, говорячи про співвідношення матеріального та ідеального аспектів реальності, відповідно до цього постулату можна стверджувати, що реальність ні матеріальна, ані ідеальна в чистому вигляді, а є дещо третім, в якому матеріальне та ідеальне постають аспектами третього, що взаємно доповнюють та компенсують один одного. Матеріальне та ідеальне, таким чином, є теоретичні наближення нашої реальності («істинної реальності»), яка тут видається «сутінковою» сутністю, що не належить ні до матеріального, ані до ідеального і постає у вигляді механізму взаємної компенсації матеріального та ідеального, тобто тим що виявляється при їх концептуальній суперпозиції. Тож у «істинної реальності» ідеальне має властивості матеріального (тобто є матеріальним), а матеріальне – ідеального.

Саме в «істинній реальності» знімаються протиріччя між матеріальним та ідеальним. Тому свідомість людини як активний початок Всесвіту є матеріально-ідеальною сутністю. Для свідомості застосовна сентенція: ідеальне є матеріальним, а матеріальне – ідеальним.

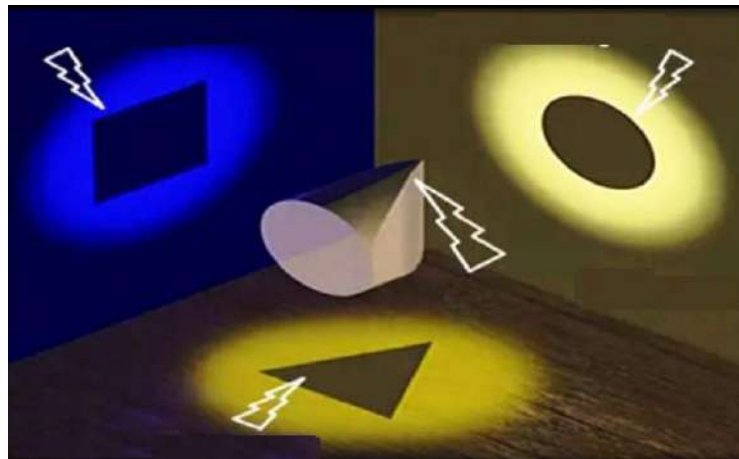

Рис. 7. Один і той же предмет, спроектований в інші щодо нього виміри, відображається в них різним чином (отримано з Інтернету)

Тут вирішення протиріч між полярними сутностями може бути представлено за допомогою засобів аналітичної геометрії, коли один і той же предмет, спроектований в інші щодо нього виміри, відображається в

цих проєкціях таким чином, що різні проєкції можуть суперечити одна одній (В. Франкл) (рис. 7).

Так, наприклад, якщо предмет спроекувати з тривимірного простору на двовимірні площини, що відповідають її поперечному та поздовжньому перерізу, то маємо коло, прямокутник та трикутник. Отже, єдиний предмет і множинні його проєкції, не збігаються, при цьому множино різні сутності виявляються проявами єдиної сутності і по суті є тотожними формами, проте ця тотожність спостерігається у вищій «онтологічній площині».

Наведемо приклад методу пізнання у рамках представленого гносеологічного постулату у сфері вирішення проблеми генези Всесвіту. Процедура вирішення проблеми передбачає поєднання результатів пошуку шляхів вирішення у рамках двох протилежних форм пізнання – релігії та науки.

У сфері релігійної свідомості світ виявляється створеним Богом із Нічого: релігійно-міфологічна свідомість проводить думку, що все, що існує, створено Богом «із нічого» (2 Макк: 7, 26), з «невидимого» (Євр. 11: 3) шляхом розщеплення (дихотомічного поділу) його на протилежні сутності («світло та темряву»).

Цей підхід відповідає поглядам сучасної космології, яка інтерпретує процес породження Всесвіту приблизно в такій самій формі, коли стверджує, що він виник у результаті «вибуху» із симетричної «пра-речовини» (фундаментальної вакуумної симетрії, сингулярного стану матерії тощо) шляхом її розщеплення на речову та польову складові.

Ми вже наводили процес народження Всесвіту за допомогою розщеплення «Ніщо» на «Дещо» та «Антиніщо» (надлишкову та дефіцитну сутності, «плюс» і «мінус»), що приводить до актуалізації всіх відомих фізичних феноменів та законів. При цьому загальна ентропія Всесвіту залишається постійною та нульовою (С. Ллойд), коли Ніщо (фізичний вакуум, ефір древніх мислителів) постає глибинним універсальним середовищем, яке містить у собі все і все у собі пов'язує.

Таким чином, уявлення релігії та науки щодо генези Всесвіту виявляються методологічно ізоморфними і певним чином збігаються. У точці цього збігу виявляється Істина щодо походження / творення Всесвіту.

Інший ілюстрацією методу пізнання у рамках компенсаторного пізнання / мислення може бути поєднання двох поглядів на **«непорочне зачаття»** – релігійного та наукового. З погляду релігії, «непорочне зачаття» Діви Марії від Святого Духа привело до народження у лоні земної жінки Ісуса Христа.

У сфері науки ми також можемо говорити про подібний феномен. Йдеться про концепцію «семантичного хвильового геному» («хвильової генетики») П. Гаряєва, який, як він стверджує, експериментально показав, що гени мають дві однаково активні та дієві складові – речову та польову. При цьому як речовий, так і польовий аспекти геному людини однаково важливі у процесі перенесення генетичної інформації та зародження / будівництва організму. З цієї точки зору, догмат про «непорочне зачаття» вже не здається таким неймовірним для наукового світу.

Тут ми залишаємо за рамками нашого аналізу думку окремих фахівців про «лженауковий» характер концепції П. Гаряєва.

По-перше, тому, що положення цієї концепції знаходять підтвердження в інших галузях наукового пошуку (див. теорію «формування причинності» Р. Шелдрейка, феномени «дистанційного впливу без перенесення речовини» в рамках гомеопатії, експерименти Цзян Каньжєня, а також принцип нелокальності квантової фізики тощо).

По-друге, застосовуючи діалектичну / тріалетичну методологію, можна цілком виразно стверджувати: життя у Всесвіті має будуватися не тільки на речовинній, а й однаково чинно на польовій основі, оскільки ці два протилежні і взаємодоповнювальні / компенсувальні початки мають рівноцінне значення в життєвих процесах. Таким чином, гени – це не лише речові структури, а й хвильові матриці, за якими будується організм. Так само мислення людини має реалізовуватися не тільки в рамках речовинного субстрату – головного мозку, а й на польовій основі (виражаючи природу поля, що не має маси спокою та суворої просторово-часової локалізації), що, крім іншого, доводиться феноменом гідроцефалії, коли зустрічаються випадки нормального мислення людини, котре характеризується значним дефіцитом мозкової речовини.

Слід зазначити, що ліва півкуля сприймає світ як науково-раціональну сутність і реалізує при цьому скептико-аналітичний однозначний (а тому догматичний) спосіб пізнання світу, властивий науковій свідомості. Як писав Б. Рассел, «науковий стан розуму є або скептичним, або догматичним», що повністю узгоджується з дослідженнями у сфері функціональної асиметрії мозку людини, які засвідчують, що домінування лівої півкулі робить людину догматиком, відірваним від реальності, що сприймає світ через силогізм та аналіз, тоді як домінування правої півкулі наділяє людину здатністю сприймати світ спираючись при цьому на свій досвід. Права півкуля сприяє формуванню в людини наївно-реалістичного, актуально-дійсного, а ліва – абстрактно-теоретичного потенційно-можливого світорозуміння [27; 48].

У результаті функціонально узгодженої роботи півкуль має місце синтез актуального і потенційного, що актуалізує цілісне парадоксальне світосприйняття, в якому фактичне і фіктивне одночасно диференціюються і не диференціюються, коли світ сприймається як єдиний потік життя, де живе і неживе, матеріальне та ідеальне, фізичне та психічне представлені як з одного боку безперечні протилежності, а з іншого – як проекції певної єдиної сутності.

Тут з одного боку одночасно реалізується ірраціонально-містичне правопівкульове ставлення до світу, в якому частина і ціле здатні переходити один в одне (принцип партиципації примітивних соціумів), а з іншого, – ми зустрічаємося з лівопівкульовою здатністю до тонкого розрізнення найдрібніших відтінків і деталей цілого. Тут, з одного боку, світ сприймається як найбільша ілюзія, де все принципово умовно, а з іншого боку, – світ сприймається з повною довірою, коли до всього ставляться надзвичайно серйозно та буквально-конкретно.

Знаково-символічна абстрактно-вербальна природа лівої півкулі передбачає мислення суворо однозначне у контексті оперування знаками, і одночасно як дещо відносне, багатозначне у контексті співвідношення знаку і конкретної речі, яку цей знак позначає, коли ліва півкуля усвідомлює довольність такого узгодження. Звідси зовнішній світ сприймається як ілюзія, а внутрішня – знаково-вербальна реальність – як єдино дійсний світ символічних форм.

Емоційно-образна конкретно-предметна природа правої півкулі передбачає однозначне сприйняття світу у контексті магічної маніпуляції речами, і багатозначне у контексті узгодження речей у процесі маніпуляції, коли зникає різниця між природним і надприродним, коли, як писав Л. Леві-Брюль, свідомість представників примітивних співтовариств (переважно правовіпкульвих істот), замість встановлення логічних відносин між предметами, підпорядковується закону причетності чи партиципації, що передбачає визнання існування різних форм передачі властивостей від одного предмета до іншого шляхом зіткнення, зараження, магічної емпатії тощо. Звідси зовнішнє середовище сприймається як дійсний світ, проте всі внутрішні індивідуальні прояви людської психіки нівелюються і зводяться до ілюзії.

Якщо права півкуля (як підсвідомий аспект психічної діяльності) орієнтується на високоймовірні (частоповторювальні) події / сигнали (що дозволяє людині формувати життєвий досвід на основі подій, що повторюються), то ліва півкуля (як свідомий аспект психічної діяльності) віддає перевагу малоюймовірним (рідкісним) сигналам середовища, що ускладнює людині формування життєвого досвіду, проте при цьому дозволяє сприймати (генерувати, усвідомлювати) тонкі, невловимі

сигнали і життєві події. За таких умов, орієнтація правої півкулі на частоповторювальні, очевидні процеси робить цю півкулю циклотимним («циклічним») утворенням, а орієнтація лівої півкулі на рідкоповторювальні, невловимі процеси (сигнали) робить цю півкулю шизотимним («розщеплюючим») утворенням, оскільки тонкі, невловимі, «дрібні» сигнали не мов би «подрібнюють», розщеплюють предмети і явища нашої реальності (наведений висновок зроблено на основі книги Йосипа Файгенберга «*Бачити, передбачити, діяти*»).

Функціональне злиття півкуль передбачає інтеграцію півкульових стратегій пізнання і освоєння дійсності, коли межа між внутрішнім індивідуально-особистісним і зовнішнім соціоприродним нівелюється. Ілюзія і реальність більше не протистоять одна одній. Цей інтегральний модус є дивовижним тим, що він породжує психоемоційний стан толерантності / поблажливості до всіх істот, а людина усвідомлює себе як дещо неповторне, і одночасно сприймає світ у всьому його різноманітті як маніфестацію самої себе.

На Сході цей стан називається просвітленістю, коли людина відкриває в собі природу Будди. На Заході християнство також підводить людину до думки про її богообрання. «Бог зробився людиною, щоб людина змогла стати Богом», читаємо ми у св. Іринія, у працях святих Афанасія, Григорія Богослова, Григорія Ніського. «Я такий же великий, як Бог, Він настільки ж малий, як я... Я сам є Вічність: звільнений від дії часу, я зливаюся з Богом і Бога зливаю з собою», – читаємо ми в Ангелуса Сілезіуса; «Я сказав: ви – боги, і сини Всевишнього – всі ви» (Пс. 81: 6).

Висновок про те, що творчість реалізується у площині парадоксального синтезу функцій правої та лівої півкуль, підтверджується дослідженнями феномена творчості. Наголошується, що креативні особистості характеризуються взаємовиключними особливостями:

1) творчі особистості володіють, з одного боку, величезною фізичною енергією, а з іншого – вони часто перебувають у стані спокою та відпочинку;

2) вони одночасно суворі та наївні;

3) у рамках їхньої особистості сполучаються грайливість, легковажність і жорстка дисципліна, відповідальність або безвідповідальність;

4) у них фантазія і почуття реальності інтегруються;

5) вони проявляють себе одночасно як екстраверти та інтроверти;

6) вони скромні і водночас горді;

7) вони ухиляються від стереотипів у сфері статевих ролей;

8) вони виявляють одночасно бунтарський дух та консерватизм;

9) прагнучи фізичного спокою, вони одночасно демонструють справжню пристрасть до роботи, також об'єктивно оцінюють свою працю;

10) відкритість та чутливість креативних людей часто призводить їх до емпатійного переживання страждання та болю, вони, з одного боку, прагнуть комфорту, а з іншого, – здатні пожертвувати ним заради ідеї [30].

З оригінальністю мислення пов'язані ще три характеристики особистості: домінантність, чуйність до емоцій, прояв фемінності у чоловіків, зв'язок між творчими здібностями та такою рисою особистості, як нарцисизм. У цьому творчі особистості часто ідентифікують себе з іншими і легко змінюють соціальні ролі. Інші якості креативних людей такі: самодисципліна у роботі; здатність відтерміновувати матеріальні задоволення; резистентність до фрустрацій; незалежність суджень, високий рівень автономності; толерантність, відкритість до невизначеності, парадоксу, абсурду, схильність до ризику, високий рівень самоініціації та прагнення виконувати завдання якнайкраще. Вони також демонструють здатність до широкої категоризації та ідіосинкразії (підвищеної чутливості до деяких неспецифічних подразників / сигналів), до встановлення неочевидних закономірностей. Зазначається, що креативні люди мають найвищу силу «Я», яка позитивно корелює із середнім невротизмом [25; 32; 43].

Одна з головних особливостей творчих людей пов'язана зі здатністю до парадоксального (багатозначного, нетривіального, оригінального, дивергентного) мислення, з відкритістю до невизначеності, хаосу, парадоксу, абсурду, з орієнтацією на непрагматичне сприйняття світу. Якщо брати до уваги, що сучасний світ входить у стан критичної складності – біфуркації, тобто невизначеності, то творчі люди у наш час мають займати лідируючі позиції у соціально-економічних процесах.

У контексті термодинаміки відкритість творчих людей до невизначеності означає відкритість такій системі, структура якої є надскладною (хаотичною), а міра її різноманітності сягає безкінечності. За таких умов творча людина у розумінні термодинаміки сама є надскладною системою, а у контексті кібернетики вона постає системою, здатною керувати всім, тобто постає *богоподібною системою*.

У зв'язку з цим розглянемо розроблений нами *логічний аналіз мотивації Бога щодо творіння людини* (поданий у нашій монографії «Теорія гріха як теорія всього»).

Одне з найскладніших питань богословських наук стосується процесу / механізму, а також мотивації творіння світу та людини Вищою Реальністю. Аналіз цього питання виявляє доктрину про непізнаваність Бога засобами раціонального / логічного мислення.

Однак ця доктрина заперечує абсолютність Бога, який може все, зокрема може побажати, щоб Його пізнали саме у раціонально-логічний спосіб. Таким чином, існує принципова можливість пізнання сутності Бога.

Схарактеризуємо процес раціонально-логічного пояснення мотивації Бога щодо творіння людини.

1. Оскільки Бог є абсолютною сутністю, то Йому підвладні всі можливості: як творіння, так і утримання від творіння. Тому можливість творіння є однією з умов / можливостей реалізації волі Бога, який може створювати безліч світів: Р. Дійкграаф (Robbert Dijkgraaf), директор Інституту перспективних досліджень, пише про розгалужений лабіринт можливостей світу як нескінченної мережі зі слабкими взаємозв'язками, коли «існують окремі світи кожного кошмару, який людина може побачити уві сні, і в кожному зі світів діє свій набір законів фізики».

2. Бог може створювати об'єкти будь-якого рівня складності / досконалості. Однак, характеризуючись абсолютною природою, Бог не може створити те, що Його перевершує. Таким чином, найскладніший і найдосконалиший об'єкт, який Бог здатний створити, перебуваючи в «рамках» Своєї абсолютної природи, – це Він Сам.

3. У силу пункту 1 наявна принципова можливість створення Богом Самого Себе. При цьому також існує принципова можливість перетворення цієї можливості на дійсність.

4. Говорячи про акт творіння Богом Самого Себе, можна дійти висновку, що не виключена також можливість, що Бог може створювати Себе як миттєво, так і протягом деякого часу, і останнє передбачає актуалізацію просторово-часових властивостей божественного творіння – сучасного світу.

5. *Миттєве* створення Богом Самого Себе може бути уявлене у вигляді процесу створення / породження Богом-Батьком Бога-Сина та Бога-Духа.

6. Творіння Богом Самого Себе у *просторово-часовому аспекті* можна увести у вигляді створення Їм реальності, в якій зрештою з'являється Бог у вигляді людини.

7. «Бог став людиною, щоб людина змогла стати богом», – читаємо у отців Християнської Церкви. У цьому контексті розглянемо Одкровення Святого Іоанна Богослова, на початку якого поданий шлях еволюції людини від дикунського (райського) стану до «божественної» людини: Ісус Христос звертається до Ангелів семи церков, і у цьому зверненні, в рамках кожної церкви, викладається формула «перемоги» людини, яка,

таким чином, ніби еволюціонує, переходячи від однієї церкви до іншої, поки в лоні сьомої Лаодикійської церкви не досягає статусу Сина Божого: «Переможцеві дам сісти зі Мною на престолі Моїм, як і Я переміг і сів з Отцем Моїм на престолі Його» (Одрк. 3: 22).

8. Створивши людину за «Своїм образом і подобою», Бог «проливається» у світ через людину. Коли Бог є «... усім і в усьому» (1 Кор. 15:18). Тобто Бог може перебувати у всьому загалом та окремо в кожному об'єкті світу, а також може бути присутнім у Ніщо – фізичному вакуумі (певні нейтральній сутності, ефірі, гіпотетичній пра-матерії), з якого, відповідно до академіка Густава Наана, походить реальність. Цей же принцип творіння реальності «з нічого», «з невидимого», «з порожнечі» знаходимо у світових релігіях (2 Макк. 7: 26; Євр. 11: 3).

9. Однак Бог може бути присутнім у світі не тільки в тих живих і неживих об'єктах, котрі не мають свободи волі, а й у людині, яка володіє свободою (волі) і свідомістю як реалізацією свободи. З іншого боку, свобода людини робить її вільною від усього, зокрема і від Бога.

10. Таким чином, щоб Богу перебувати у свідомості людини як вільної істоти, людині необхідно відображати у своїй свідомості Бога, тобто бути віруючою, молитися, думати про Бога, бути у реляції до Абсолюту. Виходить, що Богу «потрібно» від людини, щоб людина думала про Нього, відображала Його у своїй свідомості, була б богонатхненною, була б «у Бозі», що виражає *сенса людського життя*.

11. Цей стан реалізується у молитві (зверненні до Бога), оскільки Богові потрібне постійне звернення людини до Нього, що досягається, зокрема шляхом постійної молитви («Ісусову молитву»).

12. Є й інша практика злиття з Абсолютом, коли людина, заперечуючи себе, починає відігравати роль того, за допомогою кого Бог «проливається» у світ – дивиться у світі очима людини, відчуває світ почуттями людини.

Отже, можна дійти таких **висновків**.

1. Бог як абсолютна Сутність охоплює всі можливі альтернативи щодо прояву Своєї абсолютної сутності / могутності.

2. З одного боку, Бог може все, Він має вплив на все, коли реальність як Боже творіння, що не має вільної волі (свободи), повністю поглинається Абсолютом.

3. З іншого боку, Бог може не все, Він може не мати впливу на все, коли існує створений Богом якийсь аспект реальності, що володіє вільною волею (свободою), усвідомлює себе і не підкоряється Богу. Це людина.

4. Саме з вільної волі людини, яка здійснює акт квієтизму (відмови від своєї вільної волі, своєї свідомості в ім'я Божої волі) Бог отримує повний вплив на реальність і здійснює повну присутність у реальності.

5. В особі людини і реалізується повнота світу, в якому Бог є присутнім як у всіх його об'єктах, так і в окремих людях.

6. У цьому покладено фундаментальний сенс існування людини – сформувати свободу та бути провідником / інструментом волі Всевишнього.

7. При цьому свобода як якість Бога і людини, постає принципом / механізмом звільнення людини від детермінізму світу: «...і пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними» (Ів. 8: 32). Через це людина стає богом, що підкоряється Богові.

У зв'язку з цим розглянемо *«кібернетичне» доведення існування Бога*, розроблене О. Менєм, який розглядав Бога як надскладну та найдовершену системну Істоту. Якщо Бог є найрідкіснішим феноменом у Всесвіті (як сказано в Новому Заповіті, «Бога не бачив ніхто ніколи» – *Іоан. 1: 18*), то, з точки зору теорії інформації, Бог уміщує в Собі інформацію, що сягає нескінченності. Інформація ж, згідно з одним з її визначень, відображає структурну різноманітність та міру складності систем. Тому Бог як система є найбільш різноманітною і досконалою / складною сутністю.

Висновок про богоподібність творчої людини впливає також із першого закону кібернетики – закону *Вінера-Шеннона-Ешбі*: система, що керує, для забезпечення не тільки ефективності управління, але і для простого самозбереження має постійно перевершувати керовану систему за різноманітністю, потужністю та складністю. При цьому для стійкого існування системи необхідно, щоб вона мала такий рівень внутрішньої різноманітності, який був би необхідним для блокування будь-яких зовнішніх і внутрішніх збурень [24]. У цьому контексті принагідно навести третій закон кібернетики, який встановлює, що у складній ієрархічній системі різноманітність на верхньому рівні може забезпечуватись обмеженням різноманітності на нижніх рівнях, тобто антиентропія на верхньому рівні може забезпечуватись свідомою «ентропізацією» (хаотизацією, спрощенням) верхами нижніх рівнів. Наслідок цього закону – один із механізмів реалізації «творчого руйнування» Шумпетера: зіткнувшись із надмірною для своїх пізнавальних здібностей невизначеністю (зазвичай «на переломах історії»), система, що керує, примітивізує кероване суспільство, знижуючи цим його конкурентоспроможність (а, отже, і свою життєздатність) і підвищуючи ймовірність розвалу та оновлення шляхом руйнування.

Богоподібність творчої особистості пояснюється також і тим, що *творча людина характеризується неадаптивною, надситуативною поведінкою, оскільки творча активність, у певному розумінні, не стимулюється ні зовнішніми чинниками, ані впливом внутрішніх оцінок*

(поведінкових чинників), а характеризується виходом за межі заданої мети та високим рівнем креативності [45–47].

«За таких умов, творчість є виходом у сферу багатозначно-багатомірного розуміння та освоєння соціальної реальності, коли творчість передбачає актуалізацію надситуативності як здатності людини долати однозначні конструкції «зовнішньої доцільності», як синергетична здатність бачити ціле раніше за частини, трансцендувати за межі «безпосередньої даності», що дозволяє оперувати категоріями потенційно-можливого, віртуального, «невидимого» [18].

Як сутність, що поєднує протилежності, творчі люди, відповідно до деяких досліджень, загалом більш психопатологічні, психотичні [33], а творчість можна вважати компенсаторним механізмом психотичності, що постає чинником гармонізації людини. В. Ефроїмсон, який досліджував біологічні чинники розумової активності, виявив, що гіпоманіакально-депресивний психоз у провідних науковців та історичних постатей зустрічається у десять разів частіше, ніж у звичайних людей. Як зазначає Р. Браже, боротьба за пріоритет у відкритті першого закону термодинаміки призвела його першовідкривача Ю. Майєра до тяжкого нервового розладу, і він закінчив свої дні у психіатричній лікарні. Один із авторів другого закону термодинаміки – Л. Больцман – покінчив життя самогубством, страждаючи на манію переслідування. Негативні відгуки великих математиків на роботи Я. Больяї з неевклідової геометрії важко позначилися на його психіці. Через страх перед нападами епілепсії, пострілом із револьвера завдав собі смертельну рану В. Ван Гог, який раніше відрізав собі мочку вуха. У стані нервового розладу та глибокої духовної депресії М. Гоголь спалив рукопис другого тому *«Мертвих душ»*; душевна хвороба затьмарила останні роки його життя.

Таким чином, *духовно-креативна природа людини виявляє нейтрально-нульовий стан інтеграції «правих» і «лівих» функцій людини, що на нейропсихологічному рівні реалізується у функціях правої та лівої півкулі головного мозку* [51].

Розроблена нами практика досягнення зазначеного нейтрально-нульового стану отримала назву *«універсальний алгоритм гармонізації людини»*, який окреслює методи досягнення цього стану на різних психофізіологічних та духовно-ментальних «поверхах» людини, що відповідає:

гіпнотичному трансу (де врівноважуються процеси збудження та гальмування та виявляється ригідність членів тіла),

зрівняльній фазі психічних процесів (у якій спостерігається врівноважене реагування організму на сильні та слабкі подразники),

зміненим станам свідомості (що генеруються через поєднання протилежних психічних модусів),

синестезії (мідсенсорному стану, у якому врівноважуються сенсорні модальності),

«другому диханню» спортсменів (коли поєднуються нервові процеси збудження та гальмування),

дипластії як здатності людини в одному психоментальному контексті оперувати одночасно протилежними станами, поняттями, а також створювати з них цілісні смислові комплекси; творчим актам, у яких врівноважуються протилежні модуси — прекрасне та жахливе, конкретне та абстрактне, порядок та хаос, раціональне та ірраціональне...;

станам «суперактивації» (в яких можливі дивовижні паранормальні явища),

катарсису, коли зовнішній та внутрішній боки психічної активності людини, пов'язані зі специфічними психологічними проблемами, інтегруються;

просвітлінню (кеншо, саторі, нірвана, нірвікальпасамадхи), що дозволяє людині досягти «остаточного звільнення» (від «реінкарнаційного колеса Сансари»);

тонкому йогівському диханню, в якому нівелюється грань між вдихом і видихом;

динамічній медитації, у якій м'язові рухи тіла реалізується на тлі нервових процесів розслаблення, коли певні рухи (наприклад, біг) виконуються у розслабленому стані;

йогівським асанам (як єдності станів м'язової напруги на тлі розслаблення (це можна робити не тільки виконуючи асани, але й будь-які рухи в будь-якому положенні тіла);

медитації як єдності нервових процесів збудження та гальмування, образно-емоційного та абстрактно-логічного способів осягнення світу, що досягається у «просоночній» фазі життєдіяльності людини між сном і бадьорістю — у моменти, коли людина ще остаточно не прокинулася, а також коли вона ще остаточно не заснула;

усвідомленому сновидінню, в якому у фазі швидкого сну (сну зі сновидіннями), що характеризується домінуванням правопівкульових функцій підсвідомої сфери, людина активізує лівопівкульові функції свідомої сфери, поєднуючи таким чином свідомість і підсвідомість (у результаті чого людина усвідомлює себе в сновидіннях);

фокусуванню уваги людини на своїх тілесних відчуттях на тлі розслаблення та спостереження себе з боку;

вдиху на тлі м'язового напруження, стиснення діафрагми; диханню одночасно діафрагмою та грудьми;

концентрації, зосередженню уваги через активізацію того чи іншого сенсорного каналу на певному об'єкті, що передбачає перехід через проміжний «нульовий», «нейтральний» психоемоційний стан;

роздуми про Абсолют як пограничну парадоксальну Сутність, відмову людини від себе, настроювання на Абсолют і заклик до Нього «пролитися» у людину і сприймати світ через її тіло; уявлення людиною своїх дій, таких, як, наприклад, віртуальне тренування (у ході дослідження, проведеного вченими в Університеті штату Огайо, вони загорнули зап'ястя 29 добровольців у хірургічні пов'язки; потім вони попросили половину з них зосередитися на вправі зап'ясток протягом 11 хвилин на день п'ять разів на тиждень; було виявлено, що половина добровольців, які виконували уявну вправу, розвивала м'язи вдвічі сильніше, ніж інша половина, навіть після виконання тієї ж кількості реальних вправ), роботу з внутрішнім екраном;

занурення у проблемні, невизначені ситуації з метою їх вирішення (творчість);

поєднанню протилежностей у творчих актах; роздуми про парадоксальний бік реальності;

будь-який біфуркаційний (перехідний) нейтральний стан у розвитку систем, будь-який перехідний стан організму (між голодом і насиченням, народженням і смертю, життям та вмиранням тощо) у процесі життєдіяльності та реалізації природних функцій.

У цьому нейтральному стані, що врівноважує протилежні модуси, людина відкрита протилежностям, має доступ як до емоцій, так і до операцій логіки і перебуває в стані абсолютного здоров'я, оскільки в цьому проміжному («просоночному», «сутінковому», «сомнамбулічному») стані врівноважуються і гармонізуються протилежні функції організму: нервові процеси збудження та гальмування, активність симпатичної та парасимпатичної гілок нервової системи, робота порожнистих та повних органів організму, організмові процеси анаболізму (асиміляції, побудови організованої симетрії) та катаболізму (дисиміляції), що узгоджуються з ерготропними та трофотропними фізіологічними функціями, емоційні реакції (задоволення та страждання, страх і гнів та ін.), швидка і повільна фази сну, чоловіче та жіноче початку, Ян та Інь процеси тіла, активність янських та іньських меридіанів тіла, стану сну та бадьорості, перша та друга сигнальна системи, абстрактно-логічне однозначне та конкретно-образне багатозначне мислення; людина як представник світу та людини як представник Абсолюту (тваринна та божественна природа) та ін.

У цьому зв'язку схарактеризуємо терапевтичну роль поєднання протилежних станів. Як пише М. Гоголан у книзі *«Прощайте з*

хворобами», де популяризує ефективну терапевтичну модель японського доктора К. Ніші, вправа «змикання стоп та долонь» полягає в тому, що «Щойно людина замикає ступні і долоні, два антагоністичні, непримиренні, здавалося б, супротивники – конструктивні та деструктивні (тобто творчі та руйнівні сили) ензими, або, точніше, тваринні та рослинні нерви, черепні та м'язові, артерії та вени, кислоти і луги, відпочинок і рух – все, що пов'язано з різними ензимами, починають змагатися один з одним за перевагу, і врешті-решт між ними встановлюється бажана рівновага. Якщо виконувати вправу «змикання стоп і долонь» протягом 40 хв, можна, по-перше, встановити необхідну рівновагу між парасимпатичною та симпатичною нервовою системами і, по-друге, домогтися гармонії загальних вод в організмі, таким чином долаються всі порушення, зумовлені неузгодженістю і дисбалансом між нервами і водами. Ця вправа дуже корисна для координації функцій м'язів, нервів, судин правої і лівої половин тіла і особливо кінцівок. Вона має важливе значення для покращення функції надниркових залоз, статевих органів, товстого кишківника, нирок. При вагітності вправа допомагає нормальному розвитку дитини в утробі матері, коригує її неправильне становище, полегшує пологи».

Ці процеси пов'язані із свідомістю / самосвідомістю людини, що виступає фундаментальною цінністю як окремої людини, так і суспільства в цілому, і якій має належати ***провідна роль у системі антропологічного філософського та педагогічного знання***, постає як принципово парадоксальний феномен, оскільки він інтегрує два протилежні початки:

1) усвідомлення людиною чогось зовнішнього стосовно себе як об'єкта свідомості / мислення;

2) усвідомлення людською істотою самої себе як суб'єкта свідомості / мислення (коли свідомість перетворюється на самосвідомість).

На відміну від тварини, котра, у певній мірі, виступаючи біороботом, «тотожним своєму існуванню» (подібно до цього і комп'ютерні пристрої, «тотожні сукупності своїх програмних алгоритмів», позбавлені самосвідомості), людина, що володіє самосвідомістю, здатна долати залежність від навколишнього середовища і, таким чином, позбутися долі біоробота.

У цьому сенсі самосвідомість є метою людського розвитку, оскільки за допомогою самосвідомості людина шляхом механізму рефлексії усвідомлює себе, тим самим досягаючи «надситуативності» та самодостатності й індетермінізму, звільняючись із детерміністського «полону» актуальної реальності.

При цьому самосвідомість, що наділяє людину свободою як

найвищою цінністю людського буття, виступає найбільш загадковою сутністю сучасної науки. Наші дослідження феномену самосвідомості дозволяють дійти висновку, що людина реалізує самосвідомість (свободу) у тріадний спосіб:

1) у процесі фазових граничних станів (які вивчаються синергетикою в контексті теорії критичних станів), що передбачає зміну певного психофізіологічного, психоментального, психоемоційного стану;

2) за допомогою трансценденції / рефлексії як психоментального виходу (*трансгресії*) людської істоти за просторово-часові рамки буття (цей процес реалізується як у сфері релігійної / ірраціональної свідомості, так і в процесі раціонального абстрактно-логічного освоєння світу людиною, яка виявляє функцію аналітичного прогнозування майбутнього) (див. нашу концепцію особистості як трансцендентальної сутності [20, с. 679–696];

3) завдяки поєднанню / єдності будь-яких протилежностей в акті творчого мислення, внаслідок чого досягається нейтральний стан, вільний від дуального принципу причинно-наслідкової залежності; у такому нейтральному стані людська істота звільняється від дії мотивів, стає неадаптивною, надситуативною, внутрішньо мотивованою, незалежною від зовнішніх мотиваційних чинників креативним початком, що творить заради самого процесу творчості [15; 31; 45–47], подібно до мистецької сфери, у котрій митець творить у контексті принципу «мистецтво заради мистецтва».

Наведені три шляхи актуалізації самосвідомості людини фіксують загальний момент, коли досягнення свободи / самосвідомості виявляє процес приведення протилежностей до єдності:

– у сфері теорії критичних станів єдність протилежностей фіксується в момент переходу системи з одного стану в інший, інтегруючи в точці переходу попередній і наступний стани;

– процес трансценденції також передбачає єдність протилежностей внаслідок поєднання полярних станів людини (асоціативного та дисоціативного), тобто станів актуального та потенційного, «тут і тепер» і «поза тут і тепер».

У даному нейтральному стані можливі як феномен ідеального, так і сприйняття людиною реальності у всій її метаморфозній та суперечливій сукупності, що дозволяє людській істоті досягти самосвідомості та сформувати / актуалізувати особистість як унікальну, самодостатню та тотожну тільки собі сутність. Цей акт можна назвати *актом самореференції*, що є властивим Абсолюту, коли Він визначає Самого Себе, що ілюструється запитанням, зверненим до Абсолюту: «Хто Ти? – Я є Той, хто Я є».

Зазначимо, що стан єдності протилежностей виступає як сутністю самосвідомості, так і механізмом актуалізації істини «як єдності протилежностей» (С. Церетелі), яка виявляє парадоксальний зміст і на рівні педагогічної теорії реалізується у заснованому автором нового напрямку педагогіки – *педагогічній парадоксології* [3; 4].

Основним об'єктом педагогічної парадоксології є *творче парадоксальне мислення*, розвиток якого досягається на шляху творчої діяльності щодо розв'язання творчих (нетривіальних, парадоксальних) завдань. Завдяки цьому учні, студенти занурюються у сферу невизначеності, парадоксальності, багатозначності, через що реальність відкривається людині як багатогранна, поліфонічна сутність.

При цьому відзначимо, що парадоксальність виступає нейтральним феноменом, характерним для творчих / геніальних людей, які відрізняються амбівалентністю їхньої психоментальної організації [28; 30; 32].

Зазначена парадоксальна двоїстість як принцип організації свідомості людини виявляється у формі *дипластії* («операційної інтеграції», парадоксально-багатозначному, мисленні, енантіосемії як парадоксальної двоїстості смислів) – фундаментальній здатності людини інтегрувати протилежності – логіко-сміслові категорії, емоційно-поведінкові, психоментальні, психофізіологічні стани. Прикладом дипластії може бути лінгвістична структура – *оксиморон* («геніальна тупість», «живий небіжчик», «сильна слабкість», «прекрасний злочин» та ін.) [9]. Зазначимо, що саме у сфері дипластії реалізується *ідеальне* як найзагадковіший феномен науки, який виступає матеріальною основою мислення та свідомості людини.

1.2.4. Творчість як наріжна умова людського здоров'я

У зазначеному контексті важливим є дослідження зв'язку *творчості людини (як наріжного чинника її духовно-інтелектуального розвитку)* з її *здоров'ям* [8; 52].

Аналіз наукової літератури засвідчує, що найдокладніше здоров'я характеризує стан функціонально-соматичної цілісності людського організму. За таких умов, втрата здоров'я розуміється як втрата організмом стану цілісності (на мові синергетики – когерентності) через певні дії на цей організм, що, відповідно до другого початку термодинаміки, приводить до зростання ентропії як міри хаосу, що, у свою чергу, приводить до розпаду людського організму, що проявляється

у зростанні процесів неузгодженості біоритмів та функцій його клітин, органів і систем, а це, у свою чергу, створює умови для розвитку різнобічних хвороб.

Цілісність людини виявляється і тому також, що на будь-який негативний вплив середовища організм реагує єдиною пристосувальною реакцією – стресом як показником і результатом будь-якої хвороби (Г. Сельє). Стрес при цьому реалізується як інформаційний процес, оскільки стрес постає певним психоментальним та фізіологічним «потрясінням» організму, зумовленим не стільки стресорно-негативними процесами середовища, скільки духовно-психо-світоглядним негативізмом самої людини. Тобто, патогенні феномени у контексті інформаційних процесів посилюються тоді, коли людський організм не в змозі адекватним чином реагувати на зовнішні подразники саме з причини своїх духовно-світоглядних особливостей. Отже, цілком зрозумілим є те, що нині багато фахівців різних галузей стверджують, що *причина багатьох (а, можливо, і всіх) патогенних процесів в організмі людини випливає з її психічної організації, з її духовно-ціннісно-світоглядної орієнтації* [8].

Стрес як наріжна пристосувальна психофізіологічна реакція людини проявляється у вигляді емоцій, що постають інтегральною характеристикою людського організму. Про це засвідчує *інформаційна теорія емоцій* (П. Симонов), згідно з якою емоція – це реакція людини на дефіцит актуальної інформації: якщо людина відчуває недостачу інформації щодо певної актуальної події, то це викликає емоційну (орієнтовно-пристосувальну, пошукову, стресову) реакцію, в якій задіяний цілісний людський організм.

Виходячи з інформаційної теорії емоцій можна дійти висновку, що дефіцит інформації щодо подій і процесів світу є виразом ситуативно-інформаційної невизначеності, що в людини породжує стресорний стан непевності в сьогоdnішньому і завтрашньому дні.

Хвороба (причиною якої є зниження життєвого, тобто енергетичного, тону організму) актуалізується завдяки стресам як процесам тривалого нервово-психічного напруження організму як наслідок інформаційної невизначеності щодо подій, важливих для людини.

Зі стресом як активізатором хвороб пов'язаний механізм формування психологічних захистів – універсальних пристосувальних реакцій людини на стресорне середовище соціуму. Найдокладніше механізми психологічного захисту вивчені у контексті теорії когнітивного дисонансу, котра показує, що у момент когнітивного дисонансу (коли людина стикається з двома протилежними і однаково важливими

соціально-психологічними подразниками – когніціями) людина прагне звільнитися від двоїстої (амбівалентної), а тому парадоксальної когнітивної ситуації за допомогою спотворення реальності. Зазначена ситуація ілюструється байкою про «зелений виноград».

Дві протилежні когніції, по-перше, не в змозі гармонійно співіснувати в «чорно-білій» свідомості людини з її двійковою «так-ні» логікою мислення. Саме для такої людини, що характеризується чорно-білим, біполярним мисленням, виникає зазначена проблема когнітивного дисонансу, оскільки така людина відкрита когнітивному дисонансу, бо неспроможна оперувати протиріччями. І це призводить до нездатності «біполярної людини» виявляти, бачити протиріччя у реальному житті і оперувати протиріччями у процесі мислення.

Процес когнітивного дисонансу відбувається не тільки на логіко-мислительному, емоційно-поведінковому, духовно-психосвітоглядному, а й на психофізіологічному і соматичному рівнях людського організму, що є причиною багатьох хвороб, починаючи від психічних і психосоматичних, і закінчуючи соматичними розладами. У психофізіології когнітивний дисонанс реалізується як павлівський феномен «збивання мотивів» (тобто конфлікту двох протилежних і одночасно однаково потужних мотивів поведінки), а також при наявності двох протилежних подразників (сигналів). Це є умовою виникнення неврозів, що на психофізіологічному рівні реалізуються як боротьба суперечливих мотивів / прагнень людської істоти і експериментально викликаються сильним збудженням гіпоталамуса, коли одночасно активізуються обидві його відділи.

Творчі люди, на відміну від «біполярної істоти» здатні мислити багатозначно-парадоксальним чином, а у процесі подолання когнітивної амбівалентності (двоїстості) подій / сенсів навколишньої дійсності здатні нівелювати конфлікт між протилежними когніціями шляхом поєднання в деякій проміжній між ними когніції – *нейтральній парадоксальній сутності*. Цей акт відкритості до абсурду, парадоксу досягається завдяки творчому парадоксально-метаморфозному мисленню і світогляду, що виявляє *дипластію*.

Людина, яка, говорячи мовою синергетики, є «відкрита нелінійна система» і яка сприймає і освоює світ із повною до нього довірою шляхом поєднання його полярних аспектів, є *творчою особистістю*, оскільки, люди з високим креативним потенціалом легше асоціюють поняття з протилежними значеннями, ніж із подібними. При цьому творчість як процес інтеграції контрастних і суперечливих сутностей і створення нових цілісностей (смислів), є головною рисою еволюційного механізму людини в онто- та філогенезі.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що творчі / креативні люди можуть зберігати психофізіологічний емоційно-когнітивний стан невизначеності тривалий час, володіючи властивістю рефлексії, використовуючи одночасно декілька протилежних ідей, понять, уявлень, психофізіологічних станів. Як наслідок, креативні люди можуть сприймати та досліджувати такі логіко-інформаційні, причинно-наслідкові відношення і зв'язки, що є часто недоступними для тих людей (які характеризуються так званим біполярним «чорно-білим» мисленням), хто прагне досягти ситуативної ясності і логічної однозначності. Відтак, творчість дозволяє людині долати негативні психологічні стани через спроможність інтегрувати протилежності, що дозволяє сформувати цілісні структури, котрі виявляють синергетичний ефект системних властивостей цілого («ціле більше частин»). А це знижує ентропію системних утворень, якими є всі об'єкти Всесвіту, підвищуючи життєвий тонус людини, зміцнюючи її імунітет, генеруючи стан здоров'я [52].

1.3.5. Обдарованість та творчість як парадигма сучасної освіти

Розвиток майбутніх цивілізацій може бути забезпечений особистостями з яскраво вираженими потребами в пошуку, ризику, свободі, орієнтованими на діловитість, відповідальність. За таких умов, спосіб життя обдарованих дітей повинен закладати пріоритет вищих потреб як альтернативу домінування гедонізму і споживання. Феномен обдарованості має історичний аспект, залежить від способу життя і вимог суспільства до обдарованих людей. В умовах сучасної цивілізації, у зв'язку з кризою особистості, розвитком технократичного мислення, необхідністю протистояти негативним явищам критерії обдарованості зазнали зміни. На передній план висуваються ті якості обдарованої особистості, які допоможуть їй реалізуватися, розкрити творчий потенціал і зрештою сприяти вдосконаленню соціального середовища і міжособистісних взаємин у суспільстві.

Вочевидь, однією з основних вимог суспільства до обдарованих людей, спроможних вирішувати актуальні проблеми, є розвинена духовність. Обдаровані люди – це хранителі прекрасного, гармонійного в культурі, в природі, її захисники, а не руйнівники. Обдарованих відрізняє відкрита особистісна позиція. Це ставлення характеризується, в першу чергу, загальним позитивним ставленням до себе і до світу, надособистісною системою цінностей, безкорисливим інтересом до світу та інших людей, непрагматичним типом мотивації діяльності. Відкрита

особистісна позиція, що пов'язана з такими особистісними особливостями, як активність, свобода, самотрансценденція, духовність, реалізується як чинник обдарованості, створюючи передумови для реалізації когнітивних та інших здібностей за рахунок надособистісної спрямованості інтересів особистості, високого інтересу до явищ зовнішнього світу.

Аналіз сучасної соціокультурної ситуації засвідчує, що обдарованість, як і творчість, постають ключовими категоріями сучасної психолого-педагогічної науки, спрямованої на пошук фундаментальних основ освітньої діяльності. Це, у свою чергу, зумовлює поглиблення дослідження проблем обдарованості та інтелектуально-творчого розвитку молодих людей, що знаходить втілення у дослідницькому напрямі щодо розуміння психологічних основ та структури обдарованості й інтелекту [14].

Загалом, можна говорити про різні підходи до проблеми обдарованості та про розмаїття моделей обдарованості [21; 23]. Нині розробляється новий напрям вивчення феномену обдарованості, пов'язаний із її парадигмальним сенсом. Так, у наукових розвідках закордонних дослідників дедалі більше уваги звертається на проблему обдарованості у контексті її парадигмального змісту, її зв'язку зі зміною парадигми сучасної освіти [39; 42; 56].

Вивчення проблеми обдарованої дитини дозволять зробити висновок, що обдарованість можна розуміти як фундаментальний концепт (конструкт, парадигма) сучасної освіти. При цьому проблема обдарованості має безліч аспектів.

З одного боку, деякі дослідники вважають, що обдарованість дитини в тій чи іншій сфері її життєвої активності властива кожній дитині. З іншого боку, деякі вчені не всіх дітей вважають обдарованими.

З одного боку, обдарованість розуміють актуальною характеристикою дитини, що лежить на поверхні її життєвої активності. З іншого, обдарованість можна вважати потенційною характеристикою, яку слід «розбудити», «звільнити», розгорнути, актуалізувати, розвинути.

При цьому, як вважають деякі дослідники, це можна зробити у будь-якому віці людини. Інші ж дослідники дотримуються думки, що обдарованість легше актуалізувати в особливих (критичних) точках (станах) на траєкторії особистісного розвитку людини.

У цьому ракурсі аналізу проблеми відзначимо випадки дітей-Мауглі, яких з їхнього раннього віку виховали тварини. Такі діти, які пропустили відповідні сензитивні фази і потрапили до цивілізованого середовища, практично не піддаються соціалізації, тобто вони залишаються на дикунському рівні розвитку. Однак соціальне середовище, навіть дуже

примітивне, здатне актуалізовувати невловимі інформаційні сигнали, що здатні пробудити у дитини потенційні ресурси людяності, які (ресурси) можуть бути розгорнуті й розвинені завдяки певним інформаційними сигналами.

Наведемо *приклад*. Відомий випадок, коли маленька дитина утримувалась батьками у шафі до 6 років і практично ніяк з ними не спілкувалася, оскільки єдиний контакт з людьми у цієї дитини обмежувався отриманням від них їжі. Однак після звільнення з полону цю дитину помістили у цивілізоване середовище і вона швидко наздогнала у розвитку своїх однолітків.

Розглянемо інший *приклад*. У Парагваї живе дуже примітивне та відстале плем'я гуайкілів, яке, володіючи примітивною мовою, годується в основному медом диких бджіл і в пошуках їжі веде кочовий спосіб життя. У минулому столітті на стоянці, покинутій племенем, французький етнограф Веллар знайшов дворічну дівчинку і привіз її до Франції, віддавши на виховання своїй матері. Після досягнення 20 років ця дівчинка нічим не відрізнялася за своїм розвитком від інтелігентних європейських жінок, здобувши професію етнографа та вивчивши кілька мов.

Зрозуміло, що якби дівчинці, яка «занурилась» в сучасну людську цивілізацію, було б не 2 роки (коли має місце найінтенсивніший процес перебігу та дозрівання відповідних механізмів людської психіки), а 8–10, то результати виховання не були б такими блискучими. Це засвідчує як про важливість потенційних ресурсів обдарованості, притаманні *Homo sapiens*, які розкриваються і розгортаються у відповідному соціальному середовищі, так і про особливу важливість феномену сензитивності, що виявляється в особливих фазах, «інформаційних вікнах» у процесі розвитку живих істот, в яких вони є відкритими специфічним впливам певного середовища.

Зазначимо, що деякі дослідники вважають, що обдарованість зберігається в психічній структурі людини на тривалий період її життя у «дрімаючому» стані; інші ж вважають, що людина втрачає пов'язані з обдарованістю характеристики з віком у тому випадку, якщо вони не були затребувані системою освіти і актуалізовані цією ж системою.

У зв'язку з цим звернемося до японського прислів'я, згідно з яким «у п'ять років дитина геніальна, у дванадцять – талановита, а у двадцять – звичайна людина» [1; 51].

За таких умов обдарованість, у певному розумінні, пов'язана з такими характеристиками людини, як геніальність, креативність, талановитість тощо, які можна диференціювати у ракурсі дихотомії «актуально-дійсне» (наявне) – «потенційно-можливе» (перспективне).

Кореляція суттєвих характеристик людини у контексті дихотомії «актуально-дійсне» – «потенційно-можливе» (розроблено автором)

<i>Потенційно-можливе</i>	<i>Актуально-дійсне</i>
Правопівкульова психіка	Лівопівкульна психіка
Циклотимія	Шизотимія
Генетична спадковість	Епігенетична спадковість
Розум	Інтелект
Креативність	Творчість
Обдарованість	Талановитість
Талановитість	Геніальність
Вміння/навички	Знання
Виховання	Навчання

Аналіз проблеми обдарованості дитини дозволяє дійти висновку, що як переважно правопівкульова істота (до 5–6 років) з її пластичною психікою, великими емоційно-сензитивними ресурсами організму, з високою динамікою психічних процесів, а також і обміну речовин, ця дитина постає багатогранно обдарованою істотою. При цьому обдарованість як *емерджентну сутність* (яка виступає системною властивістю цілого, згідно із синергетичним поглядом на цю проблему) можна «вивільнити» завдяки певним освітнім / розвивальним процедурам. Згадаємо принцип «талант – це синтез талантів», за яким різні таланти (здібності) дитини співіснують у структурі її психіки у стані синергетичного єдності, коли розвиток одного таланту ініціюється і потенціюється (полегшується) через розвиток інших (побічних) талантів.

Сам стан дитинства може позитивно впливати на дорослу людину, здатну активізувати цей стан. Про це свідчить психолого-педагогічний експеримент, який ми провели у 2020 р. на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. На першому занятті зі студентами першого курсу спеціальності «сценічне мистецтво» з метою аналізу рівня їхніх знань з англійської мови ми запропонували кожному з 14 студентів у голос прочитати короткий текст англійською мовою. Студенти просто читали текст, помилок викладач не виправляв. Після цього експериментатор запропонував студентам втілитись у дітей 5–6 років і прочитати той самий текст від особи дитини. Кількість помилок у вимові студентів різко скоротилася.

У зв'язку з цим можна говорити про методичку інфантелізації (як психологічно позитивний регрес у дитячий вік).

Як пише С. Пальчевський, із повсякденної / педагогічної практики відомо, що коли необхідно запам'ятати значний за обсягом навчальний матеріал, у людини напружується мускулатура тіла, тобто вона переживає

мікрострес. За таких умов в організмі відбуваються певні вегетативні зміни. У такому стані учень виглядає «активним», що нагадує передстартову позицію. З погляду класичної навчальної системи, подібна ситуація є яскравою ілюстрацією одного з традиційних принципів активності навчання. Як підтвердили дослідження в НДІ сугестології у м. Софія, активність тут виявляється не у м'язових зусиллях, вегетативних змінах і психічному напруженні, а у сфері навчального процесу. Сама ж активність щодо процесу запам'ятовування зовні може виявлятися у певній пасивності. Але остання за умови інфантилізації у процесі навчання насправді є проявом надактивного ставлення до навчального процесу. Таким чином, психічна та фізична пасивність (релаксативність) у процесі запам'ятовування є одним із найважливіших проявів інфантилізації. Вона полегшує процес надзапам'ятовування [19, с. 63–65].

У цьому сенсі можна говорити про «*базальну геніальність*» кожної дитини, яку А. Маслоу назвав «*принципом сакральності*», притаманний кожній дитині, який (принцип) реалізує потребу дитини досягати великих цілей у своєму житті.

За таких умов важливо відзначити, що «вивільнення» дитячого комплексу сакральності в дорослої людини може мати місце у критичних умовах / ситуаціях життєдіяльності.

Наведемо *приклад*.

1939 р. 25-річний студент Дж. Данциг навчався в Каліфорнійському університеті. Якось він на 20 хв запізнився на лекцію зі статистики. Він тихенько увійшов, сів за парту і закрутив головою, намагаючись зрозуміти, що пропустив. На дошці було записано умови двох завдань. Дж. Данциг сприйняв ці умови як домашнє завдання до наступного заняття, переписавши завдання у зошит. Вдома він пошкодував, що запізнився на пару, оскільки завдання були дуже складними. Дж. Данциг думав, що, мабуть, пропустив щось важливе для їх вирішення. Через кілька днів напруженої роботи він все ж таки розв'язав ці завдання. Задоволений досягнутим результатом він заскочив до професора і віддав зошит. Професор, Є. Нейман, неуважно прийняв завдання, він якось не зміг одразу згадати, що не давав студентам подібних завдань. Коли згодом він таки переглянув те, що приніс йому студент, то був приголомшений: він згадав, що на початку однієї з лекцій розкрив студентам умови цих двох завдань – двох нерозв'язних завдань, які не могли вирішити видатні математики того часу.

Реалізація принципу сакральності багато в чому залежить від структури та змісту соціально-педагогічного середовища, в якому перебуває дитина.

Наведемо *приклади*.

Учнів із середнім рівнем інтелекту розділили на два класи. Вчителю одного класу сказали, що, згідно з результатами тесту, у його класі всі діти мають високий рівень інтелекту. Іншому вчителю (такої ж кваліфікації) повідомили, що у його класі зібрані діти з низьким рівнем інтелекту. На кінець року провели тестування. Діти першого вчителя справді показали вищий рівень інтелекту і вищі показники академічної успішності.

Психологи Р. Розенталь та К. Фоурд у стандартному курсі експериментальної психології пропонували студентам навчати щурів проходити через лабіринти. Половині студентів повідомляли, що у них щури спеціально виведеного виду, з чудовими здібностями щодо знаходження шляху в лабіринті, а другій половині студентів говорили, що у них щури, які не здатні справлятися з цим завданням. За короткий час студенти, які навчали «здібних» щурів, досягли набагато кращих результатів, ніж студенти, які навчають «тупих» щурів [44, с. 183–187].

Наведемо й наступний факт. Ю. Гіппенрейтер у книзі *«Введення в загальну психологію»* описує серію експериментів, спрямованих на пізнання зв'язку середовища та спадковості. В експерименті на підставі швидкого знаходження приманки в лабіринті конфігурації, що змінюється, відбиралися і селекціонувалися «розумні» (успішні) і «дурні» (неуспішні) щури. Усередині кожної групи проводилися схрещування, причому дана процедура повторювалася протягом шести поколінь. У результаті цих експериментів отримали переконливі докази ефекту накопичення генетичної схильності до успішного навчання. Однак якщо умови експерименту змінити, змінюється й результат: відібране покоління «розумних» щурів вирощувалося в умовах збідненого середовища, де вони були позбавлені різноманітних вражень та можливості активно діяти. У результаті з'ясувалося, що такі щури під час навчання у лабіринті діяли лише на рівні «дурних» тварин, вихованих у природних умовах. Протилежні досліди з вирощуванням «дурних» щурів у збагаченому середовищі показали результати приблизно такі самі, що й у «розумних» щурів, що вирости в нормальних умовах.

Ці дослідження підтверджують значення умов виховання на формування здібностей. Загальний висновок, який можна зробити на їх підставі, більш значний: фактори середовища мають вагу, порівнянну з факторами спадковості, і можуть іноді повністю компенсувати або, навпаки, нівелювати дію останніх.

На основі зазначених фактів, а також інших досліджень, нами сформульована педагогічна аксіома, що входить до корпусу розробленої нами педагогічної аксіоматики: «уявлення педагога (і в цілому

особливості його особистості) про характеристики / властивості об'єкта педагогічного впливу можуть здійснювати вирішальний вплив на педагогічний / освітній процес та його результат» [5; 6].

Таким чином, людина у своєму ранньому дитинстві виступає багатогранно обдарованою (і навіть геніальною) істотою. Наведемо **приклад**, взятий з історії життя угорській родині Полгар у минулому столітті.

Люди, які були повнолітніми у 1980–1990-х рр., напевно пам'ятають неймовірний зліт популярності угорських сестер родини Полгар: Жужі, Софі та Юдіт. Вони не лише увійшли до списку «Книги рекордів Гіннесса», але й з простих дівчат-вундеркіндів перетворилися на шахових професіоналів-гросмейстерів. Ці дівчата не соромилися вступати в поєдинки з grosмейстерами-чоловіками і регулярно перемагали їх, доводячи всім, що жінки-шахісти за своїми можливостями анітрохи не поступаються сильній статті.

Історія виховання вундеркіндів навряд чи могла відбутися, якби не батько дівчат – угорський педагог-психолог Л. Полгар, який вирішив довести світові, що завдання з виховання геніїв є цілком доступним.

Все почалося в середині 1960-х рр., коли Л. Полгар, тоді молодий педагог і психолог, ухвалив рішення провести незвичайний експеримент. Він задумав виростити геніальне потомство. До оголошення цього завдання він ретельно вивчав біографії великих людей, на основі чого психолог дійшов висновку, що при тривалій і кропіткій роботі, а також за умов високого ступеня концентрації зусиль, це завдання є цілком здійсненним.

Експеримент він задумав провести на своїх дітях. Щоправда, на той період Л. Полгар ще був одружений, і щоб вирішити цю проблему, він написав оголошення в газети, в якому правдиво повідомив, що дружина йому потрібна для проведення експерименту. І така жінка знайшлася: на оголошення відгукнулася К. Альтбергер, вчителька, яка мешкала в адміністративному центрі Закарпатської області.

Після ґрунтового знайомства молоді люди зіграли весілля, і у 1969 р. у них народилася донька Жужа. До педагогічної частини експерименту батьки приступили, коли дитині виповнилося 3,5 роки. Як кожна дитина, дівчинка, вивчаючи батьківські шафи, виявила в одному з них набір шахів. Будучи професійним педагогом, тато вирішив потягнути за цю ниточку: була придумана гра, в якій шахові постаті стали казковими, а шахи замінили дівчинці ляльок.

Слід зазначити, що у 1970-х рр. в Угорщині популярність шахів поступалася лише футболу. І у світі ситуація була подібною, хіба що хокей міг ще посперечатися за лідерське місце у спортивній ієрархії.

Старання батька не пройшли даремно: через короткий проміжок часу Жужа виграла чемпіонат Будапешта з шахів для дітей до 11 років. Адже їй на той момент ледве виповнилося 4 роки. Перший успіх окрилив батька, і він ризикнув на сміливіший крок і вирушив із донькою в міській шаховий клуб. Спочатку дорослі не прийняли всерйоз маленьку дівчинку, яка явно прийшла з татом, щоб зайняти час. Коли ж вона сіла за стіл, а незабаром обіграла досвідченого чоловіка-гравця, то всі зрозуміли, наскільки вони помилялися. А для суперника Жужі програш став суцільним фіаско, він навіть не потиснув руку дівчинці, що перемогла його, і вискочив із зали.

Після того як у родині Полгар у 1974 та 1976 рр. народилися ще дві дівчинки, Софія та Юдіт, батьки зрозуміли, що експеримент треба переводити на зовсім інший рівень. Від батька та матері вимагалось перестати працювати і весь час присвятити дітям, а дочкам – перейти на домашнє навчання, яке докорінно відрізнялося від програм стандартної середньої школи. У батьківському експерименті цей етап виявився чи не найважчим. Органи опіки категорично протестували проти такого рішення батьків, залучаючи на допомогу навіть поліцію.

Однак допомогла вирішити цю проблему татові та мамі саме їхня старша дочка Жужа. До 10 років вона стала майстром спорту з шахів серед дорослих, а у 12-річному віці вже обіграла іменитих гросмейстерів. Що стосується шкільної програми, то в 7 років вона вільно читала і писала, а рівень її знань з математики був багато вищим за однолітків.

У сім'ї Жужа стала третім вихователем, допомагаючи батькам навчати молодших сестер. А на неї вже звернули увагу професійні тренери з шахів. Незабаром батьки отримали дозвіл на домашнє навчання своїх дочок. Доктрина Ласло Полгара з вирощування геніїв до кінця 1970-х рр. набула завершених форм. Коротко, щодня вона реалізовувалася у такий спосіб: мінімум 4 години – навчання обраної спеціальності; навчання іноземних мов – 1 година. У випадку з Полгарами першою мовою став есперанто, потім англійська, а далі – на вибір. З переходом на 3-годинну програму, заняття загальноосвітніми предметами – 1 година; психологія, педагогіка – 1 година, а через кожні 20 хвилин гумористичний відпочинок; фізкультура – 1 год.

У результаті виходило, що діти займалася щодня не менше 8 годин, хоча заняття за потреби могли затягуватися і до 11 годин. Дивно, але працюючи у такому режимі, Полгари за 7–10 днів встигали проходити річні курси з окремих предметів початкової школи. Критики заявляли, що батьки ув'язнили своїх дітей у домашній в'язниці, проте життя спростувало їхні заяви. Старша донька Полгаров у 12 років очолила жіночий шаховий рейтинг країни. Через 3 роки вона перемістилася на

перше місце вже у рейтингу ФІДЕ. Гонорарами за свої перемоги, буквально, годувала сім'ю, адже батьки офіційно ніде не працювали.

На досягнутому Жужа не зупинилася, і 1990 р. стала гросмейстером у чоловічій версії шахів. Вершиною досягнень стало завоювання титулу чемпіонки світу у 1996 р.

За старшою сестрою тяглися й молодші: у 1988 р. вони здійснили справжній фурор, коли разом брали участь у шаховій олімпіаді серед жінок. Їхнє командне сімейне тріо вперше в історії угорських жіночих шахів посіло перше місце. А 12-річна Юдіт виявилася справжнім відкриттям олімпіади, здобувши титул найкращого гравця.

Коли дівчата подорослішали, то відійшли від офіційних шахів. Вони почали заводити власні сім'ї, хоча повністю порвати з головним для них видом спорту не змогли. Молодша Юдіт написала книгу для дітей про шахи. Середня Софія одружилася з Іоною Косашвілі, гросмейстером з Грузії, після чого поїхала на постійне місце проживання в Ізраїль. Старша Жужа, народивши двох дітей, дещо відійшла від турнірів, проте після того, як діти трохи підросли, повернулася у спорт. Вона почала виступати у масових турнірах, де їй протистояли буквально сотні гравців. Так у 2005 р. під час одного такого змагання Жужа грала проти 328 осіб і виграла 309 партій. Наступного сезону вона стала учасницею шахового марафону, коли 37-річна экс-чемпіонка світу за 17 годин зіграла 1131 партію.

Таким чином, можна вважати, що експеримент із виховання дітей-геніїв, задуманий Л. Полгаром, виявився успішним. Незважаючи на певні труднощі, в сім'ї зуміли виховати геніальних спортсменок, які не тільки стали переможницями престижних турнірів, але й обіграли практично всіх видатних шахістів-чоловіків. А молодша із сестер, Юдіт, стала наймолодшим гросмейстером на планеті, випередивши у цьому на місяць Боббі Фішера, який мав до неї цей статус.

Без сумніву, Л. Полгар сам був талановитим / геніальним педагогом, напрочуд послідовним у реалізації своєї мети, що передав свій талант своїм дітям у рамках так званої *епігенетичної спадковості*. У зв'язку із зазначеним видом спадковості можна говорити про те, що людська поведінка та генетична інформація щодо людини (людського організму) знаходяться у взаємно доповнювальному відношенні один до одного, коли виховання впливає на геном. При цьому епігенетичні зміни можуть передаватися у спадок, коли генотип визначає не поведінку як таку, а скоріше загальні принципи побудови нейронних контурів, відповідальних за обробку інформації, що надходить, і ухвалення рішень, причому ці «обчислювальні пристрої» здатні до навчання і постійно перебудовуються протягом життя. Відсутність чіткої та однозначної відповідності між

генами та поведінкою зовсім не суперечить тому факту, що певні мутації можуть змінювати поведінку цілком певним чином, коли поведінкова ознака, що спочатку з'являлася щоразу заново в результаті прижиттєвого навчання, згодом може стати інстинктивною (вродженою), і ця зміну буде «вписано» в генотип людини [34].

У зв'язку з цим можна говорити про **розвивально-педагогічний вплив виховання на нейронну структуру людського мозку**, і результати цього впливу можуть бути «закарбовані» у генетичних структурах людини, що на рівні спадковості може передаватися майбутнім генераціям людей.

Так, експериментальні роботи дослідників з Університету Каліфорнії показали: прагнення / намір людини здійснювати будь-які дії не тільки приводить до зміни біохімії мозку, а й до зміни його розмірів та структури. При цьому миші, яких поміщали в умови підвищеної рухової активності протягом кількох поколінь, характеризуються, на відміну від їхніх ліних побратимів, іншою будовою кістяка та головного мозку, а також іншим (більш інтенсивним) обміном речовин [37; 38; 54].

Цей висновок має відношення не тільки до позитивних, але і негативних (стресорних) змін, коли негативні події можуть запускати хімічні реакції, які радикально змінюють спосіб взаємодії нейронних мереж головного мозку, змінюючи при цьому саму структуру мозку [50].

Слід зазначити, що генетичний та епігенетичний фактори можуть суперечити один одному. У зв'язку з цим наведемо ще один **педагогічний факт**. Р. Блек, дослідник життя народів сходу, у 1997 р. в Індії почув розповідь, яка справила на нього незабутнє враження. Один хлопчик, син шевця, соромився свого соціального становища. Він багато навчився. Після успішного закінчення школи він поїхав до Лондона вчитися на адвоката. Йому доводилося багато вчитися, важко працювати. Завдяки цьому він став відомим та багатим. Якимось через багато років свого життя в Англії він приїхав у відпустку до батьків і одного дня зайшов у батьківську майстерню. Йому захотілося попрацювати, допомогти батькові, як він це робив у дитинстві. Він сів, почав забивати цвяхи в підодшву, латати дірки. Він робив це один день, другий. Закінчилася його відпустка, але він продовжував це робити. Він так і не повернувся до Лондона. Таку свою поведінку він мотивував тим, що по-справжньому щасливим він почувався тільки в майстерні батька, коли займався такою достатньо примітивною фізичною справою.

«Вивільнення» ресурсів геніальності дитини має різноманітні перспективи. У зв'язку з цим можна говорити, наприклад, про навчання, що здійснюється в процесі ініціації (соціалізаційний феномен, що має різноманітні проєкції і є не тільки обрядом соціального переходу, але й

передбачає навчання ініційованих в результаті такого переходу, що іноді здійснюється у формі містичних процедур, здатних докорінно трансформувати психологічний стан ініційованих, що має подібність до «методу вибуху» А. Макаренка), а також гіпнотичного трансу (коли, наприклад, людина може значно підвищити свій інтелектуально-творчий потенціал: як засвідчили дослідження, людина, яка слабо грає в шахи завдяки трасовим технікам, може значно підвищити свою майстерність; це ж стосується і багатьох інших сфер людської діяльності), за допомогою застосування сугестопедичних та інших нетрадиційних методів щодо активізації змінених станів свідомості, а також у процесах, що приводять до появи диво-лічильників (наприклад, у селянина, якого вразила блискавка, виявляється здатність до майже миттєвого виконання найскладніших математичних операцій), поліглотів тощо (див.: сучасний поліглот Віллі Мельніков). Тут принагідно навести і дивовижну історію американця, який заговорив шведською мовою, яку ніколи не знав. 61-річний чоловік, після того як знепритомнів, почав розмовляти з лікарями лише через перекладача і не впізнавав себе в дзеркалі. Про постраждалого Майкла Томаса Ботрайта відомо, що він кілька разів був у Швеції, але має громадянство США і десять років викладав англійську мову в Японії.

Обдарованість слід розглядати як парадигму сучасної освіти. При цьому дитина до 5–6 років як переважно правопівкульове творіння з її пластичною психікою, величезними емоційно-сензитивними ресурсами дитячого організму, з високою динамікою її психічних процесів, а також метаболізму, виступає багатогранно обдарованою істотою. Обдарованість як емерджентну сутність (яка постає, згідно з синергетичним поглядом на цю проблему, системною властивістю цілого) можна «вивільнити», актуалізувати завдяки певним розвивальним процедурам. За таких умов можна говорити про «базальну геніальність», що притаманна кожній дитині, яку А. Маслоу пов'язує із «принципом сакральності», на який фокусуються соціальні цінності кожної дитини, що виявляє її потребу орієнтуватися на певні надцілі – певні вищі цінності. Здійснення принципу сакральності багато в чому залежить від структури та змісту соціально-педагогічного середовища, в якому перебуває дитина. При цьому «вивільнення» зазначеного комплексу сакральності в дорослої людини може мати місце у критичних умовах / ситуаціях життєдіяльності.

Обдарованість, у певному розумінні, пов'язана з такими характеристиками людини, як геніальність, креативність, талановитість, мудрість тощо, які можна диференціювати у контексті дихотомії «актуально-дійсне» (наявне) – «потенційно-можливе» (перспективне).

Стан дитинства здатен позитивно впливати на дорослу людину, яка зможе активізувати цей стан у процесі своєї життєдіяльності. У зв'язку з

цим можна говорити про методику інфантилізації, як психологічно позитивний регрес у дитячий вік, що дозволяє значно активізувати освітній процес.

У контексті аналізу проблеми обдарованості та її зв'язку з генетичними особливостями людини робиться висновок про розвивально-педагогічний вплив виховання на нейронну структуру людського мозку, і результати цього впливу можуть бути «закарбовані» у генетичних структурах людини, що на рівні спадковості може передаватися майбутнім генераціям людей.

1.3. 6. Непрагматичний характер творчості та її ноосферно-колективістський характер

Німецькі вчені з Геттінгенського медичного центру з'ясували, що особливості мозку заважають творчим людям заробляти великі гроші. Результати дослідження наводить видання ArtNet. В експерименті брали участь 24 добровольці, яких поділили на дві групи: у першій були художники, фотографи, скульптори, музиканти та актори, у другій – страхові агенти, адміністратори, інженери та представники інших «некреативних» професій.

Кожному учаснику показували кілька зображень, на яких потрібно було знайти певні кольори та натиснути кнопку. За зелений колір учасникам давали 30 євро, а за інші нічого. У процесі тестування мозок учасників сканували за допомогою апарату МРТ. Коли творчі люди знаходили «грошовий» колір, їхній мозок показував дуже слабку активність у сфері смугастого тіла – ділянці, яка відповідає за реакцію на винагороду. Натомість коли художники знаходили кольори, але не отримували за це гроші, підвищена активність спостерігалася у передній префронтальній корі, яка відповідає за вироблення дофаміну, що впливає на почуття задоволення.

Дослідники зробили висновок, що мозок творчих людей виявляє інтерес тільки до самого процесу, не враховуючи матеріальну винагороду. Крім того, «художники» можуть працювати набагато краще, коли знають, що не отримають за це гроші [29].

Отже, до творчості веде альтруїстичний принцип гри, принцип «мистецтва заради мистецтва», йогівська здатність працювати не заради отримання плодів праці, але заради самого трудового процесу, що закладено в механізмі внутрішньої мотивації життєвої активності людини, оскільки прагнення отримати винагороду сприяє зменшенню

внутрішнього інтересу (внутрішній мотивації) до певного виду діяльності, що з'ясували експерименти з дітьми, яких різноманітно мотивували до тієї чи іншої діяльності [46; 47].

При цьому, як виявилось, можна значно знизити мотиваційний інтерес людини до творчої роботи, яка приносить їй радість, якщо почати щедро винагороджувати її плоди; при цьому сама робота може втрачати характер творчої активності.

Це ж стосується і творчої колективної роботи, яка не мотивується зовнішніми обставинами (оплатою за працю та іншими матеріальними та моральними дивідендами, оскільки трудова активність тут здійснюється не задля отримання особистих дивідентів, але для блага всіх) та регулюється внутрішніми мотивами, формуючи механізм внутрішньої мотивації, властивої особистості як самодіяльної, самодостатньої, сутності, що самодетермінується. Психологія вчить, що внутрішня мотивація реалізується як:

1) діяльність творча (вільно-спонтанна);

2) надситуативна активність, позбавлена прагматичного ґрунту, що реалізується у поведінці, котра сприяє формуванню непрагматичного, творчого світогляду. Внутрішня мотивація як серія творчих актів реалізує солітонний механізм самопідтримання цих актів, що проявляється у потребі до праці на постійній основі, тобто робить працю першою життєвою потребою.

Навпаки, діяльність, хай навіть колективна, творча, у якій починає бути присутнім прагматичне цілепокладання, перестає бути творчою.

Наведемо *приклад*.

На одному з островів жила примітивна спільнота, яка облаштовувала своє життя завдяки творчій колективній праці. Всі були щасливі завдяки радісній творчій активності, а в мові цієї спільноти навіть не було слова, що означало «праця» (див. книгу Ж. Ледлоф «Як виростити дитину щасливою»). Але незабаром на острів прибули місіонери, які побачили всю «безглуздість» життя примітивного племені, праця членів якого ніяк не оцінювалась, не калькулювалась і тому не оплачувалася. Після затвердження на острові «цивілізованих форм» трудової діяльності життя племені поступово поринуло в пекло сучасної цивілізації: рівень соціальної агресії та індивідуалізму значно зріс, і життя племені почало нагадувати життя сучасного суспільства з його численними виразками – наркоманією, агресією, злочинністю, моральною деградацією.

Наведемо ще один *приклад*.

Йдеться про видатного математика Г. Перельмана, який довів гіпотезу Пуанкаре, за що йому пропонувалися численні моральні та матеріальні дивіденти. Але у вересні 2011 р. математик відмовився

прийняти пропозицію стати членом РАН. У 1996 р. Г. Перельману було присуджено Премію Європейського математичного товариства для молодих математиків, від якої він відмовився. У 2006 р. Григорію Перельману за вирішення однієї з десяти найбільш складних математичних проблем тисячоліття присуджено міжнародну премію «Медаль Філдса», проте він відмовився і від неї. З інтерв'ю Г. Перельмана: «Чужаками вважаються не ті, хто порушує етичні стандарти в науці. Люди, подібні до мене, – ось хто опиняється в ізоляції». У 2007 р. британська газета «The Daily Telegraph» опублікувала список «Сто геніїв, що живуть нині», у якому Г. Перельман посідає 9-е місце. У березні 2010 р. Математичний інститут Клея присудив Г. Перельману премію у розмірі одного мільйона доларів США за доведення гіпотези Пуанкаре, що стало першим в історії присудженням премії за вирішення однієї з математичних проблем тисячоліття. У червні 2010 р. Перельман проігнорував математичну конференцію в Парижі, на якій передбачалося вручення «Премії тисячоліття», а 1 липня 2010 р. публічно заявив про свою відмову від премії. У вересні 2011 р. інститут Клея спільно з інститутом Анрі Пуанкаре (Париж) заснували грант для молодих математиків, гроші на оплату якої підуть із присудженої «Премії тисячоліття».

Можна припустити, що видатні успіхи Г. Перельмана пов'язані, передусім, з тим, що він є творчої особистістю, для якої сам процес наукової творчості є самодостатнім і не вимагає прагматичної мотивації. Таким чином, відмова Г. Перельмана від будь-яких винагород за свою творчу працю виражає прагнення продовжувати утверджувати себе творчою, вільною особистістю.

У цьому контексті можна говорити про так звані *мотивовані вміння*, які приносять працюючим задоволення і є джерелом творчої праці – праці заради самої праці.

Така вільна праця як спосіб творчого самовираження легше досягти за умов децентралізації бюрократичних систем і перетворенні їх у невеликі підрозділи, де буде більше простору для творчості і де відносини будуть гуманнішими та товариськими... при децентралізації невеликі підприємства, що виробляють продукцію, крім ефективності, зможуть ставити перед собою вищі, гуманні і зрештою більш сприятливі для зростання продуктивності праці цілі. Р. Моріяма наводить приклад невеликого підприємства у Франції, працівники якого вирішили працювати на загальне благо, а не тільки для задоволення своїх особистих інтересів. У 30-х рр. минулого століття М. Барбю, процвітаючий годинникар, спробував зацікавити робітників створенням підприємства на конструктивнішій основі, тобто такого, де різниця між наймачем і

службовцем була б зведена до мінімуму або взагалі до нуля.

Пропозиція ця не зустріла підтримки у більшості робітників – ймовірно, їх влаштовував той статус, коли всю відповідальність несе хтось інший. Тоді М. Барбю залишив свою колишню діяльність і підібрав групу з чотирьох людей найрізноманітніших професій, що розділяли його ідеї. Вони розробили зразковий статут на основі етичних принципів, за якими їм треба буде разом жити та працювати. Через два роки на новому підприємстві працювало вже 90 осіб, і воно стало провідним у своїй галузі. Головний їхній етичний принцип полягав у такому: «Коли ми зробимо і заробимо стільки, щоб забезпечити матеріально себе достатньою мірою, ми будемо використовувати зекономлений на виробництві час для самоосвіти». Верстати зупинялися під час робочого дня, у цехах з'являлися відомі професори та читали лекції з літератури, мистецтва, музики тощо. За це запрошені професори, звісно, отримували відповідні гонорари. Говорячи про високу якість своєї продукції, М. Барбю зазначав: «Наш годинник має бути найкращим, тому що наша продукція не самоціль, а лише засіб для досягнення вищих цілей... Ми створюємо годинник, щоб створювати людину» [55].

Загалом, можна відзначити *два полярних суспільних стани*, які характеризуються протилежними типами розподілу влади та багатств. Перший стан притаманний для суспільств із високим рівнем синергії й упорядкованості («суспільної спаяності», коли влада і багатства розподіляються в суспільстві більш менш рівномірно). Як показала Р. Бенедікт, суспільства з високим рівнем синергії виявляють низький рівень агресії їхніх членів і високий рівень співробітництва, відрізняючись великою довірою, почуттям відповідальності та мінімальною централізацією [26]. А. Маслоу писав, що у суспільствах із високим рівнем синергії існує такий порядок, коли дії індивіда, що спрямовані на досягнення власного блага, виявляються вигідними для всього суспільства в цілому (порівняйте з принципом «відповідності вільного розвитку кожного вільному розвитку всіх»). У таких суспільствах розвинений дух доброзичливості, надії на краще, в той час коли у суспільствах із низьким рівнем синергії ми зустрічаємо поширення жаху, приниження, непевності у майбутньому, тут успіх одного індивіда обумовлений поразкою іншого. Якщо у суспільствах з високим рівнем синергії влада та достаток ніби розпорошені, то у суспільствах із низьким рівнем синергії вони тяжіють до концентрації [41, с. 191–200].

У примітивних соціумах із високим рівнем синергії спостерігається відсутність дихотомії між виробництвом та розподілом. Р. Бенедікт показала, коли досліджувала характер синергії примітивних суспільств,

що незалежно від того, багаті вони чи ні, у них укорінені два протилежних способи розподілу багатств:

1) спосіб «лійки», коли багатства концентруються в руках небагатьох (цей спосіб характерний для суспільств із низьким рівнем синергії);

2) спосіб «сифона», що характерний для високосинергійних суспільств і передбачає рівномірний розподіл суспільних благ. Р. Бенедікт надає приклад «сифонного» розподілу, коли описує щорічну церемонію «Сонячного танка» в одному з племен східноамериканських індіанців. На цій церемонії всі члени племені збираються разом, а найбагатші з них (котрі набули багатства завдяки тяжкій праці) розподіляють своє майно серед удів, сиріт, хворих тощо.

У таких суспільствах, пише Р. Бенедікт, багатим вважається той, хто нічого не має, хто роздав своє майно неімущим. Тут, як бачимо, дихотомія Е. Фромма «мати чи бути» нівелюється. Цікаво, що дослідники африканських народів фіксують у деяких із них, найархаїчніших, пригнічення честолюбства, яке загрожує порушенням рівноваги, намаганням мати майна більше, ніж потрібно для життя.

«Сонячний танок» нагадує нам про дисипативні структури, що вивчаються синергетикою. Ці структури виникають у відкритих, далеких від рівноваги системах унаслідок самоорганізації й існують за рахунок постійного розсіювання енергії, отриманої зовні. Тут маємо приклад самодетермінації, тобто циклопричинності, коли «дія дорівнює своїй причині». Цей ефект кидає виклик традиційному розумінню каузальності. Як зазначає І. Пригожин, «детерміністські закони фізики, що були колись єдиними прийнятними законами, зараз виявляються надмірним спрощенням, майже карикатурою на еволюцію».

«Сонячний танок» можна проілюструвати спогадами Марко Поло, який майже все життя промандрував у створеній за часів Чингізхана імперії. Марко Поло як європейця-ринковника уразило таке:

«Робив государ і от ще: трапилося йому їхати дорогою і побачити маленький будиночок між двома високими і гарними будинками; одразу ж запитував він, чому будиночок такий непоказний; відповідали йому, що це будиночок бідної людини і не може вона побудувати іншого будинку; наказував відразу государ, щоб перебудували цей будиночок та зробили його таким же гарним і високим, як і ті два, що поруч із ним... Воістину, коли великий государ знає, що хліба багато і він дешевий, то наказує купити його багато і зсипати у велику житницю; щоб хліб не зіпсувався роки три-чотири, наказує його добре зберігати. Збирає він усякий хліб... у множині. Трапиться нестача хліба, і піднімається він у ціні, тоді великий

государ наказує продавати свій хліб ось як: якщо міра пшениці продається за бізант, за ту ж ціну він дає чотири. Хліба випускає стільки, що всім вистачає, всякому він дається й у всякого його вдосталь. Так великий государ піклується, щоб народ його дорого за хліб не сплачував; і робиться це всюди, де він царює».

Дамо ще одну ілюстрацію спостережень Р. Бенедикт, яка підводять нас до висновку, що примітивні соціуми (суспільства так званого «злиденного комунізму») характеризуються високим рівнем синергії. Наведемо слова Е. Сервіса про соціально-економічні відносини одного примітивного племені, що дає у своїй книзі «Анатомія людської деструктивності» Е. Фромм:

«Завдяки досвіду своєї власної економічної системи ми звикли думати, що людські істоти мають «природну схильність до торгівлі і спекуляції». Ми вважаємо, що відношення між індивідами або групами будуються на принципі отримання максимального прибутку за посередництвом («дешево купити і дорого продати»). Проте, примітивним народам це цілком не властиво, скоріше навпаки. Вони «відмовляються від речей», захоплюються щедрістю, розраховують на гостинність і засуджують ощадливість як егоїзм. Але надзвичайне полягає в тому, що, чим більші сутужне їхнє положення (чим більша цінність або дефіцит товарів), тим менше вони «заощаджують», і тим більше вражають своєю щедрістю. Ми в цьому випадку маємо на увазі форми обміну між людьми, що живуть усередині однієї спільноти і мають родинні зв'язки. У такій соціальній спільноті набагато щільніше підтримуються кровні узи, якими охоплено значно більше людей, ніж у нашому суспільстві. Антропологи позначили такий тип взаємодії словами «чистий подарунок» або «добровільний дарунок», тим самим підкреслюючи, що йдеться не про угоду, а про такий обмін, в основі якого лежить почуття зовсім іншого роду, ніж у ситуаціях торгівлі. Але ці позначення не відображає справжнього характеру подібної взаємодії, а, може, навіть ввести в оману. Петер Фройхен якось одержавши від ескімоса шматок м'яса, сердечно подякував йому у відповідь. Мисливець, на подив Фройхена, явно засмутився, а стара людина пояснила європейцям, що «не можна дякувати за м'ясо. Кожен має право одержати шматок. У нас не прийнято бути залежними від будь-кого. Тому ми не даруємо подарунків і не приймаємо дарунків, щоб не опинитися у залежному положенні. Подарунками виховують рабів, як батогом виховують собак».

Слово «подарунок» має відтінок «умиротворення, догодження, задобрювання», а не взаємності. А в племенах мисливців і збирачів ніколи не вимовляють слів подяки, тому непристойно назвати когось «щедрим», коли він ділиться видобутком із своїми товаришами по стійбищу. В інших ситуаціях можна назвати його добрим, але ні в тому випадку, коли він ділиться з іншими їжею. Так само точно сприймаються і слова подяки, вони роблять образливе враження, немов людина і не розраховувала на те, що з нею поділяться. Тому за подібних обставин доречно похвалити людину за спритність у полюванні, а не робити натяків на її щедрість.

У примітивних племенах нікому не закритий доступ до природних ресурсів, оскільки останні не мають власника. Природні ресурси, що знаходяться в розпорядженні племені, являють собою колективну або комунальну власність у тому розумінні, що в разі потреби вся група встане на захист цієї території. А всередині племені всі сім'ї мають рівні права на свою частку власності. Крім того, сусідні племена також можуть за бажанням полювати на цій території... Племена мисливців і збирачів у плані лідерства більші всіх інших соціальних систем відрізняються від людиноподібних мавп. Тут немає ні примусу, заснованого на принципі фізичної переваги, немає також й ієрархічної організації, що спирається на інші підстави (багатство, військова або політична сила, успадковані класові привілеї та ін.). Єдина стійка перевага пов'язана з ознаками віку і мудрості». Інтерес являє і те, що представники примітивних соціумів, ще не маючи уявлення про «священне» право приватної власності, із безпосередністю, що збентежує сучасну людину, можуть привласнювати речі, які їм до вподоби, тому що в їхній культурі, яка базується на ідеалах первісної рівності, немає табу, які б могли перешкодити вільному переходові власності від одного власника до іншого. Тут діє принцип спаяності членів примітивних співтовариств, рівень соціальної синергії в більшості з яких є високим. Тільки в тих примітивних співтовариствах, що дозріли для переходу на новий щабель розвитку, спостерігаються паростки агресивності і деструктивності».

Зазначимо, що американські індіанці регулювали своє життя згідно принципу високої соціальної синергії. По-перше, вони сприймали себе як невід'ємну частину природи, а не як її господарів. Плем'я, що винищило частину дичини в одному районі, мігрувало в іншій для того, щоб кількість тварин відновилося.

У системі цінностей індіанців індивідуалізм був явищем ганебним, а не почесним. Робити щось для себе було непристойне. Індіанці не володіли

нічим і ні на що не мали права. Навіть у наші дні індієць, що купив машину, знає, що повинен буде її позичити першому ж одноплемінникові, якщо він попросить про це. Їхні діти виховувалися без примусу. Точніше, вони виховували себе самі.

У суспільстві індіанців Північної Америки не було ні спадкової влади, ані влади довічної. Під час ухвалення рішення кожен висловлював свою точку зору під час пау-вау (ради племені) – задовго до європейських республіканських революцій, це був режим асамблеї. Якщо вождь утрачав підтримку більшості, він йшов сам. Отже, це було суспільство рівноправних громадян. Вождь, зазвичай, був, але ним ставав лише той, за ким люди йшли добровільно. Стати на чолі племені – означало заслужити довіру. Рішенню, ухваленому під час пау-вау, слідували тільки ті, хто за нього голосував.

Навіть у період свого розквіту американські індіанці не мали професійної армії. У битві, коли це було необхідно, брали участь всі, але соціально воїн був, перш за все, мисливцем, землеробом або батьком сімейства.

У системі цінностей індіанців будь-яка форма життя гідна пошани. Вони щадили життя своїх ворогів, сподіваючись на таке ж ставлення до себе. Війна сприймалася як гра, в якій треба було продемонструвати свою хоробрість. Ніхто не хотів фізичного знищення супротивника. Однією з цілей військової сутички було доторкнутися до ворога закругленим кінцем палиці, що було більшою доблестю, ніж вбивство ворога. Битва зупинялася при першій появі крові. Основним завданням етнічних воїн було викрадання коней у сусіднього племені. Індіанцям було важко зрозуміти сенс масового винищування супротивника, прийнятого в європейців. Вони були приголомшені, коли побачили, що білі вбивають всіх, включаючи людей похилого віку, жінок і дітей. Для них це було не просто жахливо, це було безглуздо і нелогічно.

Однак, індіанці Північної Америки чинили опір відносно довго, в той час як народи Південної Америки, які існували в атмосфері суворої ієрархії, підкорити виявилось простішим. Було достатнім знешкодити їхнього короля для того, щоб все суспільство повалилося.

Зазначені приклади перегукуються з основними положеннями «Етики» П. Кропоткіна, якій стверджував, що одним з основних факторів еволюції природи і суспільства є кооперація, співробітництво, що допомагає спільнотам виживати за несприятливих умов.

Наведемо інші життєві факти, котрі ілюструють дію **принципу ноосферної цілісності** – кооперації, співробітництва / партнерства.

У 1974 р. філософ і психолог А. Раппопорт із Торонтського університету висловив думку про те, що найефективніша манера

спілкування людей полягає в: 1) співпраці; 2) обміні; 3) прощенні. Іншими словами, якщо індивідум, структура або група стикаються з іншими індивідуумами, структурами або групами, їм вигідніше всього шукати союзу. Потім важливим є закон взаємного обміну, який означає симетричну взаємодію людей, тобто відплату партнерові тим, що одержуєш від нього: якщо він вам допомагає, допоможіть; якщо він нападає на вас, нападіть у відповідь – таким же чином і з тією ж інтенсивністю. Врешті, треба, пробачити і знову запропонувати співпрацю.

У кінці ХХ ст. математик Р. Аксельрод організував конкурс між автономними комп'ютерними програмами, здатними реагувати, подібно до живих істот. Єдиною умовою було: кожна програма повинна бути забезпечена засобом комунікації і мати можливість спілкуватися із сусідами.

Р. Аксельрод одержав чотирнадцять дискет із програмами, які надіслали його колеги з різних університетів. Кожна програма пропонувала різні моделі поведінки (у найпростіших – два варіанти образу дій, у найскладніших – сотня). Переможець мав був набрати найбільшу кількість балів.

Деякі програми намагалися щонайшвидше почати експлуатувати сусіда, вкрасти у нього бали і змінити партнера. Інші прагнули діяти поодиночі, ревносно охороняючи свої досягнення й уникаючи контакту з тими, хто здатний їх викрасти. Були програми з такими правилами поведінки: «Якщо хтось проявляє ворожість, потрібно попросити його змінити своє ставлення, потім покарати». Або: «співробітничати, а потім несподівано зрадити».

Кожна з програм багато разів вступала в боротьбу з кожною з конкуренток. Програма А. Рапапорта, озброєна моделлю поведінки СВОП (Співпраця, Взаємний Обмін, Прощення), вийшла переможницею. Більш того, програма СВОП, поміщена навмання в гушавину інших програм і що спочатку програвала агресивним сусідам, не тільки згодом отримувала перемогу, але й «заразила» інших, оскільки суперники зрозуміли, що її тактика найбільш ефективна для заробляння балів.

Ця інформація підтверджується особливостями взаємодії в тваринному світі. У 60-ті рр. ХХ ст. (Франція) один кіннозаводчик купив чотирьох дуже гарних, жвавих сірих коней, дуже схожих один на одного, але характер у них був жахливий. Як тільки вони виявлялися разом, то починали ворогувати; запрягти їх разом було неможливо, оскільки кожен кінь намагався бігти в свій бік. Ветеринарові спала на думку ідея помістити коней у чотири сусідні стійла і прикріпити на загальні перегородки іграшки: коліщатка, які можна було вертіти мордою, м'ячі,

які від удару копитом котилися до сусіда, різні яскраві геометричної форми предмети, підвішені на мотузках. Ветеринар регулярно міняв коней місцями для того, щоб вони всі перезнайомилися і почали гратися разом. Через місяць чотири коні стали нерозлучні. Відтепер вони не тільки дозволяли запрягати себе поряд, а, здавалося, сприймали і роботу як нову гру.

1.3.7. Цілісно-психофрактальна природа соціумів на планеті Земля

Творчий характер колективістської праці пояснюється *фрактальною природою людини та соціуму*, яка, як вважає О. Донченко, дозволяє зрозуміти розгортання соціальних процесів (А. Аугюстинавічуте, Ш. Ейзенштадт, С. Гроф, Ф. Капра, А. Кемпінські, К. Манхейм, А. Менегетті, К. Юнг, К. Ясперс та ін.).

«Прискіпливе спостереження за соціоструктурними процесами виявляє існування в житті соціуму такої майже математичної закономірності, як фрактальність соціуму, що означає як би клітинну структуру соціуму, яка формується в процесі не випадково / локальної фракталізації (розмноження за певним локальним принципом) різних суспільних структур. Це стосується абсолютно всіх суспільних структур: від людини – через заводи, магазини й школи... – до влади й інших соціальних інститутів»....

Фрактальність соціуму загалом є не чим іншим, як його властивістю визначати себе за допомогою різних фрактальних структур. А безліч останніх, у свою чергу, концентруються навколо власних матриць, що різняться не тільки своїм призначенням, але й психосоціальним типом, у якому криються цінності, зміст й можливості для виконання цього завдання.

Будь-який соціум має певний, принаймні необхідний, набір цих матриць, системна робота яких не тільки відбиває, але й визначає якість життя в соціумі й психосоціальне самопочуття людей у ньому. Саме звідси повинна починатися сфера розумного управління такою системою...

І зовсім очевидно, що, коли мова йде про людину, це ... стосується насамперед її психіки – надскладної, нелінійної й т. п. системи, що має субстанційно-універсальну природу. Психофрактал, як втілений фрагмент універсальної психіки, є сутність людини природної – *Ното Натураліс*. Його призначення – функціонувати в ролі глибинного, доцільного, досконалого психічного регулятора, що найбільш адекватним чином вбудовує свого носія у те середовище, яке волею долі стає його

середовищем існування. Цей елемент, створений розумною природою й не без допомоги Бога (у будь-якому його трактуванні), є механізмом, що найефективніше інсталує людину в середовище її існування...

Так, у кожного індивіда свій психофрактал, а індивідів – мільйони. Але цілеспрямоване спостереження, емпіричні й теоретичні узагальнення містять матеріал, що підтверджує існування деяких психофрактальних матриць або локалізованих метапрограм, що притягають до себе своїм ціннісним змістом певні страти людей і породжують із їхньою допомогою безліч самоподібних суспільних структур. Матрична фракталізація є одним з неусвідомлюваних (самоорганізаційних, природних) процесів структурування суспільства. Саме міра, співвідношення й відношення одних до одних тих або інших психофрактальних матриць у суспільстві формує його соціетальний психофрактал. Останній, у свою чергу, представлений сукупністю суспільних структур, кожна з яких, з одного боку, є соціетальним фракталом суспільства, а з іншого боку – фракталом певної психофрактальної матриці. Таким чином, будь-яка соціальна суспільна або інституціональна структура (людина, група, організація, ідеологія, культура, економіка, освіта та ін.) має власну психофрактальну метапрограму. Соціальний інтелект не може успішно виконувати свої функції без урахування соціетального психофрактала соціуму, тобто заданої певними надособистісними умовами даності» [12, с. 281, 282, 26–27, 278–279].

У праці «Психологія трансперсональних конструктів», О. Донченко дає таке трактування **фрактальної природи соціуму**:

«Структура простору має єдину інформаційно-енергетичну природу і фрактальний характер. Поняття «інформаційно-енергетичної природи» більш-менш зрозуміле і відоме, хоча б на інтуїтивному рівні. Щодо терміну «фрактальний», то він необхідний для уречевлення суб'єктом польового транспортування енергії та інформації, запозичений із математично-природничих дисциплін, рівень розвитку яких дав, нарешті, змогу порушити проблему істотних кореляцій усього з усім і вивести її на передній план науки. Явища, які відображаються на різних фракталах, та розподіли інформаційних блоків, що зосереджені на них, корелюють між собою у такий спосіб, що навіть зумовлюють певний хід історії, котра більше схожа на циклічний, аніж лінійний, феномен.

Структура фракталів настільки складна, що залишає помітний слід на фізичних і психічних процесах як носіях цих фракталів. Вона не просто складна, а має зовсім інший порядок, її можна порівняти хіба що з іншими фрактальними структурами, такими як будова блискавки чи хмари, гори, дерева, або берегової

лінії. Хмари – не сфери, гори – не конуси, блискавка розповсюджується не по прямій, берегові лінії – не кола, а дерево – не гладке і не рівне. Сам Б. Мандельброт (автор терміну «фрактал») характеризує створену ним теорію морфологією безформеного. За фрактального підходу хаос перестає бути синонімом безпорядку і набуває тонкої структури. Слово «фрактальний» має латинське походження й означає «дрібний». Проте ця дріб'язковість у фракталі має різні ступені, рівні, форми, вагу тощо. Фрактали стають зручними моделями для опису процесів, які раніше вважалися невпорядкованими і такими, котрі не можуть бути описані. Фрактальний підхід враховує самоафінну природу середовища. Це означає, що людська психіка і природа загалом, для аналізу якої можна скористатися цим терміном (і водночас феноменом), залишається незмінною, незважаючи на історичні катаклізми і науково-технічний прогрес. Вона стала подібна до самої себе, а деякі властивості цієї подібності можна розгледіти на будь-якому локальному моменті цілісного фракталу (одним таким моментом і є феномен «відношення»). Коли ж наукою буде змодельований цілісний фрактал психіки Всесвіту, то можна буде говорити про початок вищої цивілізації.

Фрактал – це передусім енерго-інформаційний носій психосоціальної інформації. Українські вчені, як пише О. Донченко, знайшли ще одну польову частку – інформаціон, яка, можливо, «транспортуює» і розподіляє ту чи іншу інформацію за фракталами. Таким чином, психосоціальний простір, насичений інформацією та енергією – не містика і не метафора, а цілком реальний, уречевлений (хоч і невидимий) програматор соціального життя.

Фрактал – структура-частка або матриця, в якій не тільки відтворюється певне реальне ціле, а й міститься інформація про його ідеальний («правильний») стан. Можна сказати, що фрактал – своєрідний інформаційно-енергетичний ген онтопсихосоціальності, який утримує «запис» певної ідентичності з усіма її «гріхами» і можливостями позбавлення від них. Власний фрактал притаманний Людству, так само його мають усі соціуми, спільноти і люди на Землі. Тривале витіснення якихось елементів ідеального фракталу (як наслідок дистресового досвіду) з його реальної втіленості призводить до формування певних постійних або тимчасових дисгармонійностей носіїв цієї неповної структури, яка все одно буде прагнути до самодостатньої запрограмованої повноти і штовхати в заданому напрямі психоонтологію суб'єкта-носія фракталу.

Цей психофізичний феномен підтверджує концепцію «дистресового досвіду» соціальної психіки, в рамках якої психосоціальний простір можна розглядати як сферу міжпольового обміну, зокрема, обміну між соціальною психікою соціуму (як елементом трансперсонального поля) та уречевленим соціумом (як елементом світського поля). Певне напруження між ними є завжди, але в періоди програмних переходів (революцій, перебудов тощо) вона стає або значно вищою, або нижчою від «норми» залежно від того, наближує чи віддаляє революція ідентифікацію суспільства із власним «ідеальним» фракталом.

Повсякдення є свідком того, що співвідношення частини (наприклад, конкретної політичної дії) і цілого (трансперсонального контексту) загублене людством, хворобливі зміни як у політичному житті спільнот, так і у психологічному існуванні індивідів. Отож фрактал – це: а) єдність свідомого і несвідомого, трансперсонального і персонального; б) програма шляху суб'єкта; в) базовий критерій, встановлений Всесвітом; г) правда кожного суб'єкта. Він так співвідноситься із уречевленим світом, як душа із тілом: коли між ними немає порозуміння, то обидві ці інстанції мають проблеми.

Поле – це сила, а енергія як генератор цієї сили народжується разом із задоволенням потреби суб'єкта у певній – своїй, правдивій – інформації (ось чому в кожного – своя правда!). Саме від того, якою мірою суб'єкти взаємин здатні «наситити» одне одного необхідною інформацією, залежить тип взаємодії між ними, а, отже, і те, що насичує психологічний простір і що називають любов'ю, динамікою, задоволенням, комфортом або ненавистю, апатією, страхом, агресією, байдужістю. Перебільшення, нестача або неадекватність інформації викликає хворобливі явища на рівні індивідуальної, соціальної та універсальної психіки. Тоді, навіть за умови, коли все інше начебто влаштовує, відносин як таких немає, оскільки відсутня інтерференція полів суб'єктів, з яких складається психосоціальний простір. Будь-яке відношення, так само, як і будь-який учинок, дія чи текст, повинні мати функцію ідентичності. Якщо якісь стосунки не складаються, це означає, що їхні суб'єкти опинилися за принципом сили (інтерференції), тому що втратили відчуття належних пропорцій» [13, с. 91–92].

Таким чином, «Ми існуємо у Всесвіті з вічними законами, які перебувають у чіткій пропорції між собою ...Тому потрібно крок за кроком стежити за збереженням власної пропорції у певній ситуації: я є і повинен постійно будувати пропорції моєї

ідентичності, не дивлячись ні на кого і, якщо треба, проти всіх» (А. Менегетті).

Глибинним і засадничим проявом фрактальної природи соціумів постає, на думку О. Донченко, **архетип** (архе – букв. першоджерело, першооснова культури, менталітету, в цілому – становлення і розвитку культурних і соціальних моделей, які формовизначають людське буття), який можна розуміти як «форму колективного несвідомого (надособистісне начало людської психіки), і співвідносимо з тим, що древні називали зв'язком усього зі всім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя. За К. Юнгом, архетип – безпрецедентна, успадкована несвідома форма або образ. Ця складова психічної структури може спонтанно виявляти себе у будь-який час, але як форма набуває змісту тільки за умови наповнення її матеріалом свідомого досвіду. Точніше кажучи, сам архетип – це формотворча здатність, можливість форми. Воднораз цей феномен психоїдного походження можна вважати «соціальним кумулятивним феноменом», своєрідним «мотиваційним геном», який передає від покоління до покоління досвід, накопичений людством» [13, с. 54–55].

Отже, аналіз архетипів становить досить адекватний метод дослідження менталітету, праісторії та майбутнього суспільних утворень [16, с. 97–98].

Саме завдячуючи такому підходу можна пояснити феномен **багаторазового повторення історичних подій** в інтервалах цілісного історичного проміжку часу (М. Морозов, А. Фоменко та ін.). Таким чином, історична синхроніка засвідчує, яким чином «минулі століття накручуються на вічність» і пояснює феномен «раннього характеру майбутнього». Тому в історії виявлена закономірність, відповідно до якої явища, що чітко виокремлюються на ранніх етапах розвитку будь-якого суспільства (соціуму, етносу, цивілізації тощо), обов'язково розвинулись на його пізніх фазах, причому в панівних, всеосяжних формах.

Феномен циклічності подій можна проілюструвати такими даними.

Наполеон I народився 1769 р. (1769–1821). Через 120 років на світ з'явився Гітлер (1889–1945). До влади Наполеон прийшов у 1804 р. Через 129 років, 1933 р. до влади прийшов Гітлер. У 1809 р. Наполеон увійшов до Відня. Через 129 років, 1938 р. у Відень увійшов Гітлер. Наполеон напав на Росію 1812 р. Через 129 років, 1941 р. на Радянський Союз напав Гітлер. Наполеон програв війну у 1814–1815 рр. Через 129 років Гітлер програв свою війну, це сталося

1945 р. Саме тоді Гітлеру виповнилося 56 років, як і Наполеону у день краху виповнилося 56 років.

Лінкольн (1809–1865), 16-й президент США, обраний на цю посаду в 1861 р. Кеннеді (1917–1963), 35-й президент США, став президентом через сто років, 1961 р. Обоє вони були вбиті в п'ятницю в присутності своїх дружин. Наступником Лінкольна був Джонсон (1808–1875), 17-й президент США. Наступником Кеннеді став також Джонсон (1908–1973), 36 президент США. Другий Джонсон народився за сто років після першого Джонсона. Вбивця Лінкольна – Джон Вілс Бут, народився 1836 р. Вбивця Кеннеді, Лі Харві Освальд, народився через сто років, в 1936 р. Обидва вони були вихідцями з півдня США, обидва були вбиті до суду. Секретар Лінкольна, на прізвище Кеннеді, наполегливо радив йому не відвідувати театр у день вбивства. Секретар Кеннеді, на прізвище Лінкольн, також радила йому не їхати в Даллас, де його було вбито.

Як пише О. Донченко у статті «Психологія трансперсональних конструктів» (с. 44–114), «ілюстрацією «раннього характеру майбутнього» можуть бути такі відомі речі, як існування принципів соціалізму в християнських і дохристиянських суспільствах, успішне функціонування колективних господарств (колгоспів) у Древньому Єгипті, земельні закони Спарти та ін. Ще цікавішою ілюстрацією є відомі міфологічні та архетипічні форми соціалізації, розповсюджені не тільки в мистецтві, а й у буденному житті».

Зазначений феномен підтверджують і синергетичні закони, які виявляють існування «**петель антиципацій**» (С. Кримський), коли у нелінійних системах процеси перебігають так, немов би вони мали місце у повному обсязі системи в минулому, а у певних ланках – так, якими вони мають бути у майбутньому. При цьому ці процесуальні ланки існують у теперішньому часі, про що пише І. Пригожин та І. Стенгерс у книзі «Порядок із хаосу».

Це засвідчує про те, що «має місце не тільки вірогідна, але й фактична, навіть статистична, залежність між подіями древньої, середньовічної, сучасної і майбутньої історії! Ще, мабуть, на те, що існує імпліцитна, внутрішня структура розвитку, соціального руху великих людських спільнот» [13, с. 55]. С. Кримський зазначає: у «зворотній логіці оновлення минулого діє не каузальна опосередкованість руху за стрілою часу, а аксіологічні програми історії, тобто не лінійна горизонтальна спрямованість історичних подій, але їхня ціннісна ієрархія, градація значущості, або метачасова «вертикаль» історії... А крім екзистенціального часу в метаісторії, є і предметна основа, яка характеризується архетипами, або наскрізними структурами

соціокультурних процесів», які реалізують певні архетипи, такі як «архетип товарно-грошових відносин, ринку», «архетип парцели (господарства, заснованого на власній праці родини)», трійця істини, добра і краси, цінності людської моралі тощо.

З огляду на зазначене О. Донченко пише, що «Правомірність виділення саме чотирьох глобальних етапів еволюції будь-якого процесу (суспільства, індивіда, педагогічного впливу тощо) підтверджує **юнгіанський принцип кватерності**. Кватерність К. Юнг розумів як деякий універсальний архетип, логічну передумову будь-якого цілісного судження. Наприклад, щоб описати горизонт як ціле потрібно згадати чотири боки світу... Чотири елементи зустрічаються всюди і насамперед у людських психічних функціях: відчуття (сенсорика), мислення (логіка), почуття (етика, емоції), інтуїція (апріорне знання)... Кватерність або кватеріон має структуру 3+1, в якій один з елементів займає особливе положення, тому що має порівняно іншу природу (трьох євангелістів символізують тварини, а четвертого – янгол). Саме четвертий, доповнюючи тих трьох, робить їх чимось єдиним, символізуючи Універсум. Так, психічна функція, яка не знаходиться під контролем свідомості, стає четвертою, а її інтеграція у свідомості є одним із головних завдань процесу індивідуалізації» [16, с. 56].

Внаслідок украй важливого характеру дослідження О. Донченко, подаємо значний фрагмент з її статті «Психологія трансперсональних конструктів»:

«Наочно фрагмент фрактального архетипу психосоціальної еволюції можна відобразити у вигляді кола, що співвіднесене із системою координат, або з чотирма шкалами, які відповідають основним організуючим принципам, визначають рух соціумів. Це своєрідна матриця впорядкування, яка накладається на хаос таким чином, що будь-який зміст знаходить собі місце. Ознаки шкал як організуючі принципи розташовані на фрактілі не випадково, а закономірно, відповідно до реальних кореляцій і взаємопереходів феноменальних структур. Так, наприклад, розташовані космічні стихії «циклу народження» в древній східній філософії: земля народжує метал, метал – воду, вода – дерево, дерево – вогонь, а вогонь – землю. Якщо міжстихійні стосунки розташувати інакше, то має місце вже руйнування: земля руйнує воду, вода «загашує» вогонь, вогонь «плавить» метал, метал губить дерево тощо...

Окремі ознаки, які репрезентують той чи той життєустрій, не відображають його цілісність. Тільки у сукупності вони утворюють певний організаційний тип суспільства, задають його духовну атмосферу, всезагальну єдність – дух соціуму, його ауру,

самопочуття людей загалом. Коротко опишемо зазначені цілісності чотирьох компонентів єдиного архетипу.

Перший тип – тоталітарний (тотемний), наймолодший і найстаріший водночас. Наймолодший, тому що є первісним для людства і, як ембріон, містить у собі закодовану програму людського життя на Землі, людської спільноти як інтегрованого цілого, спроможного існувати лише за умови дотримання головних внутрішніх законів життєздатності. Ці закони відповідають законам Всесвіту, про що йдеться у працях Р. Генона та його прибічників.

На першому етапі закладаються структурно-логічні та інформаційно-енергетичні засади людського життя. Згідно з юнгівськими функціями, це логічні та етичні закони, закони збереження цілісності психосоціальних архетипів, які гарантують адекватність життєустрою людських спільнот законам Всесвіту: тендерний архетип (інь-ян), архетип верткості (екстраверсія-інтроверсія), архетипи фрактальності, синхронності, онтологічного резонансу, самоті (цілісності особистості), гомогенності (єдності раціонального та ірраціонального, аналізу й синтезу, психосоціальних ознак «правопівкульності» і «лівопівкульності») тощо.

Головне в цих законах – **принцип всезагальної Єдності всього з усім, що постає принципом організації ноосфери**. На цьому етапі реалізується інтегральна традиція, що і підтримує природний баланс сил. Людська сила на цьому етапі проявляє себе лише як компонент єдиної природної системи – адекватно і гармонійно. Логікою світоструктурування в такому соціумі є логіка міфологічного Космосу. Рішення на рівні суспільства спираються як на суто раціональні, логічні, так і на міфо-поетичні, ірраціональні шари колективної свідомості. У суспільстві панує колективістська установка, інтегративність, солідарність, принцип групи й безособистісний підхід, що пояснюється відсутністю історичної особистості як такої. Це – дитинство Людства. Деякі автори, щоправда, можуть доповнити ці симпатичні характеристики іншими. Так, відомий археолог Л. Самойлов виявив майже всі риси первісного суспільства в кримінальному середовищі: культ фізичної сили, чисельність різних табу, семіотику татуювання, марновірство (забобони) замість релігії тощо.

Це свідчить про те, що інваріантами історії залишається лише форма, а зміст, яким вона наповнюється, залежить від міри цивілізованості окремої спільноти чи у групування. Ще однією

гіпотезою стосовно досить точного наукового обґрунтування Л. Самойлова (він провів 20 експедицій для вивчення первісного життя, а потім опинився у в'язниці) може бути така: оскільки до нашого життя повернулося явище, яке посіло очевидне місце на початку існування нашого суспільства (при тому, що це явище спостерігається не тільки в ув'язненні, а й на всьому українському просторі, починаючи з владних структур), то можна вважати, що настає кінець сучасної місцевої цивілізації, тим більше, що, за С. Кримським, такі речі відбуваються лише на завершальній фазі життя певної спільноти.

Отже, продовжуючи опис архетипової моделі, підкреслимо, що такі явища як відчуття несвободи, підкорення «мертвому тексту» та інші гальмують розгортання живої соціальної дії, призводять до переважання вертикальних керівних структур, які заперечують відкритість суспільства, й утверджують культ влади. Проте всі ці явища і речі виникають пізніше, із становленням історичної індивідуальності. Тоді ж починають даватися взнаки негативні наслідки беззастережної влади моно-ідеології, установки на ентузіазм та слухняність мас, інші відомі ознаки тоталітарного життєстрою.

Друга складова – авторитарний тип життєздійснення суспільства, коли функції традиції перебирає на себе воля вождя, а сила й енергія людського інтелекту та емоцій спрямовуються на реалізацію цієї волі. Розвивається стимул дії на користь завоювання міцного соціального статусу – мотив влади. Божественне відступає, людське наступає. Ідеологічні міфологеми, направлені на об'єднання суспільства, проникнуті своєрідним романтизмом. Утім, на цьому етапі, внаслідок послаблення тоталітарного всеохоплюючого контролю, виникають паростки невдоволення, формується відчуженість людей від влади, утворюються тіньові сфери життя, недоступні контролю влади. Запановує корпоративна етика, принцип групи. Людину сприймають через належність до організації, яка, зі свого боку, беззастережно втручається у її приватне життя. Там вона шукає соціального та психологічного захисту. Домінують адаптація та інтеграція. Самореалізація залишається для третього етапу. Це – молодий шкільний вік Людства.

Рис. 8. Фрагмент упорядкувального архетипу політичного несвідомого (за О. Донченко)

Третя складова фрактального архетипу — ліберальний життєустрій — начебто пов'язана з утвердженням «гуманістичних» цінностей, автономізацією і свободою особистості. Водночас це доба вседозволеності, панування індивідуалізму, егоцентризму, конкуренції, культу сили, втечі від суспільства як такого. Бог помер, тому що народилося «Я». Шліфуються засоби індивідуального захисту від зовнішнього середовища. Нікого не турбує життя виду. Всіх хвилює власне виживання. Можна сказати, що для цього етапу характерним є

чоловічий світоглядний принцип (ян), екстраверсія, дезадаптаційність, неадекватність на соціальному рівні, але безмежні інтуїція, ініціатива і творчість – на індивідуальному. Це – підлітковий вік Людства.

Нарешті, четверта складова єдиного архетипу психосоціальної еволюції – демократичний устрій життя – багато в чому нагадує першу, але функціонує на якісно іншому рівні. Це своєрідна доба дорослості, мудрості людства, побудови життя на етичному, психокультурному ґрунті. Можна навіть стверджувати, що це – інша цивілізація, доцільність та адекватність усіх компонентів якої обумовлює високу здатність соціального середовища підтримувати кожний компонент соціуму – організацію, особистість, групу тощо. Іншими словами мовиться про соціум, де людина живе, не гублячи себе і природу, зберігаючи минуле (традиції і культуру) і не вступаючи в конфлікт з іншими спільнотами» (рис. 8).

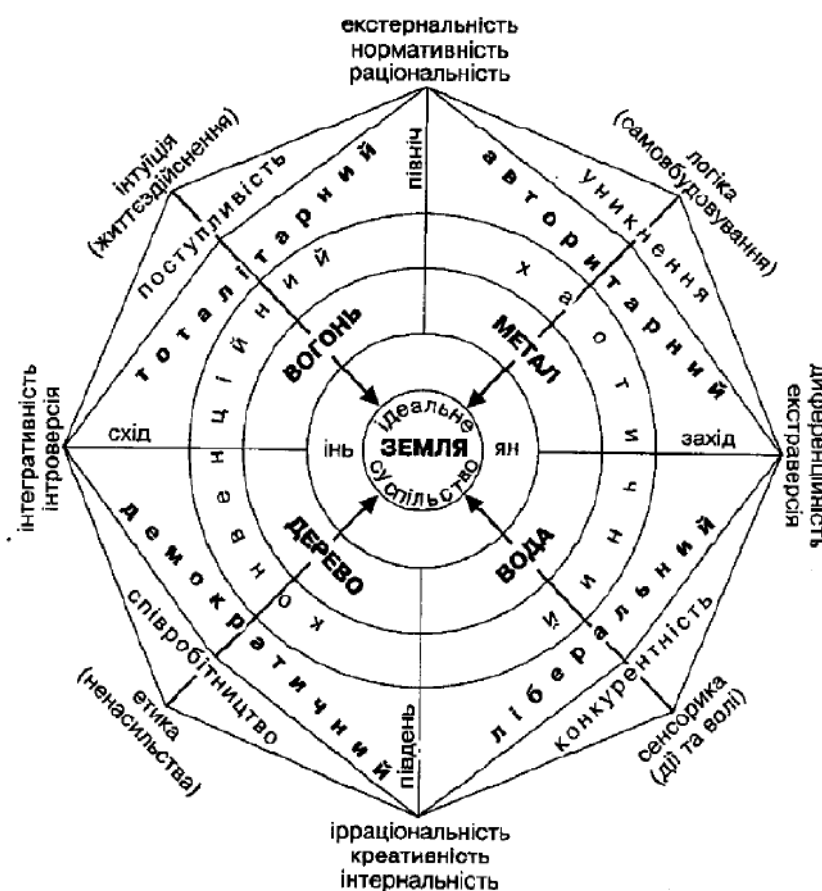

Рис. 9. Об'єднаний фрагмент фракталу соціальної психіки (за О. Донченко)

В останньому випадку маємо так зване «інформаційне» суспільство, де вирівнюється баланс архетипів, усталюється відчуття соціальної ідентичності, входить у цивілізовану форму принцип індивідуальності й водночас зростає соціальна захищеність кожного громадянина.

Це – етап відкритого суспільства, інформаційного зв'язку та ощадних технологій.

Тут може бути започаткований перехід експоненти виробничого розвитку в планетарному масштабі на «нульовий цикл», науково обґрунтовані норми рівня споживання тощо.

Досягти такого рівня цивілізованості можуть лише достатньо розвинені в культурному і матеріальному відношеннях суспільства. Зазначимо, що перший і четвертий компоненти фрактального архетипу, так би мовити, обмінюються унікальністю: місце тоталітарної «ми-сутності» заступає нова «ми-сутність» – демократична.

Це – «мудра старість» Людства. Четвертий етап асимілює і знімає у собі в якісно новому вигляді всі попередні архетипні інваріанти (рис. 9).

«О. Шпенглер стверджує, що цивілізацію можна порівняти з організмом, а, отже, вона проходить періоди дитинства (тоталітарне суспільство), юності (авторитарне), зрілості (ліберальне) і старості (демократичне). Але не можна погодитися зі О. Шпенглером у тому, що старість – це кінець терміну існування того чи іншого соціуму. У парадигмі циклічності немає початку і кінця. Кожному такому періоду відповідає певна соціальна структура (вертикальна або горизонтальна владно-підвладна структура, тип організації школи й освіти в цілому, стиль і стан науки, шляхи досягнення влади тощо), окремий соціально-психологічний клімат, «дух» суспільства, морально-ціннісні пріоритети, ставлення народу до влади, роботи і їхнього поєднання, домінуючий масовий настрій, поведінкові установки, тип порядку тощо.

За цими схематичними ознаками кожний соціум може впізнати себе у дзеркалі пропонованої моделі (щоправда, в ній відсутні характеристики перехідних етапів) і в разі потреби у соціальних змінах скоригувати свій шлях у той чи інший бік. Для цього треба насамперед змінювати структурні компоненти в суспільстві, тобто основоположні фрактали: тип організації, стиль влади, властивості політичних партій, культури, ідеології тощо» [13, с. 56–60].

Взагалі, можна говорити про єдність соціально-політичної та індивідуально-психологічної природи людини та соціуму, що демонструє розроблена нами інтегральна модель психоментальних феноменів людини, яка базується на парадигмі циклічності (рис. 10).

Зазначена модель відповідає типологічній системі Е. Кречмера, який диференціював людей на два полярних типи: шизотимний та циклотимний, між якими міститься проміжний віскозний тип. Шизотимний тип включає гіперестетичний (характеризується тонким розумінням естетичної форми), середній шизотимний та анестетичний (холодно-емоційний, педантичний, нечутливий). Циклотимний тип включає гіпоманічний (веселий), практичний (реаліст) та депресивний (рис. 11).

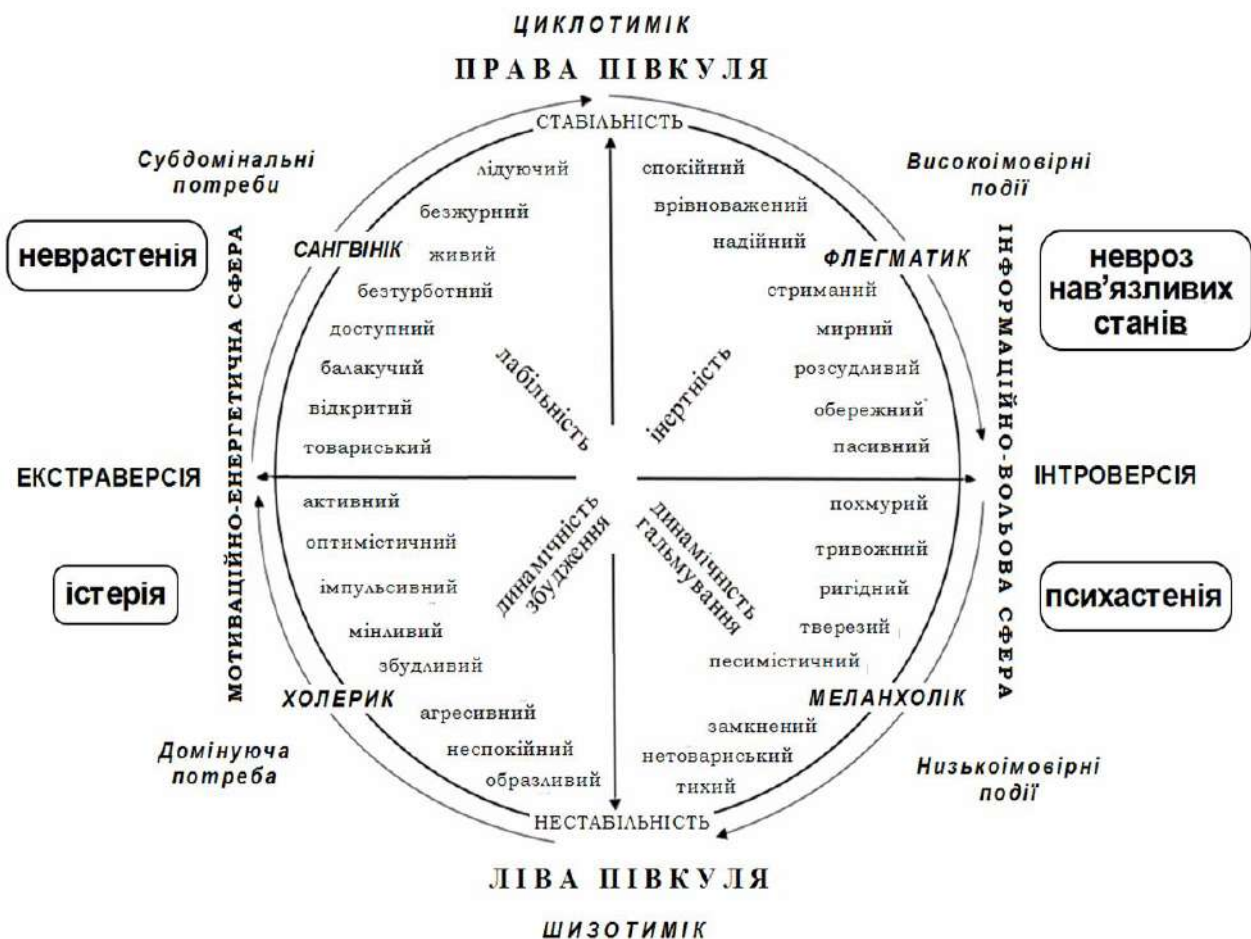

Рис. 10. Інтегральна модель психоментальних феноменів людини (розроблена автором)

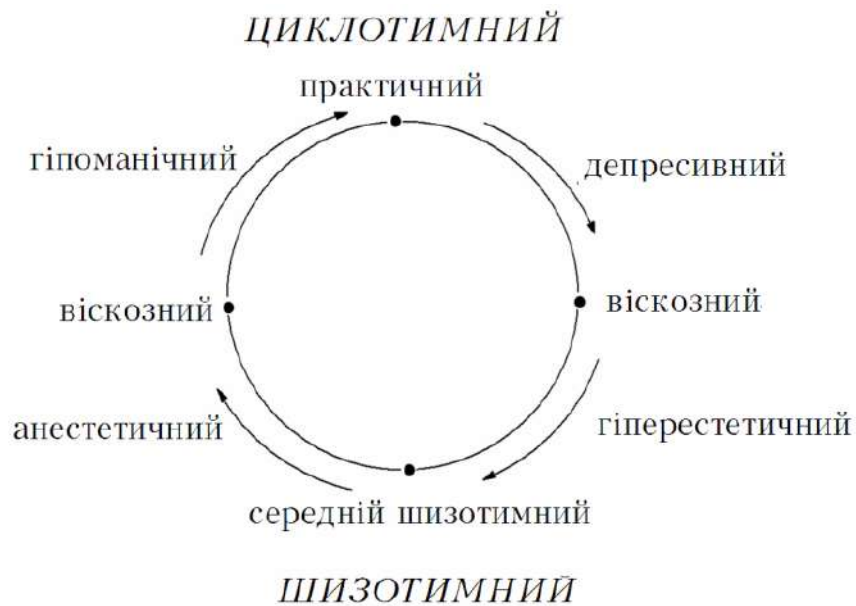

Рис. 11. Типологічна система Е. Кречмера (модифікована автором)

Чотири психотипи, як і чотири типи неврозів, співвідносяться з чотирма гострими афективними реакціями:

інтрапунітивні (що є розрядження агресії шляхом автоагресії – нанесення собі шкоди),

екстрапунітивні (розрядження афекту шляхом агресії на оточення),

імунітивна реакція (розрядження шляхом утечі від афективної ситуації),

демонстративні реакції (коли афект розряджається у «спектакль»).

Зазначені чотири аспекти людини в їх структурно-динамічному синтезі кристалізують «Я», особистість людини як ціле, що виявляється в нерозв'язній *чотирьохаспектній* проблемі «бути собою серед інших». Ця проблема відбивається в сфері чотирьох аспектів людини –

(1) інстинктивно-перцептивного («бути» – базальний рівень занепокоєння при неврозі страху – психастенія);

(2) емоційно-мотиваційного («бути серед інших» – неврастенія);

(3) когнітивно-рольового («бути собою серед інших» – істеричний невроз);

(4) ціннісно-світоглядного («бути собою» – невроз нав'язливих станів) [2, с. 528].

Зазначені чотири аспекти відповідають (згідно з філософським принципом єдності світу) динамічним фазам кристалізації групи (колективу):

фаза 1 – орієнтація і залежність, коли виявляється прагнення до пошуку взаємних контактів, точок дотику – рівень перцепції;

фаза 2 – конфлікти і протест, коли виявляється взаємна поведінкова неузгодженість членів групи в зв'язку з невідповідністю їхніх мотивацій і емоційних станів;

фаза 3 – розвиток зв'язків і співробітництва, коли кристалізується рольовий початок, що дозволяє свідомо виконувати певні групові ролі, які узгоджують активність членів групи;

фаза 4 – цілеспрямована діяльність, реалізована в сфері спільних цілей і світоглядної бази.

Психічні розлади виникають в результаті форсування (укорінення) того чи іншого психологічного стану (аспекту) людини. Так, укорінювання в психологічному стані холерика (через певні життєві обставини) відповідає, на нашу думку, істерії (демонстративність переживань), оскільки в цьому випадку маємо тенденцію до розвитку емоційного правопівкульового (сугестивного: як вважають деякі дослідники, у стані гіпнотичного трансу активна, переважно, права півкуля) компоненту поведінки, який сполучається з лівопівкульовою поведінкою, що передбачає нагнітання реакції демонстративно-істеричного, екзальтованого характеру.

Укорінювання в психологічному стані меланхоліка відповідає психастенії (стан страху, невпевненості, вагання), що впливає з особливостей лівопівкульового реагування на малозначні, низьковірогідні сигнали.

Укорінювання в психологічному стані флегматика відповідає невроту нав'язливих станів.

Укорінювання ж у психологічному стані сангвініка відповідає неврастенії (перенапрузі), оскільки в цьому випадку наявний розвинутий правопівкульовий емоційний стан збудження, що призводить до виснаження емоційних ресурсів психіки людини.

Якщо активність правої півкулі співвідноситься з нервовими процесами збудження, а лівої – гальмування, то у хворих на неврастенію баланс нервових процесів зсунутий у бік процесів гальмування, а у хворих на неврот нав'язливих станів – у бік процесів збудження, що пояснюється вищевикладеними міркуваннями.

Крім цього, як ми бачимо на рис. 8, психастенія характеризується домінуванням лівопівкульової активності, коли друга сигнальна система переважає над першою, що і підтверджується дослідженнями. Істерія характеризується переходом від лівої до правопівкульової активності, тобто переважанням першої сигнальної системи над другою, що знову ж підтверджується дослідженнями.

Принагідно покажемо циклічну модель соціальної ієрархії / стратифікації людського соціуму, яка корелює з циклами

функцій управління (К. Вілсон), з формами правління (М. Александров), із системою естетичних категорій (Н. Крюковський) (рис. 12).

Рис. 12. Циклічна модель соціальної ієрархії / стратифікації відповідно до циклів функцій управління, видів правління, системи естетичних категорій (розроблена автором)

Розглянуті моделі соціальної динаміки можна проілюструвати розробленими нами моделями **універсальної парадигми розвитку**, в якій процес розвитку тих чи інших феноменів розглядається за різними критеріями (підставами). Цей опис містить розвиток різних феноменів, організований за трьома етапами (теза – антитеза – синтез). Розглянемо деякі моделі розробленої нами універсальної парадигми розвитку.

Аристотелівська діалектика

- (1) Теза: енергія.
- (2) Антитеза: можливість.
- (3) Синтез: ентелехія.

Розвиток логіки у контексті півкульової динаміки

- (1) Права півкуля, багатозначна логіка.
- (2) Ліва півкуля, однозначна, класична (абстрактно-логічна) логіка.
- (3) Півкульовий синтез, парадоксальна (діалектична, багатозначна) логіка.

Розвиток логіки

- (1) Інтуїтивна багатозначна парадоксальна логіка древніх, що поєднує буття і мислення.
- (2) Класична однозначна логіка.

(3) Некласична (багатозначна, діалектична, парадоксальна «сутінкова» й ін.), холістична логіка, в якій сполучаються гносеологія, логіка і онтологія (А. Зінов'єв).

Розвиток особистісного самосвідомого початку

(1) Злиття людини і космосу на рівні внутрішньоутробного (ембріонального) розвитку.

(2) Формування людського «Я» як особистісного принципу волі і самосвідомості.

(3) Трансценденція «Я», подолання буттєвої сфери, злиття з Абсолютом.

Розвиток волі людини

(1) Потреба і воля (як анти потреба, за П. Симоновим) не диференціюються.

(2) Асиметризація волі і потреби.

(3) Злиття волі і потреби, формування позиції квієтизму як свідомого заперечення волі.

Розвиток мови

(1) Недиференційований (нелінійний) стан мовної матерії прадавніх мов, в яких просторово-часові феномени злиті.

(2) Розщеплення мовної матерії, виокремлення мови як системи знаків і мовлення як мовної діяльності.

(3) Відновлення нелінійних форм письма, актуалізація екстравербальних сугестивних засобів спілкування.

Соціогенеза

(1) Цілісний симетричний стан суспільства, що оперує міфологічним мисленням; рівномірний розподіл соціального багатства і влади, єдність дозвілля та праці, виробництва і споживання, переважно матриархальна гендерна матриця суспільного ладу.

(2) Стан соціально-економічної стратифікації, поляризація багатства і влади, дозвілля та праці, виробництва і споживання, зниження рівня соціальної синергії, переважно патріархальна гендерна матриця.

(3) Відновлення стану соціальної симетрії, підвищення соціальної синергії, рівномірний розподіл влади і багатства на новому виткові розвитку, синтез матриархального і патріархального гендерних принципів організації соціуму.

Розвиток музики

(1) Одноголосся.

(2) Двоголосся.

(3) Багатоголосся і надголосся.

Розвиток літератури

(1) Міфо-епічна, інтуїтивна література.

(2) Розщеплення міфо-епічної літератури на ліричну (правопівкульову) і драматичну (лівопівкульову).

(3) Інтуїтивна література «потoku свідомості».

Розвиток мистецтва

(1) Мистецтво в глибинних витоках було синкретичним як за способом відображення дійсності, так і за сприйняттям.

(2) Процес диференціації видів мистецтв.

(3) Фази синтезу (сценічного, екранного та ін.) – тотальне возз'єднання мистецтв.

Розвиток живопису (за критерієм симетрія-асиметрія)

(1) Симетричний етап розвитку живопису, який виражає момент злиття внутрішнього стану творця і предмета живопису, як це мало місце в художніх творах древніх авторів, у яких внутрішній стан збігався з зовнішніми обставинами, що можна виразити суб'єкт-суб'єктної координацією художника і його космопланетарного оточення.

(2) На зміну такому стану йде суб'єкт-об'єктне, асиметричне протистояння творця і його творіння, екстремальним вираженням чого може слугувати кубізм та інші експериментальні сюрреалістичні напрями в мистецтві.

(3) У новітній час живопис повертається до свого початкового симетричного суб'єкт-суб'єктного стану, що виражається в «душевному мистецтві» В. Кандинського.

Розвиток живопису (за критерієм форма-зміст)

(1) Зміст і форма були тотожні, коли малюнки первісних мисливців через феномен резонансу виконували роль магічних засобів, коли форма малюнка, що несла його конкретний зміст, тварин, була живою і конкретно-матеріальною.

(2) Форма і зміст все більш диференціювалися, поки живопис у своїх екстремальних вираження прагнув подолати протиріччя між формою і змістом. На початку XX ст. в Росії виникає нова течія – супрематизм – безпредметне мистецтво. Як писав К. Малевич, творець «Чорного квадрата» як найбільш повного виразника супрематизму, такий живопис переставав бути засобом, але тільки змістом, оскільки живописна форма не є похідною від дійсності, але існує самостійно і має власну силу вираження. На ґрунті цієї тенденції сформувалися кубізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм тощо.

(3) Форма знову інтегрується зі змістом, коли зміст візуальної творчості знову перетворюється на матеріальну силу разом з розвитком «біокомп'ютера», Інтернету, візуальних технік маніпуляції індивідуальною і масовою свідомістю. Нарешті, магічні техніки матеріалізації предметів пов'язані саме з уявою (кристалізацією) того чи іншого бажаного образу, який потім «накачують» енергією і «оживляють».

Розвиток естетичних уявлень людства

(1) Принципи естетики базувалися на неподільності людини і навколишнього антропологізованої, психізованої, сакралізованої дійсності.

(2) Мистецтво цікавилось зовнішніми ознаками предметів, тобто тут виявляється процес розщеплення єдиного ансамблю: «людина – навколишній світ» із деталізованою зверненістю як до внутрішнього світу людини, так до навколишнього світу.

(3) Розвиток онтологічного напрямку, реалізованого шляхом сукупності тих фундаментальних онтологічних аспектів, відповідно до яких відбувається реабілітація мистецтва в його первісній функції «носія істини»; художній твір тут починає апелювати до розуму, до емоцій, мінливих почуттів, звертаючись до людини в цілому, коли актуальним постає «подвійне кодування» художнього образу, основним принципом чого є творіння «гібрида» (поєднання «правих» і «лівих» художніх форм і сенсів) елітарної і масової культури, «монтажу» образів і смислів, «колажу» художніх цитат і текстів.

Розвиток просторово-архітектурних уявлень людства

(1) Міфологічний стан суспільства характеризується радіально-кільцевим плануванням. Тут технологія будівництва поєднувалася зі світоглядом людей (зокрема з їхньою космогонією), коли моральне і фактологічне сполучалися. Таким чином, у примітивних спільнотах архітектурні споруди людства, по-перше, мали радіальні форми, і, по-друге, були інтегровані в навколишнє природне середовище.

(2) В епоху Середньовіччя і в Новітній час архітектурні форми в різних модифікаціях виражали прямі лінії, куби, паралелепіпеди, у дусі яких творив, наприклад, Ле Корбюзьє. Цілісно-кільцева забудова замінюється на прямокутну, дискретно-множинну. В епоху Відродження людство повертається до симетричних форм. Потім спостерігається зворотний рух – до прагматично-раціональних асиметричних форм забудови, які є відображенням спрощеної, машинної ритміки життя (вираженої в терміні «дизайн»).

(3) Нині на зміну незграбним архітектурним формам приходять природні біосферні конструкції. Ідея «круглих» міст набуває нового змісту, тобто людство повертається до симетрії у сфері архітектури.

Етапи наукового пізнання

- (1) Чуттєво-конкретний.
- (2) Абстрактно-логічний.
- (3) Духовно-конкретний.

Етапи розвитку науки як форми суспільної свідомості

- (1) Синтетичний, який видобуває багатозначний смисловий контекст.
- (2) Аналітичний, який видобуває однозначний смисловий контекст.
- (3) Синтетичний (парадоксальний), на якому інтегруються досягнення перших двох етапів

Розвиток фізичної науки

(1) Синтетична емпірична наука древніх, що оперує інтегральними стихіями (вода, повітря, вогонь, дерево, метал тощо).

(2) Класична ньютонівська аналітична фізика, що оперує дискретними, атомарними сутностями.

(3) Релятивістська і квантова фізика, що оперує цілісними, континуальними сутностями, вихід на інтегральні феномени – фізичний вакуум, ефір древніх, торсіонні поля.

Розвиток математики

(1) Розвиток синтетичної (правопівкульової) математики древніх людей (втіленої в «народній математиці»).

(2) Утвердження класичної математики, що оперує абстрактними дискретними величинами.

(3) Розвиток «нечіткої» математики сучасності: з позиції класичної математики всі положення вищої «нечіткої» математики, яка використовує операції з континуальними, «нечіткими» трансфінітними величинами, виявляється, суворо висловлюючись, невірними. Нечітка математика здатна здійснювати математичне моделювання нерівноважних, нелінійних систем, виконуючи замовлення синергетики на створення узагальнених математичних моделей розвитку системних утворень природи і суспільства.

Розвиток геометрії

(1) Міфологічний етап, який експлуатує принцип «все у всьому».

(2) Класичний евклідовський етап.

(3) Космологічний етап, що реалізовується в геометрії Лобачевського, Рімана та ін.

Розвиток психології

(1) На початковому етапі розвитку людства принцип партиципації, психітації суцього поєднував суб'єкт та об'єкт психологічного (магічного) дослідження.

(2) Далі можна говорити про психоаналітичний етап, де спостерігається роздільність суб'єкта та об'єкта, розірваність людини, що ми знаходимо у З. Фрейда, який розумів людину як конгломерат «інстанцій особистості», котрі постійно ворогують одна з одною.

(3) Епоха розвитку синтетичних психологій, таких, як гештальт-психологія, у сфері якої знаходить своє втілення принцип душевно-духовної єдності. Гуманістична психологія показала, що цілісність людини, наявність субособистостей (у гештальт-психології) або «відчуженого досвіду» не несе в собі корінного непереможного протиріччя.

Розвиток психотерапії

(1) Актуалізувався так званий містично-ініціюючий, правопівкульовий тип психотерапії, яка використовує метод глибокого занурення в змінені стани свідомості (наприклад, шаманізм). Психотерапевт тут представляв собою медіумічний канал процесу терапевтичної ініціації.

(2) Розвиток дидактично-директивного методу психотерапії, орієнтованого на уявлення про хворого як про пасивну істоту, чия участь у процесі психотерапії зводиться до сприйняття впливу, що виходять від терапевта (він володіє певною харизмою) і, по можливості, вимагає повного підпорядкування розпорядженнями тексту психотерапевта.

(3) На перший план виходить процес лібералізації психотерапії, який розвертається шляхом стимуляції власної активності пацієнта, що має спонтанний, мимовільний характер. Зрештою третій етап розвитку психотерапії починає стикуватися з першим, коли розвиток отримують спіритуалістично-

медіумічні методи, які виявляють ефект «океанічної свідомості» (трансперсональна психотерапія С. Грофа, імітація шаманських обрядів).

Розвиток медицини

(1) Спочатку явище хвороби пов'язане з релігійним почуттям, коли хвороба розумілася як така, що посилається богами (принцип партиципації, зараження, симпатії). При цьому медицина та релігія спочатку постають як дещо єдине, коли лікар і жрець виступали в одній особі.

(2) Потім лікар починає протиставлятися жрецеві, а страждання і хвороби трансформуються зі сфери надчуттєвого у площину банально-природного, при цьому лікарське мистецтво набуває нової якості, оскільки єдине духовне явище – хвороба – розщеплюється на різноманітність хвороб. Сутність хвороби втрачає зв'язок з духовністю людини, і лікування тепер здійснюється не як психічний вплив, а як технологічний акт із боку лікаря.

(3) Врешті-решт органічний і психічний напрями лікування починають зближуватися, коли хвороба починає розумітися як позитивна пристосувальна реакція організму, розвивається духовно-резонансна терапевтична парадигма, на перший план виходить духовно-моральний аспект особистості, який виступає головним чинником хвороби.

Розвиток моралі

(1) Міфологічна мораль древніх (яка впливає зі стану певної неподільності людини і природи), домінування доморального рівня, на якому моральність вчинків визначається зовнішніми подіями.

(2) Асиметрична мораль класових товариств (що забезпечує соціально-класову диференціацію), розвиток конформної, конвенційної моралі, відповідно до якої підтримка гарних соціальних стосунків і сприятливого образу «я-для-інших» є самоціллю.

(3) Ноосферна (загальнопланетарна, соборна, космічна) мораль, розвиток автономних моральних принципів.

Розвиток ціннісного ставлення людини до світу (розвиток аксіології)

(1) Центральна інтегральна якість, у рамках якої Добро і Краса, Благо і Буття були тотожні.

(2) Актуалізація аксіології як науки і теорії цінностей, в якій зазначена інтегральна якість розпадається на дві полярні якості – реальність і цінність, що виявляє проблему їх невідповідності у вигляді дихотомії дійсного і розумного. На цьому етапі, з одного боку, піднімається питання про суб'єктивність, відносність цінностей (Т. Гоббс, Б. Спіноза), а з іншого – система цінностей як сукупність ціннісних уявлень членів спільнот розуміється як колективно-об'єктивний феномен (Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсон).

(3) Виявляється можливість відновлення єдності реальності і цінності в площині деяких новітніх поглядів і концепцій (антропний космологічний принцип, універсальний семантичний простір Всесвіту та ін.)

Розвиток форм суспільної свідомості

- (1) Стан єдності всіх форм, коли релігія, філософія, наука тощо – єдине ціле.
- (2) Розщеплення єдиної суспільної свідомості на окремі її форми.
- (3) Відновлення єдності форм суспільної свідомості, що означає синтез науки та релігії.

Розвиток нервової системи

1) Розвиток дифузно-хвильової нервової системи: у амеб, інфузорій немає нервової системи, їхня життєдіяльність регулюється інстинктивно-ритмічними чинниками зовнішнього і внутрішнього середовища, на основі яких реалізуються функції збудливості, руху, обміну речовин, розмноження; актинії, гідри володіють нервовою мережею без нервових центрів, а збудження поширюється (дифундує) в усіх напрямках залежно від сили напруги.

2) Розвиток спеціалізованої нервової системи (вузлової, гангліонарної і трубчастої): кожен членник (сегмент) дощового хробака має свій нервовий вузол, тому він може реагувати на сигнали зовнішнього середовища абсолютно самостійно; для ссавців характерна трубчаста нервова система, в якій кора великих півкуль, що розвивається з нервової трубки, постає регуляторним органом психічного життя.

3) Повернення на перший етап розвитку, але на більш високому рівні розвитку, коли людина починає розумітися як мисляча не мозком, але польовою формою (при цьому форма предметів отримує фундаментальне значення у функціонуванні реальності – В. Пушкін, Р. Шелдрейк та ін.), коли цей процес реалізується на континуально-польовому рівні Всесвіту, на рівні хвильового лінгвістичного генома (П. Гаряєв), а також на рівні всього тіла (Г. Двойрин, В. Налімов), коли розумові процеси здійснюються не мозком, а зовнішніми «польовими» структурами; мозок і центральна нервова система виконують при цьому немов би функцію комутатора, втрачаючи самостійність, про що свідчить, наприклад, гідроцефалія – захворювання мозку, при якому він практично повністю наповнюється водою, при цьому носія такого мозку не можна відрізнити від нормальної людини.

Натальний, постнатальний і посмертний розвиток людини

(1) У своєму ембріональному розвитку людина проходить (повторює) всі етапи розвитку живої речовини на планеті Земля; процес народження людини супроводжується сплеском енергії та ущільненням часу разом із просуванням тунелем – пологовому каналу – до світла, в кінці якого він зустрічається з божествами, котрі зачали, народили та привели його до світла у процесі забезпечення процесу народження.

(2) Природне материнське лоно існування людини змінюється лоном штучним – соціальною космопланетарною реальністю.

(3) Момент відходу з цієї реальності багато в чому повторює перший етап, оскільки вмирання людини (як свідчить досвід навколосмертних переживань) також супроводжується потужним викидом енергії й ущільненням часу, а також просуванням по тунелю до світла, де людина повторює своє

життя, переглядаючи її на об'ємно-панорамному екрані, зустрічаючись з Істотами Світла, які дали життя всьому сущому, а також забезпечують повернення людини в первинне материнське лоно – «райську обитель».

Розвиток способів живлення та харчування людини

(1) Універсальний спосіб харчування ембріона в утробі матері, а також немовляти материнським молоком. Харчування реалізується автоматично, воно універсальне, а сама людина (немовля, ембріон) інтегрована у Всесвіт – організм матері.

(2) Диференційований спосіб харчування – різними (рослинними і тваринами) продуктами. Людина при цьому сама добуває їжу, а також виходить із «материнського лона» Всесвіту, будуючи штучне середовище існування.

(3) Повернення до універсального способу харчування у формі «сонцеїдів» та інших подібних феноменів (див.: «променисте людство» К. Ціолковського, принцип автотрофності – звільнення людини від диктату поживних речовин зовнішнього середовища), «блудний син» повертається в «материнське лоно». Зрозуміло, що цей модус людини, що відповідає імперативам її природної еволюції, реалізується на шляхах поступової відмови від їжі шляхом переходу до все більш низькокалорійної їжі. Це дозволяє людині не тільки піднятися на новий еволюційний етап розвитку, а й досягти вищих зразків здоров'я і довголіття.

Розвиток освітніх стратегій

(1) У примітивних спільнотах превалювало виховання, а навчання реалізовувалося у формах технологій соціальної ініціації.

(2) У сучасних спільнотах на перший план виходить навчання як комплекс спеціалізованих технологій, що реалізуються в навчальних закладах.

(3) У суспільстві недалекого майбутнього виховання (а точніше – синтез виховання і навчання) знову превалює, в той час як навчання в силу розвитку сугестивний та інших подібних освітніх практик відсувається на задній план.

Розвиток форм діяльності

(1) Гра (діяльність, що не спрямована на досягнення прагматичних цілей і що існує заради самої себе як суб'єкт-суб'єктний феномен, подібно «мистецтву заради мистецтва»). У більшості древніх (примітивних) співтовариств не було різкого кордону між працею і дозволлям, коли праця могла супроводжуватися співами, розповідями казок.

(2) Праця (цілеспрямована діяльність, спрямована на досягнення певних прагматичних цілей, яка виявляє суб'єкт-об'єктний інструментальний характер). Тільки у період промислової революції ми спостерігаємо диференціацію праці і дозволля, коли остання почала пов'язуватися з неробочим часом.

(3) Творчість (суб'єкт-суб'єктний феномен – діяльність, що повторює гру, але на більш високому рівні розвитку, оскільки вона має характеристики як гри – спонтанної, самодетермінованої активності, так і праці – активності, яка виявляє певний практичний результат). У творчості праця та дозволля сполучаються, поєднуються.

Розвиток особистісного складу людини

(1) Розвиток особистісного начала проходить від людини як цілісної соборної людської істоти примітивних спільнот (де внутрішнє і зовнішнє є в силу феномена психізації дійсності єдиним цілим) до (2) індивіду, представнику соціумів нового часу, а від нього до (3) особистості – цілісної людської істоти, інтегрованої в своє соціо-космопланетарне оточення, яке інтегрує людину як представника *Homo sapiens* і індивіда як володаря унікальної індивідуальності: тут має місце застосування філософської методології, коли в процесі аналізу ми розглядаємо такі аспекти *Homo sapiens*, як одиничне (особистість), особливе (індивідуум) і загальне (людина).

Розвиток творчих здібностей людини

(1) На першому етапі цього процесу виявляється стан обдарованості, що характеризується функціями правої півкулі головного мозку, які актуалізують багатозначне, емоційно-образне відображення дійсності, високу афективно-перцептивну сензитивність, що є ознаками саме обдарованості – того правопівкульового розвивального потенціалу людини, який на (2) другому етапі свого розвитку повинен сублімуватися в лівопівкульові інтелектуальні (аналітичні, абстрактно-логічні) форми психічної діяльності.

(3) На третьому етапі розвитку людини інтеграція право- і лівопівкульових функцій виявляє психофізіологічну базу для творчого (парадоксального, діалектичного) мислення та освоєння дійсності. Таким чином, півкульова динаміка (відомо, що права півкуля в генетичному відношенні є більш древньою, ніж ліва) недвозначно говорить нам про генетичну та структурну субординації розглянутих категорій.

Розвиток педагогіки і світової освіти як соціального інституту

(1) Примітивні співтовариства. Суб'єкт-суб'єктний стан інтеграції вчителя і учня, «пряма» передача знання через спонтанний акт містичної ініціації або спільної діяльності; ціннісно-домінувальний тип суспільної свідомості, який виявляє переважну роль символів, обрядів, ритуалів, що ініціюють форми виховання, яке будувалися на яскравих образах і міфологемах, котрі надовго запам'ятовувалися, утворюючи емоційно-символічний характер освіти.

(2) Соціуми нового часу. Суб'єкт-об'єктний стан диференціації вчителя і учня, передача знання вчителем-раціократом опосередкована суб'єкт-об'єктними відносинами; когнітивно-домінувальний тип суспільної свідомості, характерний для епохи Просвітництва, культуроорганізуючою міфологемою є максима «знання – сила» (Ф. Бекон), коли на передній план висуваються природно-наукові, гуманітарні та технічні дисципліни, а значущість людини тут оцінюється досить низько (у плані утвердження індивідуальності, свободи життєвого вибору, цінності природи в аспекті її духовного впливу на людину). Міфологетика Просвітництва проявила себе в радянський період, коли перебільшувалася значущість природничонаукових і технічних дисциплін, практично не здійснювалося екологічне виховання.

(3) Ноосферне суспільство. Суб'єкт-суб'єктний стан інтеграції вчителя і учня (вчитель і учень постають цілісним освітнім комплексом), передача знань ініціюється як розкриття учням самого процесу народження знання; повернення до суб'єкт-суб'єктних принципам освіти прадавніх соціумів, реалізується потреба у природовідповідній, ноосферній освіті. Семимильними кроками розвиваю нові нетрадиційні форми навчання й виховання.

1. 3. 8. Ноосферний феномен синхронічності як єдності психічного та фізичного

Парадигма фрактальності соціумів певним чином збагачує *парадигму ноосферної природи людської цивілізації*, яка виявляє два причинно-наслідкові принципи: **детермінізм та індетермінізм**. З позиції детермінізму причина та наслідок розглядаються як диференційовані в просторі та часі дискретні сутності, як «окремі ланки універсальної взаємодії», в якій кожному наслідкові передую певна причина, а причинно-наслідкові зв'язки мають лінійний, діахронічний, асиметричний характер.

Як писав П. К'юрі, «немає дії без причини. Дії – це явища, для виникнення яких завжди необхідна певна дисиметрія». З позиції індетермінізму причина та наслідок недиференційовані, при цьому причинно-наслідкові зв'язки, якщо тут їх можна так назвати, набувають циклічного, синхронічного вигляду, а причина і наслідок виступають, по суті, одним і тим же.

Індетермінізм, тобто циклічний детермінізм (або циклопричинність), утверджує взаємини між причиною та наслідком, тобто між минулим та теперішнім, з позицій принципу «все у всьому» (принципу «отнологічного негеоцентризму», відповідно до якого різні світи можуть знаходитись між собою у різних відношеннях, які не вичерпуються відношеннями «частина-ціле», чи відношеннями упорядкованої ієрархії), коли причина та наслідок, як і минуле, теперішнє та майбутнє, недиференційовані: «породження причиною наслідку відбувається не від минулого до теперішнього (а від нього до майбутнього), а від того, що є, до того, що стає» (Т. Лолаєв).

Слід визнати, що обидва види причинності – симетричний та асиметричний – є рівнозначними сутностями. Цей висновок впливає з наявності явища «непричинних зв'язків», «коли події зовні незалежні виявляються... взаємопов'язаними розумним чином. До подій подібного типу належать, наприклад, офіційно зареєстровані випадки незвичайних збігів, що виходять далеко за рамки випадковості». **Феномен непричинних, синхронічних (симетричних) зв'язків**, який аналізується в працях К. Юнга, В. Паулі, П. Девіс, М. Козирева та ін. знаходить своє

втілення у сфері квантових взаємодій, де виявляється явище непричинного імплікативного узгодження квантових процесів [22].

К. Юнг визначає синхронію як епізоди психічного стану, що збігаються у часі з однією або декількома зовнішніми подіями, що сприймаються як глибоко значущі паралелі стану душі індивіда в даний момент. Такі випадки були згруповані К. Юнгом у три групи.

1. Збіг психічного стану спостерігача з одночасною зовнішньою подією, що відповідає цьому психічному стану, при відсутності очевидного причинного зв'язку між ними. Наведемо приклад. На одній із лекцій професор Г. Вейнберг спробував змусити своїх студентів побачити ваду *ідентифікаційних тверджень*, прихованих у вислові «Джон Кеннеді – президент США». Доктор Вейнберг указував на такий момент: усі виходили з того, що обставини не змінилися з того часу, як ми ввійшли в цю аудиторію». Це припущення не піддав перевірці ніхто із студентів, які наполягали на тому, що це питання зовсім ясне. Для Вейнберга і його студентів цей урок виявився більш драматичним, ніж вони могли очікувати, оскільки лекція відбулася 22 листопада 1963 р., і незабаром усі довідалися, що Джон Кеннеді загинув від кулі вбивці не тільки саме в той день, але й у ту годину, коли йшли заняття. Таким чином, коли питання обговорювалося, президента на ім'я Джон Кеннеді вже не існувало.

2. Збіг психічного стану з відповідною (більш-менш одночасною) зовнішньою подією, що має місце поза полем сприйняття (тобто на відстані) і тільки згодом верифікується. Ілюструючи дану групу фактів, К. Юнг указував на випадок з біографії Сведеборга, коли той, перебуваючи в іншому місті, «побачив» пожежу рідного Стокгольма, що дійсно мало місце як раз у той момент. Тут переборюються просторові обмеження, що накладаються принципом причинного пояснення.

3. Збіг психічного стану з відповідною, але ще не існуючою, майбутньою подією, що віддалена в часі і, таким чином, може бути перевірена лише згодом. Прикладами є пророчі сни, у яких людина бачить власне майбутнє, або майбутнє близьких їй людей. У цих випадках час втрачає абсолютне значення, стаючи відносним.

Існування подібних неймовірних збігів важко привести у відповідність з тими законами Всесвіту, які були вироблені матеріалістичною наукою, що описує світ з точки зору причинно-наслідкових зв'язків. Ймовірність того, що дещо подібне відбудеться випадково, настільки нескінченно мала, що не може навіть розглядатися як серйозне пояснення. Набагато простіше уявити собі, що подібні збіги мають якесь глибоке значення і є результатом жарту космічного розуму. Це пояснення особливо правдоподібно, якщо збіги містять елемент гумору, як воно часто і трапляється. Хоча випадковості подібного роду

надзвичайно цікаві і самі собою, роботи К. Юнга додають інший вимір, що зачаровує та змушує серйозно ставитись до цього аномального явища.

Наведемо *деякі синхронії* (дивовижні збіги обставин, подій), подібні до синхроній К. Юнга.

У одній із своїх праць К. Юнг повідомляє про забавну історію мосьє Дешама, що стосується особливого роду пудингу із сливами. Коли Дешам був хлопчиком, він одержав шматок цього особливого пудингу від мосьє де Фонжібю. Десять подальших років він не мав можливості знову спробувати це рідкісне блюдо, поки не побачив його в меню одного з паризьких ресторанів. Він попросив офіціанта принести його, але з'ясувалося, що останній шматок цього пудингу вже замовлений і замовлений саме мосьє де Фонжібю, який випадково зайшов у цей ресторан саме цього дня.

Багато років після цього мосьє Дешам був запрошений на вечерю, на якій цей пудинг повинен бути, що називається, цвяхом програми. Поглинаючи його, Дешам подумав, що не вистачає тільки мосьє де Фонжібю, який вперше познайомив його з цим делікатесом і без якого не обійшлася його друга зустріч з цим блюдом у паризькому ресторані. У цю хвилину задзвонив дверний дзвоник і до кімнати увійшов немолодий чоловік, що виглядав дуже збентеженим. Це був мосьє де Фонжібю, що опинився тут абсолютно випадково, – йому просто дали невірну адресу.

У 30-х роках минулого століття Джозеф Фіглок, мешканець міста Детройт, йшов вулицею, і раптом з вікна багатоповерхового будинку в буквальному значенні на голову Джозефа впала... однорічна дитина. Обидва учасники пригоди відбулися легким переляком. Пізніше з'ясувалося, що молода й необережна матуся просто забула зачинити вікно, а допитливе чадо залізло на підвіконня і, замість того, щоб загинути, опинилося в руках свого приголомшеного мимовільного рятувника. Через рік трапилося таке: Джозеф ішов вулицею, і раптом з вікна багатоповерхового будинку в буквальному сенсі на голову йому впав... та сама дитина! Обидва учасники події знову відбулися легким переляком.

1966 р. чотирирічний Роджер Лозьєр мало не потонув у морі біля американського міста Салем. На щастя, його врятувала жінка на ім'я Еліс Блейз. У 1974 р. Роджер, якому було вже 12 років, відплатив послугою за послугу – на тому ж самому місці він врятував чоловіка, який потонув, який виявився ... чоловіком Еліс Блейз.

У 1898 р. Морган Робертсон у романі «Марність» описав загибель гігантського корабля «Титан» після зіткнення з айсбергом у першому своєму рейсі. Все написане в книзі втілювалося в життя, збіглися буквально всі деталі катастрофи загибелі «Титаніка»: навколо обох суден ще до виходу в море був піднятий неймовірний галас у пресі через їх величезні розміри. Обидва судна, що вважалися непотоплюваними, налетіли на крижану гору в квітні, маючи на борту як пасажирів багато знаменитостей. В обох випадках аварія дуже швидко

переросла в катастрофу через нерозпорядність капітана і брак рятувальних засобів... Книга «Марність» із докладним описом корабля потонула разом з ним. У 1939 р. в районі Атлантики, де затонув «Титанік», вночі плів інший корабель – «Титаніан». Раптом внутрішнє чуття підказало щось рульовому, і він віддав команду «стоп-машина». Коли судно зупинилося, а члени екіпажу, що стояли на вахті, стали висловлювати невдоволення затримкою, із темряви раптово виринав величезний айсберг і наніс по корпусу сильний, але, на щастя, вже не смертельний удар...

Едгар По в «Історії Артура Гордона Піма» розповідає, як після аварії корабля і поневірянь в океані екіпаж з'їв бою Річарда Паркера. У 1884 р. після аварії яхти «Мінует» матроси з'їли юнгу Річарда Паркера.

Біля узбережжя Уельсу в протоці Менаї 5 грудня 1664 р. затонув корабель. Із 81 пасажирів врятувався лише один – його звали Х'ю Вільямс. Рівно через 121 рік 5 грудня 1785 р., у цій же протоці знову затонуло судно. Вжив один пасажир. На ім'я Х'ю Вільямс. Минуло ще 75 років, настала 5 грудня 1860 р. Єдиного пасажирів, врятованого з маленької шхуни, що затонула в цей день, звали... Х'ю Вільямс!

У лондонському Грінберрі-Хіллі було страчено трьох вбивць. Їхні прізвища: Грін, Беррі та Хілл.

Житель Техасу, США Аллан Фолбі потрапив в аварію і пошкодив артерію на нозі. Він, напевно, помер би від втрати крові, якби на місці аварії не опинився Альфред Сміт, який наклав постраждалому пов'язку і викликав «швидку допомогу». Через п'ять років Фолбі виявився свідком автокатастрофи: водій машини, що розбилася, лежав непритомний, із розірваною артерією на нозі. То був... Альфред Сміт.

У 1944 р. за кілька днів до висадки союзників у Нормандії в англійській «Дейлі телеграф» був опублікований невинний кросворд, що містив усі кодові назви секретної операції з висадки союзницьких військ у Нормандії. Відповідями були зашифровані коди ключової в історії Другої світової війни – десантної операції «Overload». У кросворді були зашифровані слова: «Нептун», «Юта», «Омаха», «Юпітер», «Оверлоуд». Розвідка кинулася розслідувати «відтік інформації». Але укладачем кросворда виявився старенький шкільний вчитель, спантеличений таким неймовірним збігом не менше за військовослужбовців.

Історії про близнюків завжди вражають, а особливо – ця історія про двох братів-близнюків зі штату Огайо. Їхні батьки загинули, коли крихтам було всього кілька тижнів. Їх усиновили різні сім'ї та розлучили близнюків у дитинстві. Звідси бере початок низка неймовірних збігів. Обидві прийомні сім'ї, не підозрюючи про плани одна одної, називали хлопчиків одним і тим же ім'ям – Джеймс. Брати виростили, не підозрюючи про існування один одного, проте обидва здобули юридичну освіту, обидва чудово креслили і тесливали, обидва одружилися з жінками з однаковим ім'ям Лінда. У кожного з братів

народились сини. Один брат назвав сина Джеймс Алан, а інший – Джеймс Аллан. Потім обидва брати залишили своїх дружин і одружилися вдруге з жінками. з однаковим ім'ям Бетті. Кожен із них був власником собаки з ім'ям Той... У віці 40 років вони дізналися один про одного, зустрілися і були вражені тим, що весь час вимушеної розлуки прожили одне життя на двох.

У 1858 р. гравця в покер Роберта Фоллона застрелив суперник, який програв йому, заявивши, що Роберт – шулер і виграв 600 дол. обманом. Місце Р. Фоллона за столом звільнилося, виграш залишився лежати поряд, і ніхто з гравців не хотів займати «нещасливе місце». Однак гру потрібно було продовжувати, і суперники, порадившись, вийшли із салуна на вулицю і незабаром повернулися з молодим чоловіком, який випадково проходив поряд. Новачка посадили за стіл і вручили йому 600 дол. (виграш Роберта) як початкову ставку. Поліція, яка прибула на місце злочину, виявила, що недавні вбивці з азартом ріжуться в покер, а виграє... новачок, який встиг перетворити 600 дол. початкової ставки у виграш 2200 дол. Розібравшись в обстановці та заарештувавши головних підозрюваних у справі про вбивство Роберта Фоллона, поліція наказала передати 600 доларів, виграних покійним, його найближчому родичу, яким виявився той самий щасливий молодий гравець, який не бачив свого батька більше 7 років.

Король Італії Умберто І якимось відвідав невеликий ресторанчик міста Монца, щоб пообідати. Замовлення його величності шанобливо приймав сам власник закладу. Поглянувши на господаря ресторану, король раптом зрозумів, що перед ним його точна копія. Власник ресторану і обличчям, і статуєю сильно нагадував його величність. Чоловіки розмовляли та виявили інші подібності: і король, і господар ресторану народилися в один день і рік (14 березня 1844 р.). Вони народилися в тому ж самому місті. Обидва одружені з жінками на ім'я Маргарита. Хазяїн ресторану відкрив свій заклад у день коронації Умберто І. Але на цьому збіги не закінчилися. У 1900 р. королю Умберто повідомили, що власник ресторану, в якому король любив час від часу бувати, загинув внаслідок нещасного випадку від пострілу. Не встиг король висловити свої співчуття, як його самого застрелив анархіст із натовпу, що оточив карету.

Відомий американський актор Чарлз Коглен, який помер у 1899 р., був похований не на своїй батьківщині, а в місті Галвестон (штат Техас), де смерть випадково застала трупу, що гастролювала. Через рік ураган небаченої сили обрушився на те місто, розмив кілька вулиць та цвинтар. Герметична труна з тілом Коглена за 9 років пропливла в Атлантиці щонайменше 6000 км, поки, нарешті, течія не винесла її на берег прямо перед будинком, де він народився на острові Принца Едуарда в затоці Св. Лаврентія.

Наведені синхронії підтверджують наявність ноосфери, оскільки демонструють феномен зчеплення подій фізичної і психічної реальностей.

Прикметно, що світ на його фундаментальному квантовому рівні (на рівні мікросвіту) є єдиним нероздільним комплексом [22], в якому такі поняття і явища, як причина і наслідок, єдине і множинне, просте і складне, частина і ціле, актуально-дійсне і потенційно-можливе, минуле і майбутнє не диференціюються, що дає право говорити про Всесвіт як про голографічний універсум, в якому все існує у всьому, в якому кожна елементарна частка, по суті, є всіма елементарними частками. Ця єдність Всесвіту знаходить безліч експериментальних і теоретичних проєкцій. Так, можна говорити про парадокс Ейнштейна-Подольського-Розена, суть якого в тому, що частки складного ядра, які розлітаються в різні боки, миттєво володіють інформацією один про одного (цей факт знаходить своє віддзеркалення в космології і астрономії), а дія на одну з часток приводить до миттєвої реакції на цю дію іншої частки ядра, при цьому не має значення, як далеко одна від одної знаходяться ці частки.

Таким чином, матеріальні об'єкти нашого світу на певному глибинному рівні (фундаментальному квантовому рівні) перебувають у нерозривному зв'язку, а цей фундаментальний рівень, це глибинне середовище постає керуючим чинником всіх процесів Усесвіту.

Цей висновок підтверджується також і феноменом *формувальної причинності* Р. Шелдрейка, який дозволяє розв'язати проблему формогенезу, про яку Г. Хакен писав таке: «Звідки спочатку недиференційовані клітини знають, де і як диференціюватися? Адже, як свідчать експерименти, такого роду інформація не міститься в окремих клітинах із самого початку (наприклад, у ДНК). Відповідь полягає в тому, що клітини отримують зазначену інформацію від навколишніх клітин зі свого положення в клітинній тканині, зі свого положення в космопланетарному середовищі. Так, в експериментах, проведених на ембріонах, клітина центральної частини тіла, після пересадки до головного відділу, розвивалася в око. Ці експерименти засвідчують, що клітини не мають інформації про свій подальший розвиток із самого початку (наприклад, через ДНК), а вилучають її зі свого положення в клітинній тканині».

Висновки

Проведено міждисциплінарне дослідження феномену творчості як цілісності (що входить структури вищих / загальнолюдських цінностей людини та суспільства) та деяких суттєвих проявів творчості, яка постає наріжною характеристикою ноосферного соціального устрою. Гносеологічна установка дослідження виражається у сентенції, відповідно до якої Ноосфера – це проєктна сутність, яка багато в чому залишається гіпотетичною, а творчість – феномен, достатньо вивчений спільнотою мислителів / дослідників. Тому

збагнути сутність ноосфери можна за допомогою розгляду сутності творчості. Міждисциплінарне дослідження охоплює такі предметні сфери пізнання та конструкти, як загальна теорія систем, нейропсихологічний, духовний, здоров'язберігаючий аспекти творчості, освіта та педагогіка, феномен фрактальності як системотвірний чинник будови світу, екстрапольований на організацію людської цивілізації, система філософського знання, релятивна фізика, синергетика, біологія та ін. Проведене дослідження дозволяє дійти **певних висновків**.

1. На основі хвильової парадигми сучасної науки, яка постає фундаментальним пояснювальним принципом реальності, проведено аналіз наріжних вищих (позитивних, загальнолюдських, ноосферних) цінностей, ранжування яких за ступенем важливості дозволило подати їх таким чином: Абсолют / совість, життя, самосвідомість, свобода, щастя, здоров'я, правда, справедливість, гармонійна будова людини / суспільства (ноосферний світоустрій), творчість.

2. Окреслено реальність відповідно до загальної теорії систем, що дозволило як сформулювати фундаментальні логіко-онтологічні категорії/універсалиї реальності (кількість, якість, відношення знак, взаємодія, міра), так і окреслити системну кореляцію інструментів понятійного мислення (дипластія, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, систематизація, узагальнення), критеріїв когнітивних операцій, за Ж. Піаже (ідентичність, оборотність, тавтологія, асоціативність, рефлексивність, комбінативність, всезагальність), та фундаментальних категорій / принципів і законів філософії (єдність та боротьба протилежностей, структурна організація світу, всезагальність руху, перехід кількості у якість, заперечення заперечення, єдність / цілісність світу, всезагальний зв'язок предметів та явищ) і природознавства (фізичний вакуум, речовина, поле, рух, час, простір, матерія).

На цій основі розроблена практика гармонізації людини через досягнення нейтрально-нульового стану – «універсальний алгоритм гармонізації людини», який окреслює методи досягнення зазначеного стану у контексті різних психофізіологічних та духовно-ментальних аспектів людини.

3. З'ясовано нейропсихологічний та духовний аспекти творчості. Показано, що творчість передбачає генерацію синергії (що характеризується властивістю антиентропійності, тобто здатністю породжувати енергії) як у плані гносеології, так і онтології, що передбачає актуалізацію двох полярних аспектів культури – духовної і матеріальної. Творчість розуміється як процес побудови цілісностей, як функціональна єдність правопівкульового та лівопівкульового аспектів психічної активності індивіда, вона є переважно інтуїтивно-правапівкульовим образно-емоційним процесом, який, проте, немислимий без наповнення лівопівкульовим змістом. Зроблено висновки: одна з головних особливостей творчих людей пов'язана зі здатністю до парадоксального (багатозначного, нетривіального, оригінального, дивергентного) мислення, з відкритістю до невизначеності, хаосу, парадоксу, абсурду, з орієнтацією на непрагматичне сприйняття світу; якщо брати до

уваги, що сучасний світ входить у стан критичної складності – біфуркації, тобто невизначеності, то творчі люди у наш час мають займати лідируючі позиції у соціально-економічних процесах; у контексті термодинаміки відкритість творчих людей до невизначеності означає відкритість такій системі, структура якої є надскладною (хаотичною), а міра її різноманітності сягає безкінечності, тому творча людина у розумінні термодинаміки сама є надскладною системою, а у контексті кібернетики вона постає системою, здатною керувати всім, тобто постає богоподібною системою, що наближає цей феномен до ноосферної будови планети Земля, яка є синтезом свідомостей / самосвідомостей людей; при цьому дослідження феномену самосвідомості дозволяють дійти висновку, що людина реалізує самосвідомість (свободу) у триадний спосіб: у процесі фазових граничних станів, за допомогою трансценденції / рефлексії, завдяки поєднанню / єдності будь-яких протилежностей в акті творчого мислення. Це відповідає розробленому автором постулатом компенсаторного пізнання.

4. Проаналізовано творчість як наріжну умову людського здоров'я. Показано, що творчі / креативні люди можуть зберігати психофізіологічний емоційно-когнітивний стан невизначеності тривалий час, володіючи властивістю рефлексії, використовуючи одночасно декілька протилежних ідей, понять, уявлень, психофізіологічних станів, що дозволяє креативним людям сприймати та досліджувати такі логіко-інформаційні, причинно-наслідкові відношення і зв'язки, які є часто недоступними для тих людей, хто прагне досягти ситуативної ясності і логічної однозначності. За таких умов, творчість дозволяє людині долати негативні психологічні стани через спроможність інтегрувати протилежності, що дозволяє сформувати цілісні структури, котрі виявляють синергетичний ефект системних властивостей цілого («ціле більше частин»). Це знижує ентропію системних утворень, якими є всі об'єкти Всесвіту, підвищуючи життєвий тонус людини, зміцнюючи її імунітет, генеруючи стан здоров'я.

5. Розглянуто обдарованість та творчість як парадигму сучасної освіти. Показано, що обдарованість, у певному розумінні, пов'язана з такими характеристиками людини, як геніальність, креативність, талановитість тощо, які можна диференціювати у ракурсі дихотомії «актуально-дійсне» (наявне) – «потенційно-можливе» (перспективне). Виявлено, що функціонує розвивально-педагогічний вплив виховання на нейронну структуру людського мозку, і результати цього впливу можуть бути «закарбовані» у генетичних структурах людини, що на рівні спадковості може передаватися майбутнім генераціям людей. Зроблено висновок, що обдарованість – це фундаментальний концепт (конструкт і навіть парадигма) сучасної освіти; дитина до 5–6 років як переважно правопівкульова істота з її пластичною психікою, величезними емоційно-сензитивними ресурсами дитячого організму, з високою динамікою її психічних процесів, а також метаболізму, постає багатогранно обдарованою істотою. При цьому обдарованість як емерджентну сутність (що постає, згідно з синергетичним поглядом на зазначену проблему, системною властивістю

цілого) можна «вивільняти», актуалізувати завдяки певним освітнім / розвивальним процедурам.

6. Виявлено непрагматичний характер творчості та її ноосферно-колективістський характер, що дозволило проаналізувати два полярних суспільних стани, які характеризуються протилежними типами розподілу влади та багатства. Перший стан притаманний для суспільств із високим рівнем синергії й упорядкованості («суспільної спаяності», коли влада і багатства розподіляються в суспільстві більш менш рівномірно, що відповідає ноосферній організації людської цивілізації), у яких функціонує такий порядок, коли дії індивіда, спрямовані на досягнення власного блага, виявляються вигідними для всього суспільства в цілому; у таких суспільствах розвинений дух доброзичливості, надії на краще, в той час коли у суспільствах з низьким рівнем синергії ми зустрічаємо поширення жаху, приниження, непевності у майбутньому, тут успіх одного індивіда обумовлений поразкою іншого. Якщо у суспільствах із високим рівнем синергії влада та достаток ніби розпорошені, то у суспільствах із низьким рівнем синергії вони тяжіють до концентрації.

7. Показано, що соціуми на планеті Земля виявляють цілісно-психофрактальну природу. На цій основі розглянуто феномен циклічності подій, а також феномен синхронічності, коли події фізичної та психічної реальності виявляють феноменологічні збіги. Такий підхід дозволяє сформулювати принцип всезагальної єдності всього з усім, що постає принципом організації ноосфери. На цій основі: 1) побудовано інтегральну модель психоментальних феноменів людини; 2) розроблено циклічну модель соціальної ієрархії / стратифікації відповідно до циклів функцій управління, видів правління, системи естетичних категорій; 3) створено циклічну модель соціальної ієрархії / стратифікації відповідно до циклів функцій управління, видів правління, системи естетичних категорій, 4) репрезентовано головні моделі універсальної парадигми розвитку.

8. Розглянуто ноосферний феномен синхронічності як єдності психічного та фізичного; подані приклади неймовірних збігів подій, функціонування яких важко привести у відповідність із тими законами Всесвіту, що були вироблені матеріалістичною наукою, що описує світ з точки зору причинно-наслідкових зв'язків, оскільки ймовірність того, що дещо подібне відбудеться випадково, настільки нескінченно мала, що не може навіть розглядатися як серйозне пояснення. Отже, набагато простіше уявити собі, що подібні збіги мають глибоке значення і є результатом активності Абсолюту / космічного розуму, який як виразник універсальної єдності світу слугує поясненням ноосферної природи людської цивілізації. У цьому зв'язку показано логічний аналіз мотивації Бога щодо творіння людини.

Література

1. Вознюк О. В. (2012) Обдарованість, інтелект, креативність, творчість, навчальна діяльність у контексті закономірності розгортання освітнього процесу. *Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне та відмінне*: Матеріали круглого столу 20 січня 2012 р., м. Київ, 2012. С. 75–83.

2. Вознюк О. В. (2013) *Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика : монографія*. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 614 с.
3. Вознюк О. В. (2014) Парадоксоведення навчальна дисципліна нової освітньої парадигми. Наукові записки Малої академії наук України // *Збірник Наукових праць. Серія: Педагогічні науки*, 6, 44-62. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20964>
4. Вознюк О. В. (2015) Педагогічна парадоксологія та її креативний потенціал. // *Креативна педагогіка. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*, 10, 67–74. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/26455/>
5. Вознюк О. В. (2023) Педагогічні аксіомы як потужний ресурс соціальної педагогіки. *Соціально-педагогічні засади підготовки фахівців в умовах освітніх трансформацій*. Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, Житомир. С. 10–67.
6. Вознюк О. В. (2018) Процедура обґрунтування педагогічних аксіом. *Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ "Інститут модернізації змісту освіти"*, 90, 49–58.
7. Вознюк А.В. (2021) *Психофрактальный портрет социальной реальности*. Житомир: Koob publications. 875 с.
8. Вознюк О.В., Дядюк В.В. (2021) Творчість як вирішальний чинник здоров'я учасників освітнього процесу. *Магістр медсестринства*, 1 (25), 77–85.
9. Вознюк О.В., Дубасенюк О.А. (2009) *Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: монографія*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 684 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4073/>
10. Вознюк О. (2023) Стратегії формування критичного мислення в контексті медіаосвіти. *Нові технології навчання: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*, 97, 6–15. DOI: 10.52256/2710-3560.97.2023.97.01
11. Вознюк О. В. (2018) Universal Matrixes of Knowledge as Interdisciplinary Instruments of Scientific Research and Students' Teaching Means. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2 (93), 5-12. ISSN 2076-6173 URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27180/>
12. Донченко Е. А. (2005) *Социентальный психофрactal. Фрактальная психология*. Київ: Знання. 402 с.
13. Донченко О. (2001) Психологія трансперсональних конструктів. *Психологія і суспільство*, 3, 44–104.
14. *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень* / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
15. Климчук В.О. (2003) Розвиток внутрішньої мотивації. *Синергетика : процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем : Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції* / Ред. І. Г. Грабар. Житомир. С. 75–78.
16. Кримський С. Б. (1996) Архетипи української культури. *Феномен української культури*. Київ: Фенікс. С. 91–112.
17. Лук'янець В. С. (2006) Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя. *Філософська думка*, 3, 3–25.
18. Мірошніченко О. А., Вознюк О. В. (2023) Мотиваційна складова готовності до професійної діяльності у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 3(114), 118–137. DOI: 10.35433/pedagogy.3(114).2023.118-137
19. Пальчевський С. С. (2002) *Суггестопедагогіка*. Рівне : РДГУ. 393 с.
20. Рибалка В. В. (2015) *Теорії особистості вітчизняної філософії, психології та педагогіки: посібник*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 872 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20492/>
21. Турчина І., Тополь Є. (2021) Дитяча обдарованість як психолого-педагогічна проблема. *Молодий вчений*, 11 (99), 53–56. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-12>
22. Цехмистро И. З. (2002) *Холистическая философия науки: Учебное пособие*. Сумы: Изд. «Университетская книга». 364 с.
23. Яншина Т.А. (2013) Обдарованість: психолого-педагогічний аспект. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 8–9 (15-16), 116-120. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106524/1/%D0%AF%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf>
24. Ashby W.R. (1958) Requisite variety and its implications for the control of complex systems. *Cybernetica*, 1(2), 83–99.
25. Barron F. Creative person and creative process. N. Y. *Holt Rhinehart & Winson*, 1969. 256 p.
26. Benedict R. (1970) Synergy: Patterns of the Good Culture. *American Anthropologist*, 72, 320–330.
27. Charman D. K. (1981) The cerebral hemispheres appear to function differently in artists and scientists. *Cortex*, 17 (3), 453-458, DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/S0010-9452\(81\)80035-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0010-9452(81)80035-4)
28. Collins M. A., Amabile T.M., (1999) edited by R. J. Sternberg. Motivation and Creativity. In *Handbook of Creativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 297–312.

29. Corbett Rachel (2018) *Why Are Artists Poor? New Research Suggests It Could Be Hardwired Into Their Brain Chemistry*. URL: <https://news.artnet.com/art-world/why-are-artists-poor-research-suggests-it-could-be-hardwired-1310147>
30. Csikszentmihalyi M. (1996) *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. New York: HarperCollins. 387 p.
31. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Berlin: Springer Science & Business Media. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2271-7>
32. Eysenck H. J. Genius. (1995) *The natural history of creativity*. Cambridge: Camb. Univ. Press. 478 p.
33. Eysenck, H. J. (1995). Creativity as a product of intelligence and personality. In D. H. Saklofske & M. Zeidner (Eds.), *International handbook of personality and intelligence*, 231–247). Plenum Press. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4757-5571-8_12
34. Gene E. Robinson, Russell D. Fernald, David F. Clayton. (2008) Genes and Social Behavior. *Science*, 322, 896–900.
35. Guilford J. (1972) Intellect and the Gifted Gifted. *Child Quarterly*, 16, 175-184. DOI: 10.1177/001698627201600301
36. Guilford J. (1973) *Structure-of-intellect abilities in preliterate children and the mentally retarded*. Monographs of the American Association On Mental Deficiency. P. 46–58.
37. Kelly S. A., D. L. Nehrenberg, K. Hua, T. Garland, Jr., and D. Pomp. (2012) Functional genomic architecture of predisposition to voluntary exercise in mice: expression QTL in the brain. *Genetics*, 191(2), 643–54. DOI: 10.1534/genetics.112.140509
38. Kolb E. M., E. L. Rezende, L. Holness, A. Radtke, S. K. Lee, A. Obenaus, and T. Garland Jr. (2013) Mice selectively bred for high voluntary wheel running have larger midbrains: support for the mosaic model of brain evolution. *Journal of Experimental Biology*, 216(3), 515–523. URL: <https://doi.org/10.1242/jeb.076000>
39. Lo, C. O., & Porath, M. (2017). Paradigm Shifts in Gifted Education: An Examination Vis-à-Vis Its Historical Situatedness and Pedagogical Sensibilities. *Gifted Child Quarterly*, 61(4), 343-360. URL: <https://doi.org/10.1177/0016986217722840>
40. Maslow A.H. (1976) *The Farther Reaches of Human Nature*. N. Y.: Penguin Books. 407 p.
41. Piaget, Jean (1950) *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge and Kegan Paul. 205 p.
42. Renzulli, J. S. (2000). The identification and development of giftedness as a paradigm for school reform. *Journal of Science Education and Technology*, 9(2), 95–114. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1009429218821>
43. Rogers C. R. (1961) *Towards the theory of creativity*. Anderson H. H. (Ed.) *Creativity and its Cultivation*. N. Y.: Harber. 456 p.
44. Rosenthal R., & Fode K. L. (1963) The effect of experimenter bias on the performance of the albino rat. *Behavioral Science*, 8(3), 183–189. <https://doi.org/10.1002/bs.3830080302>
45. Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
46. Ryan, R., & Deci, E. (2018). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press. 756 p.
47. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. New York: Guilford Publishing. 756 p. URL: <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>
48. Springer S. P., Deutsch G. (1997) *Left Brain, Right Brain: Perspectives from Cognitive Neuroscience*. New-York: Freeman. 406 p.
49. Torrance, E. P. (1963). The creative personality and the ideal pupil. *Teachers College Record*, 65(3), 1–9.
50. Zerbi V., et al. (2019) Rapid Reconfiguration of the Functional Connectome after Chemogenetic Locus Coeruleus Activation. *Neuron*, August 21, Volume 103, ISSUE 4, 702-718., URL: <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2019.05.034>
51. Voznyuk A., et al. (2021) Interdisciplinary educational technology based on the concept of human brain functional asymmetry. *Postmodern Openings*, 12 (2), 433–449. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3585>
52. Voznyuk O. V. (2020) Fundamental Factors of Human Health as Prerequisites for COVID-19 Prevention. *Philosophy, psychology and pedagogics against COVID-19: Manual / Ed. : V. V. Rybalka, A. P. Samodryn, O. V. Voznyuk and others; a team of authors*. Zhytomyr: Publisher O. Yevenok. Pp. 223–250.
53. Voznyuk, O. (2023) Deepening The Principles Of Media Education Based On The General Systems Theory. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 1(112), 29–38. DOI: 10.35433/pedagogy.1(112).2023.29-38
54. Waters R. P., R. B. Pringle, G. L. Forster, K. J. Renner, J. L. Malisch, T. Garland, Jr., and J. G. Swallow (2013). Selection for increased voluntary wheel-running affects behavior and brain monoamines in mice. *Brain Research*, 1508, 9–22. URL: <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2013.01.033>
55. Weinzwieg P. *The Ten Commandments of Personal Power*. Canada: Meridian Press, 1988.
56. Ziegler, A. Stoeger, H.; and Vialle, W. (2012) Giftedness and gifted education: the need for a paradigm change. *Gifted Child Quarterly*, 56(4), 194-197. URL: <https://ro.uow.edu.au/edupapers/1220>

NOOSPHERICAL-CREATIVE NATURE OF HUMAN BEING: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS

O. V. Voznyuk

Summery. The purpose of the research is to study the phenomenon of creativity as a wholeness and to analyze some essential manifestations of creativity, which is a cornerstone characteristic of the noospheric social order. If the noosphere turns out to be a holistic entity (it integrates all aspects of anthropomorphic reality, and there is no other reality, since all aspects of the being are transmitted through the prism of this anthropomorphic reality), then creativity also reveals the cognition, mastering and transformation of reality by a person in a holistic way, since, in a certain sense, it is the opposition to destruction as a process of violation of integrity: creativity (generation of integrity) $\Leftrightarrow$ destruction (splitting of integrity). Since the noosphere is a project entity, which in many respects remains hypothetical, and creativity is a phenomenon sufficiently studied by the community of thinkers/researchers, the essence of the noosphere can be understood by considering the essence of creativity. The study of the noosphere through the prism of creative activity appears to be an interdisciplinary study, since it covers such subject areas of knowledge and constructs as general systems theory, neuropsychological, spiritual, health-preserving aspects of creativity, education and pedagogy, the phenomenon of fractality as a system-forming factor of world's structure, being extrapolated to the organization of human civilization, a system of philosophical knowledge, relative physics, synergetics, biology, etc.

An integral model of human psycho-mental phenomena has been constructed, as well as a cyclic model of social hierarchy/stratification in accordance with the cycles of management functions, types of government, and a system of aesthetic categories. The main models of the universal paradigm of development have been represented. The practice of human harmonization through achieving a neutral-zero state has been developed – a "universal algorithm for human harmonization", which outlines the methods for achieving the specified state in the context of various psychophysiological and spiritual-mental aspects of a person. A logical analysis of God's motivation for creating man is presented. The compensatory phenomenon of cognition is revealed as a fundamental epistemological postulate

Keywords: diplasty, post-nonclassical pedagogy, integrity, noosphere, creativity, giftedness, universal human values, wave paradigm of modern science, psychofractal structure of the world, Absolute, conceptual thinking, cognitive operations, physical vacuum, universal paradigm of development, bifurcation, phase boundary states, cognitive dissonance, synchronicity.